

รายงานการวิจัยเรื่อง

การสูญเสียที่ดินของเกษตรกรรายย่อย
กับนัยยะที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคม

กรณีศึกษา: องค์กรชุมชนปฏิรูปที่ดินบ้านไร่เหนือ ต.ใบเตา
อ.ห้วยยอด จ.ตรัง

กลุ่มปฏิบัติงานท้องถิ่นไร้พรมแดน

เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด (คปบ.)

รายงานการวิจัยเรื่อง

การสูญเสียที่ดินของเกษตรกรรายย่อย
กับนัยยะที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคม

กรณีศึกษา: องค์กรชุมชนปฏิรูปที่ดินบ้านไร่เหนือ ต.ในเตา
อ.ห้วยยอด จ.ตรัง

นักวิจัย

กฤษฎดา ชุณนรงค์
ปิยาพร อรุณพงษ์

กลุ่มปฏิบัติงานท้องถิ่นไร้พรมแดน

เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกร (คปช.)

สนับสนุนโดย

คำนำ

ที่ดิน คือฐานทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นต้นทุนสำคัญทางสังคม ทั้งเพื่อการอยู่อาศัย เพื่อการผลิตอาหาร และปัจจัยอื่นๆ ในการดำรงชีพเพื่อหล่อเลี้ยงคนในสังคม รวมถึงที่ดินยังผูกติดและยึดโยงกับการดำรงอยู่ของวิถีชีวิต วัฒนธรรมชุมชนเกษตร ระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพที่สัมพันธ์กับวิถีวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ที่ดินจึงเป็นฐานทรัพยากรพื้นฐานสำคัญต่อ สิทธิในการอยู่อาศัยและทำกินอย่างมั่นคงของเกษตรกรและประชาชนในสังคมโดยรวม

ความมั่นคงทางอาหารเป็นประเด็นที่มีความสำคัญต่อสังคม หากแต่ปัจจุบันด้วยภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของโลกที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลทำให้เสถียรภาพด้านความมั่นคงทางอาหารกำลังอยู่ในสถานการณ์ที่ทวีความรุนแรง และน่าวิตกอย่างยิ่ง ที่สำคัญคือมิติที่เกี่ยวข้องกับปัญหาโครงสร้างด้านการจัดการที่ดินและทรัพยากร การถือครองที่ดินมีความกระจุกตัว ที่ดินส่วนใหญ่อยู่ในมือของคนส่วนน้อย ในขณะที่เกษตรกรผู้ทำการผลิตอาหารจำนวนมากไม่มีที่ดินทำกิน มีที่ดินไม่เพียงพอหรือทำกิน ในที่ดินซึ่งผิดกฎหมาย นอกจากนี้ผืนดินและฐานทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการเกษตรส่วนใหญ่กำลังประสบปัญหาด้านความเสื่อมโทรม จากรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ไม่ยั่งยืน

หากเกษตรกรไม่มีความยั่งยืน ขาดทุนจากการผลิต ที่ดินหลุดมือไปอยู่ในมือของนายทุนและนักเก็งกำไรที่ดิน ที่ดินซึ่งเป็นพื้นที่การเกษตรที่เหมาะสมต่อการผลิตอาหารอาจจะถูกนำไปใช้ประโยชน์ทางอื่นหรือปล่อยทิ้งร้างเพื่อการเก็งกำไร และหากที่ดินกระจุกตัวอยู่ในมือของผู้ถือครองที่ดินขนาดใหญ่ไม่กี่ราย ผู้ถือครองเหล่านั้นจะเข้ามากำหนดทิศทางการผลิต อาหารของสังคม หรือเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ตามกลไกตลาดที่ให้ผลตอบแทนสูงกว่า ดังนั้นการถือครองที่ดินเพื่อสร้างความ มั่นคงทางอาหารของเกษตรกรจึงเป็นหลักประกันต่อความมั่นคงทางอาหาร การขาดแคลนอาหาร การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ และ ปริมาณเพียงพอต่อการบริโภคต่อคนในสังคม

การวิจัยเพื่อการทบทวนและตรวจสอบสถานภาพความมั่นคงเรื่องที่ดิน ความมั่นคงทางอาหาร และความมั่นคงในชีวิตเกษตรกรน่าจะเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสำรวจสถานะระบบเกษตรกรรม สถานะเกษตรกรผู้ผลิตอาหาร และทิศทางการมั่นคงทางอาหารของสังคม รวมทั้งการร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการใช้

งานศึกษาในการเสนอแนวทางและมาตรการเพื่อ ป้องกันการสูญเสียที่ดินทำกินของเกษตรกรรายย่อย การสูญเสียฐานทรัพยากรด้านอาหาร การปฏิรูปที่ดินเพื่อความมั่นคงของสังคม และประสบการณ์ของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการที่ดินและการจัดการทรัพยากรเพื่อสร้างให้เกิดความมั่นคงทางอาหารและความมั่นคงในชีวิตของเกษตรกรรายย่อย

สารบัญ

คำนำ	1
สารบัญ	3
กิตติกรรมประกาศ	5
บทที่ 1 วิธีแห่งความมั่นคงทางอาหารในถิ่นแดนใต้	6
1. แนวคิดและพัฒนาการของไทยในการจัดการทรัพยากรป่า	7
2. เหตุเกิดที่ด้ามขวาน: การคุกคามความมั่นคงทางอาหารจากนโยบายพืชเศรษฐกิจ	9
3. ชุมชนในเขตป่า: มุมพิจารณาต่อมิตติความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคมไทย	13
บทที่ 2 แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	17
1. วิถีชีวิตและวิถีการผลิตในสังคมและวัฒนธรรมใต้	17
2. ความแตกต่างระหว่าง “ป่ายาง” กับ “สวนยาง”	19
3. การสูญเสียที่ดินกับผลกระทบต่อโครงสร้างระบบเกษตรกรรมไทย	21
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนในเขตป่า	22
5. การบังคับใช้กฎหมายและผลกระทบต่อชุมชน	26
บทที่ 3 ข้อมูลทั่วไป	27
1. บ้านไร่เหนือ ชุมชนโบราณกลางเทือกเขาบรรทัด	27
2. เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด(คปบ.)	34
3. ระบบการผลิต/รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินบ้านไร่เหนือ	38
4. ความหลากหลายของพืชอาหารในชุมชนบ้านไร่เหนือ	40
5. ศักยภาพการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนบ้านไร่เหนือ	42
6. ปัจจัยทางนโยบายที่ส่งผลต่อการใช้ที่ดินของชุมชนบ้านไร่เหนือ	48
7. ความมั่นคงทางอาหารในนิยามของคนเขาบรรทัด	51
8. แนวทางในการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและเครือข่ายฯ	53

บทที่ 4 วิเคราะห์ผลการศึกษา	57
1. ระบบการผลิตและความหลากหลายของพืชอาหารในชุมชนบ้านไร่เหนือ	57
2. ปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่บ้านไร่เหนือ	59
3. แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนบ้านไร่เหนือ	62
บทที่ 5 สรุปผลการศึกษา	65
1. เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ	65
2. ระบบความรู้และระบบสิทธิ์: พื้นฐานและหัวใจแห่งความมั่นคงทางอาหาร	67
3. องค์ประกอบของความมั่นคงทางอาหาร	71
4. องค์กรชุมชน: กลไกการสร้างความมั่นคงทางอาหารให้ยั่งยืน	73
5. บทส่งท้าย	75
บรรณานุกรม	77

กิตติกรรมประกาศ

ความสูงชันของพื้นที่วิจัยบ้านไร่เหนือผนวกกับความซับซ้อนของปัญหาการอนุรักษ์และการพัฒนาที่ยั่งยืนทางกันทั้งทางความคิดและการปฏิบัติของสังคมประเทศพัฒนาเช่นนี้ ทำให้งานศึกษาเรื่อง “สิทธิชุมชนกับความมั่นคงทางอาหาร” ดูจะไม่ใช่ว่าเรื่องง่ายและการแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ไม่สามารถสำเร็จได้ทั้งหมดพร้อมกับการปิดโครงการวิจัย

อย่างไรก็ตาม คุณูปการที่เกิดจากงานศึกษาชิ้นนี้ได้รับการสนับสนุนจากหลายฝ่ายนับตั้งแต่กรรมการและสมาชิกเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมที่ร่วมให้ข้อมูลงานศึกษา แลกเปลี่ยน และให้ข้อคิดเห็นที่มีประโยชน์ การให้มุมมองทางวิชาการและมุมมองทางประสบการณ์การจัดการทรัพยากรที่หลากหลายและแหลมคมต่อการวิเคราะห์งานศึกษาจาก ศ.เกียรติคุณ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รวมถึงการลงพื้นที่ให้แนวคิดในการพัฒนาองค์กรชุมชนและ เครือข่ายภาคประชาชน งานศึกษายังได้รับการขยายมุมมองด้านสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะประเด็นด้าน การอธิบายมิติด้านคุณค่าและมูลค่าทรัพยากรป่าไม้ที่ต้องสื่อสารและสร้างความเข้าใจทั้งภายในชุมชนและสังคมภายนอก จาก ดร.เสาวลักษณ์ รุ่งตะวันเรืองศรี และนักศึกษา คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

นอกจากนี้ ในกระบวนการวิเคราะห์ก็ยังได้รับแลกเปลี่ยนเรียนรู้เชิงกระบวนการ จาก คุณเกียรติศักดิ์ ยิ่งยืน นักพัฒนาองค์ความรู้ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) ในการนำกิจกรรมการวิเคราะห์สถานะความมั่นคงทางอาหารและการวางแผนการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ที่ขาดเสียไม่ได้ คือ การมีส่วนร่วมของนักวิจัยและชาวบ้านไร่เหนือทุกท่าน ทั้งกำลังนักวิจัยในการเก็บข้อมูล การสำรวจพื้นที่ การคิดวิเคราะห์ และการประชุมเตรียมกระบวนการศึกษา อีกทั้งทีมหลังบ้านนักวิจัยทุกท่านที่ทำให้กองทัพนักวิจัยเดินทางทำงานได้อย่างอึดทนและร่วมชูรสชาติของอาหารท้องถิ่นและความหลากหลายของทรัพยากรอาหารจากป่าจนเป็นที่ดึงดูดความสนใจจากผู้มาเยือน

ศักยภาพและความสามารถในการจัดการทรัพยากรและการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเป็นกระบวนการที่มีความเปลี่ยนแปลงและเผชิญกับความท้าทายทั้งบริบทภายในชุมชนและพลวัตของสังคมภายนอก รวมทั้งการศึกษาข้อเท็จจริงและการสื่อสารเพื่อทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงและตรวจสอบสถานะของชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเข้าใจและปรับตัวต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

บทที่ 1

วิถีแห่งความมั่นคงทางอาหารในถิ่นแดนใต้

ลักษณะทางภูมิประเทศของภาคใต้ที่มีทะเลทอดตัวยาวทั้งสองฝั่ง และตอนกลางมีทิวเขายาวในแนวเหนือจรดใต้คล้ายเป็น “กระดูกสันหลัง” ของประเทศ วิถีชีวิตของผู้คนชายฝั่งทะเลภาคใต้ส่วนใหญ่จึงมักเกี่ยวข้องกับการทำประมงชายฝั่ง การทำเกษตรกรรมในที่ราบลุ่ม อีกทั้งการตั้งอยู่ในเขตร้อนชื้นยังทำให้ภาคใต้มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ ผู้คนจึงมีวิถีชีวิตที่ผูกพันและพึ่งพิงการใช้ประโยชน์จากป่าไม้มายาวนาน ด้วยวิถีที่สัมพันธ์กับป่าของคนใต้จึงเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนาระบบการเกษตรกรรมที่เลียนแบบธรรมชาติของป่าไม้ควบคู่กันไป ความเชื่อมโยงสัมพันธ์นี้สะท้อนอยู่ในวิถีคิดและการจัดการของคนในชุมชนมาอย่างยาวนาน ดังจะเห็นจากการจัดการแปลงเกษตรร่วมกับระบบป่าไม้ที่เรียกตามภาษาท้องถิ่นอยู่มากมาย เช่น สวนคูซง สวนสมรม สวนพอเฒ่า เป็นต้น

จังหวัดตรัง เป็นจังหวัดหนึ่งทางภาคใต้ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีพันธุ์พืชและสัตว์นานาชนิด ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดตรังมีความลาดชันจากภูเขาไปจนถึงชายฝั่งทะเลอันดามัน จึงมีความหลากหลายของระบบนิเวศตั้งแต่ป่าต้นน้ำ ป่าพรุ ป่าชายเลน และทรัพยากรชายฝั่งที่อุดมสมบูรณ์

ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญอย่างหนึ่งของจังหวัด คือ เทือกเขานครศรีธรรมราช มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และเป็นที่ตั้งของชุมชนเก่าแก่หลายชุมชน เป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำ ลำธารหลายสายที่คอยหล่อเลี้ยงผู้คนมาหลายชั่วอายุคน ชาวบ้านได้อาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพมาหลายศตวรรษ เนื่องจากจังหวัดตรังมีภูมินิเวศ ต้นน้ำ กลางน้ำ ไปจนถึงปลายน้ำ ดังนั้นชุมชนบริเวณป่าต้นน้ำจึงมีความสำคัญในการที่จะมีส่วนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากต้นน้ำเป็นแหล่งน้ำสำคัญที่จะส่งผลต่อระบบนิเวศโดยรวมต่อไป

ชาวบ้านดำรงชีวิตโดยการพึ่งพาป่าและมีวิธีการดูแลรักษาป่าผ่านระบบความรู้ ความเชื่อ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมต่างๆของชุมชน มีกระบวนการจัดการทรัพยากรโดยเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน และมีความเข้มแข็งของกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นส่วนที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ โดยมีเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชน ได้แก่ ทุนทางสังคมในชุมชน ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การมีกลุ่มหรือองค์กรทางสังคมในชุมชน และการติดต่อสื่อสารหรือได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก¹

1. แนวคิดและพัฒนาการของไทยในการจัดการทรัพยากรป่า

สังคมไทยใช้ประโยชน์และอยู่ร่วมกับป่าไม้มาอย่างยาวนาน จนกลายเป็นวิถีชีวิตของผู้คนในอดีต ที่ต่างพึ่งพิงป่าและทรัพยากรป่าในการยังชีพ ก่อนมีการสถาปนาแนวคิดเรื่องรัฐชาติ ระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดิน นำไปสู่อำนาจในการใช้ประโยชน์และจัดการป่าโดยคนสองกลุ่ม คือ กรรมสิทธิ์ของรัฐ หรือเอกชน เนื่องจากมีความคิดว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นสินค้าและบริการที่หากปล่อยให้ผู้ใช้ทรัพยากรบริหารจัดการทรัพยากรเองนั้น ย่อมจะนำไปสู่ “โศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม” (The Tragedy of the Commons) (Hardin, 1968) กล่าวคือ หากไม่มีกรรมสิทธิ์ครอบครองหรือให้ใช้ทรัพยากรโดยไม่มีเจ้าของที่ชัดเจน ต่างคนก็ต่างจะเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้นให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ก่อนที่ทรัพยากรนั้นจะเสื่อมโทรม โดยในท้ายที่สุดทรัพยากรดังกล่าวก็จะถูกใช้ประโยชน์เกินกว่าศักยภาพที่ควรจะเป็นและนำไปสู่ความเสื่อมสภาพในเวลาอันรวดเร็ว หรืออาจถึงกับต้องสูญสิ้นทรัพยากรนั้นไป

ความเข้าใจในขณะนั้นจึงนำมาซึ่งการกำหนดกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร (property right) โดยผ่านความเป็นเจ้าของ (ownership) ในสองลักษณะสำคัญ คือ รัฐ และเอกชน ทั้งนี้ได้ดำเนินการผ่านแนวนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรในลักษณะที่ 1) รัฐเข้าไปจัดการเอง ในรูปแบบของป่าสงวนแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ฯลฯ หรือ 2) กำหนดกรรมสิทธิ์ให้เอกชนเข้าไปครอบครองและบริหารจัดการในรูปแบบสัมปทาน เพื่อสร้างแรงจูงใจให้บริหารจัดการอย่างยั่งยืน รัฐซึ่งเป็นตัวแทนในการจัดการทรัพยากร

¹ กมลรัตน์ พรหมสิงห์ และ อุทิศ สังขรัตน์. ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ เทือกเขาบรรทัดในจังหวัดตรัง.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต พัฒนามนุษย์และสังคม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2555.

ธรรมชาติที่สำคัญ ได้ดำเนินการจัดการป่าภายใต้ทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย โดยจะเห็นได้อย่างชัดเจนถึงการขาดแนวคิดการจัดการป่าในเชิงการอนุรักษ์ กล่าวคือ ที่ผ่านมาก่อนมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สังคมไทยมีความสัมพันธ์กับป่าโดยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญ โดยเฉพาะการให้สัมปทานการทำป่ากับเอกชน

นอกจากนี้ การกระตุ้นเศรษฐกิจเพื่อการพัฒนาประเทศนำไปสู่การสนับสนุนการลงทุนทั้งในและต่างประเทศ โครงการพัฒนาการใช้ประโยชน์ที่ดินในรูปแบบอุตสาหกรรมเกษตร การขยายพื้นที่เพาะปลูก การเปลี่ยนระบบการผลิตจากเพื่อการยังชีพเป็นเพื่อการค้าและส่งออก นโยบายและทิศทางการพัฒนาประเทศเหล่านี้ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรทั้งป่าไม้ ดิน น้ำ อันเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์

อย่างไรก็ตาม การออกกฎหมายเกี่ยวกับป่าไม้ในครั้งแรกๆ ก็มีวัตถุประสงค์ในเชิงการใช้ประโยชน์ของรัฐ เช่น คำนิยามของ “ป่า” ใน พ.ร.บ. ป่าไม้ 2484 กำหนดว่า พื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิครอบครองหรือไม่ได้แจ้งการครอบครองตามกฎหมายให้ถือว่าเป็นป่าที่รัฐมีอำนาจครอบครอง ดูแลรักษา การจัดการป่าไม้ในประเทศไทยก็เริ่มดำเนินการโดยรัฐบาลตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา โดยในปี พ.ศ. 2511 พื้นที่ป่าไม้ที่เป็นป่าสัมปทานมีรวมทั้งสิ้นประมาณ 230,000 ตารางกิโลเมตร แต่ต่อมาในปี พ.ศ. 2522 คณะรัฐมนตรีมีมติปิดป่าสัมปทานทั่วประเทศ คิดเป็นร้อยละ 50 ของพื้นที่สัมปทานทั้งหมด ทำให้พื้นที่สัมปทานถูกปิดไป 122,784 ตารางกิโลเมตร จนปี พ.ศ. 2527 รัฐบาลมีมติเปิดป่าสัมปทานเพื่อผ่อนคลायให้มีการทำไม้ได้อีกเป็นพื้นที่ 24,063 ตารางกิโลเมตร รวมแล้วเป็นพื้นที่ป่าสัมปทานทั้งสิ้น 130,815 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 25.5 ของพื้นที่ประเทศ ส่วนป่าที่เหลืออยู่ร้อยละ 3.5 ของประเทศถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์²

จากข้อมูลดังกล่าวคงไม่ใช่ว่าการสะท้อนถึงความไม่มีประสิทธิภาพของกลไกรัฐในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ หากยังชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวของนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ที่สำคัญ คือ การขาดให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน อีกทั้งสร้างความขัดแย้งกับชุมชนที่อยู่มาก่อน เพราะการออกกฎหมายทับที่ดินทำกินเดิมของชุมชน การที่หน่วยงานในภาครัฐบังคับใช้แต่กฎหมายในการจัดการป่า

²มูลนิธิสืบนาคะเสถียร. สัมปทานป่าไม้ บทเรียนจากสายน้ำเลือด. สืบค้นจาก

http://www.seub.or.th/index.php?option=com_content&view=article&id=79%3Aseub&catid=23%3A2009-11-02-06-29-09&Itemid=37&limitstart=3

ไม้ เช่น การให้สิทธิ การใช้ประโยชน์แก่นักธุรกิจผู้มีอิทธิพลภายใต้เงื่อนไขของการให้สัมปทาน และรวบอำนาจการตัดสินใจไว้ที่ ศูนย์กลาง นอกจากนี้เจ้าหน้าที่รัฐยังมีทัศนคติในทางลบต่อคนในท้องถิ่นซึ่งอาศัยป่าในชีวิตความเป็น อยู่ประจำวัน และมองว่าชุมชนท้องถิ่นทำลายทรัพยากรของชาติ

อย่างไรก็ตาม แม้ทางราชการจะมีนโยบายส่งเสริมการปลูกป่า สร้างสวนป่าขึ้นทดแทนป่าธรรมชาติที่เสื่อมโทรมไป แต่ก็เป็น การปลูกเพื่อหวังผลทางด้านเศรษฐกิจมิได้เป็นการปลูกเพื่อฟื้นฟูสภาพป่าธรรมชาติให้กลับคืนมา จากรายงานผลการปลูกป่าเพื่อประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจของกรมป่าไม้ รัฐบาลกิจและเอกชนปลูกป่าตามเงื่อนไขสัมปทาน ตั้งแต่เริ่มดำเนินการมาจนถึงปัจจุบันรวมเป็นพื้นที่ทั้งสิ้น 6,335.54 ตารางกิโลเมตร ซึ่งเมื่อเทียบกับอัตราการทำลายป่าธรรมชาติโดยเฉลี่ยปีละ 5,190 ตารางกิโลเมตร จะเห็นว่าพื้นที่สวนป่าทั้งหมดที่ปลูกขึ้นมาทดแทน มีอาจนำมาชดเชยพื้นที่ป่าธรรมชาติ ที่ถูกทำลายไปในแต่ละปีได้เลย

2. เหตุเกิดที่ด้ามขวาน: การคุกคามความมั่นคงทางอาหารจากนโยบายพืชเศรษฐกิจ

นโยบายรัฐที่ สนับสนุนให้มีการให้สัมปทานการทำป่าไม้และการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดเดียวในไร่นาขนาดใหญ่เพื่อการส่งออก การจัดการป่าไม้ในลักษณะจากบนลงล่างนี้นำไปสู่ความเสียหายอย่างใหญ่หลวงทั้งทางเศรษฐกิจและระบบนิเวศน์ทั่วประเทศ เมื่อราว 100 ปี ก่อนยางพาราได้ถูกนำมาทดลองปลูกในพื้นที่ภาคใต้ จนในปัจจุบันยางพารา กลายเป็น “เส้นเลือดใหญ่” ที่หล่อเลี้ยงเศรษฐกิจของภาคใต้ อย่างไรก็ตาม การปลูกยางพาราในระยะแรก เป็นการปลูกยางพาราพันธุ์พื้นเมือง โดยชาวสวนจะนำมาปลูกร่วมกับพืชท้องถิ่นอื่นๆ โดยยังสามารถปรับตัวเป็นส่วนหนึ่งของระบบเกษตรกรรมดั้งเดิม จนมีการเรียกการผสมผสานระหว่างป่าและยางพาราว่า “ป่ายาง” ซึ่งหมายถึงสวนที่ไม่ได้มียางพาราเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีไม้ผล ผักพื้นบ้าน สมุนไพร ไม้ใช้สอย ตลอดจนพืชอาหารที่หลากหลายขึ้นอยู่ร่วมกัน ตามหลักวิชาการวนศาสตร์เรียกการเติบโตของต้นไม้หลาย ชนิดรวมกันในลักษณะเช่นนี้ว่า “วนเกษตร” (Agriculture Forestry) หรือสวนป่านั้นเอง

ต่อมาราว พ.ศ. 2503 รัฐบาลมีความเห็นว่าควรเพิ่มปริมาณผลผลิตยางพาราให้มากขึ้น จึงได้จัดตั้งกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สทย.) เพื่อทำหน้าที่ในการผลักดันให้มีการปรับเปลี่ยนการปลูกยางพาราพื้นเมืองเป็นยางพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น เนื่องจากรัฐมองว่า ยางพาราที่ปลูกในสมัยแรกส่วนใหญ่เป็น

ยางพาราพื้นเมืองที่ให้ผลผลิตต่ำ ส่งผลให้ชาวสวนยางพารามีรายได้น้อย โดยเฉพาะในช่วงที่ยางพารา มีราคาตกต่ำ จึงนำไปสู่การออกนโยบายการปลูกแทนยางพาราพื้นเมืองเหล่านั้นด้วยยางพาราพันธุ์ดีที่ให้ผลผลิตสูง ผู้ผลิตยางพาราหลายประเทศได้เร่งการปลูกแทนยางพาราเก่าด้วยยางพาราพันธุ์ดี เพื่อเพิ่มผลผลิตยางพารา เช่น ประเทศมาเลเซียได้ออกกฎหมายสงเคราะห์ปลูกยางพาราในปี พ.ศ. 2495 และประเทศศรีลังกาได้ออกกฎหมายทำนองเดียวกันในปี พ.ศ. 2496 ต่อมาได้รับความร่วมมือจากสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติให้จัดตั้งศูนย์วิจัยการยางขึ้นที่ตำบลคอหงส์ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ในปี พ.ศ. 2508³

ศูนย์วิจัยการยางได้รับความช่วยเหลือจากองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) และมีผู้เชี่ยวชาญยางพาราสาขาต่างๆ มาช่วยวางรากฐานในการวิจัยและพัฒนา ร่วมกับนักวิจัยของไทย ในระยะเริ่มแรกมีการวิจัยยางด้านต่างๆ เช่น ด้านพันธุ์ยางพารา โรคและศัตรูยางพารา ดินและปุ๋ย การดูแลรักษาสวนยางพารา การกำจัดวัชพืช การปลูกพืชคลุม การปลูกพืชแซมเพื่อเพิ่มพุนรายได้ให้แก่ ชาวสวนยางพารา ด้านอุตสาหกรรมยางพาราและเศรษฐกิจยางพารา และมีการพัฒนายางพาราโดยเน้นการพัฒนาสวนยางพาราขนาดเล็ก เช่น การกรีดยางหน้าสูง การใช้ยาเร่งน้ำยางพารา การส่งเสริมการ แปลงเพาะและขยายพันธุ์ยางพาราของภาคเอกชน การรวมกลุ่มขายยางและการปรับปรุงคุณภาพยางพารา และการใช้ประโยชน์ไม้ยางพารา มีการออกวารสารยางพาราเพื่อเผยแพร่ความรู้ไปสู่ชาวสวนยางพาราและผู้เกี่ยวข้อง รวมทั้งจัดหลักสูตรการฝึกอบรมและการจัดสัมมนาของยางพาราเพื่อถ่ายทอดความรู้ให้แพร่หลายยิ่งขึ้น⁴

ผลกระทบที่สำคัญต่อความมั่นคงทางอาหารของพื้นที่ภาคใต้เกิดขึ้นในลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

1. การทำลายพื้นที่ป่าดั้งเดิมจากการที่รัฐบาลมีนโยบายในการสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรโค่นยางเก่าเพื่อปลูกยางพันธุ์ใหม่ ที่สำคัญคือ การมีเงื่อนไขให้เกษตรกรโค่นทำลายพืชทุกชนิดที่ขึ้นในสวนยางพาราเพื่อแลกกับการให้ความช่วยเหลือด้านพันธุ์ยางและปัจจัยการผลิตอื่นๆ ซึ่งเรียกได้ว่านโยบายของรัฐได้

³ สำนักงานพัฒนาการวิจัยการเกษตร (องค์การมหาชน). ฐานข้อมูลงานวิจัยยางพารา. ประวัติการปลูกยางพาราของประเทศไทย ประวัติการปลูกยางพาราในภาคใต้ของไทย สืบค้นจาก

http://naist.cpe.ku.ac.th/~vasu/arda/rubber/?page_id=212#sthash.fBIDmhzb.dpuf

⁴ สำนักงานพัฒนาการวิจัยการเกษตร (องค์การมหาชน). คลังข้อมูลสารสนเทศระดับภูมิภาค (ภาคใต้). สืบค้นจาก

http://naist.cpe.ku.ac.th/~vasu/arda/rubber/?page_id=212#/

เปลี่ยนระบบเกษตรกรรมแบบผสมผสานไปสู่ระบบเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวอย่างเต็มตัว นโยบายส่งเสริมยางพันธุ์ใหม่ก่อให้เกิดการหักล้างถ่วงกันทั้งปาย่างเก่าและเกิดการบุกรุกทำลายป่าไม่อย่างกว้างขวางและรวดเร็ว ในแง่พื้นที่อาหารของภาคใต้จึงหดแคบลง โดยกลายเป็นพื้นที่สร้างฐานเศรษฐกิจและพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศ

นอกจากนี้ เหตุผลประการสำคัญของการทำลายพื้นที่อาหารในธรรมชาติจากการทำสวนยางเกิดขึ้นอย่างชัดเจนจากการกำหนดนโยบายของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง เกษตรกรที่มีฐานะยากจนไม่มีเงินทุนในการซื้อกล้าพันธุ์ยางจึงต้องเข้าร่วมโครงการฯ ซึ่งระบุเงื่อนไขสำคัญของผู้ที่จะเข้าโครงการขอรับทุนสงเคราะห์นี้ คือ การต้องถางป่าในสวนยางทุกปีในช่วง 3 ปีแรก และต้องใส่ปุ๋ยเคมี

เมื่อพิจารณาจากลักษณะของต้นยางพารา พบว่าเป็นไม้ไม่ทนร่ม ต้องการแสง เพราะฉะนั้นเรือนยอดจะพุ่งขึ้นข้างบนแล้วแตกง่ามสองง่าม โดยใบของยางจะอยู่บริเวณปลายยอดเท่านั้น สวนยางจึงเป็นไม้ที่มีปลายยอดชั้นเดียว ส่วนพื้นล่างจะเตียนโล่งเพราะถ้ายังมีวัชพืช เจ้าของสวนก็จะกำจัดเพื่อไม่ให้ไปแยงอาหารต้นยางทำให้ผลผลิตน้ำยางลดลงได้เงินน้อยลง เพื่อการเพิ่มประสิทธิภาพของน้ำยางจำเป็นต้องปราบวัชพืชให้หมดโดยใช้ยาฆ่าหญ้าหรือสารเคมี แต่ถึงแม้ว่าจะไม่ปราบวัชพืชโดยลักษณะลำต้นยาง พบว่าเมื่ออายุ 7 ปีขึ้นไปจะมีความหนาแน่นของเรือนยอดสูง ทำให้แสงแดดส่องลงมาน้อย เพราะฉะนั้นพืชด้านล่างจะตายเพราะไม่มีแสง นอกจากความสูญเสียด้านสิ่งแวดล้อมที่กล่าวไปข้างต้น ยังพบข้อมูลจากงานวิจัยที่ประเมินมูลค่าของสวนยางเปรียบเทียบกับป่าธรรมชาติในแง่ของรายได้ ซึ่งหากคิดค่าป่าธรรมชาติสามารถให้เนื้อไม้ที่แปลงมาเป็นตัวเงินก็ยังพบว่ามูลค่าทางเศรษฐกิจของป่าธรรมชาติ มากกว่ารายได้จากสวนยางพาราถึง 14,445.16 บาทต่อไร่ต่อปี (พงษ์ศักดิ์ วิทวัสชุตกุล และคณะ)⁵

2. การลงทุนในปัจจุบันการผลิตอย่างเข้มข้นเพื่อเพิ่มปริมาณผลผลิต นำไปสู่การลงทุนในทุกกิจกรรมการผลิต การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในทางกายภาพจากการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ส่งผลสำคัญต่อการก่อเกิดวิธีคิดและวิถีชีวิตต่อความสัมพันธ์กับทรัพยากรของคนภาคใต้ที่เปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ คือ เป็นวิธีคิดที่เน้นหนักต่อปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ จึงนำไปสู่การไม่ตระหนักต่อทิศทางการเสี่ยงจากความผันผวนของราคายางพาราจากการกำหนดของตลาดโลก ที่บางช่วงราคาสูงจนน่าหลงใหล แต่บางช่วงก็

⁵ พงษ์ศักดิ์ วิทวัสชุตกุล ,ธรรมนุญ แก้วอำพุก และพิณทิพย์ ธิติโรจนะวัฒน์. การเปลี่ยนแปลงปริมาณ และลักษณะการไหลของน้ำท่า ภายหลังจากทำลายป่าต้นน้ำ และปลูกยางพารา. ใน วารสาร Forest Research Bulletin. เล่มที่ 1 ตุลาคม 2009.

ตกต่ำอย่างน่าใจหาย อย่างเช่นที่เห็นได้จากกระแส “ความตื่นยาง” ในภาคใต้ อีกทั้งการยอมลงทุนทุ่มเทเงินจำนวนมหาศาลเพื่อบำรุงต้นยางโดยหวังว่าจะสามารถกรีดยางนอกเงยเป็นกำไรได้อย่างงดงาม

อย่างไรก็ตาม ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ต้นน้ำไปเป็นสวนยางพาราทำให้โครงสร้างภายในเปลี่ยนไปอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปกคลุมพื้นดินของพืช เมื่อโครงสร้างเปลี่ยน การให้ประโยชน์ต่อมนุษย์ก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ประกอบกับการที่คนส่วนใหญ่มักจะมองข้ามปัญหาเชิงโครงสร้างต่อระบบนิเวศในลักษณะเช่นนี้ เนื่องจากความเข้าใจว่าดูภายนอกการปลูกต้นยางพาราที่มีใบหนาจนดูเขียวชอุ่มก็ยังทำให้ระบบนิเวศสมบูรณ์และเป็นป่าเหมือนกัน โดยไม่เข้าใจข้อเท็จจริงและคิดเหมารวมไปว่าระบบนิเวศต้นน้ำก็ไม่น่าจะเปลี่ยนแปลงมากนัก ซึ่งแท้ที่จริงแล้วการเปลี่ยนป่าต้นน้ำไปเป็นสวนยางเป็นการทำลายระบบนิเวศที่รุนแรงอย่างมาก เพราะป่าไม้มีผลต่ออุณหภูมิโลก กล่าวคือ สภาวะโลกร้อนที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ทั่วโลก รวมทั้งในประเทศไทยเองด้วย ที่สำคัญป่ายังมีผลกระทบต่อระบบน้ำ เพราะสภาพพื้นที่ป่ามีผลต่อการส่งเสริมความรุนแรงของน้ำท่าที่ไหลอยู่ในลำธารหรือตามผิวดินหรือส่งผลกระทบต่อวัฏจักรของน้ำนั่นเอง (ดร.พงษ์ศักดิ์ วิทวัสชุตินกุล และ พิณฑิพย์ ธิดิโรจนะวัฒน์)⁶

3. นโยบายการเพิ่มพื้นที่อนุรักษ์ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 ภายใต้นโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 นำไปสู่การเผชิญหน้าระหว่างเอกชนที่ขอสัมปทานป่าไม้ เจ้าหน้าที่รัฐ และชุมชนที่อยู่อาศัยและทำกินในป่า การแย่งชิงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของรัฐ เอกชน และประชาชน จนเกิดกรณีร้องเรียนสิทธิในที่ดินป่าซึ่งเป็นกรณีพิพาทกับรัฐ ทั้งในลักษณะการประกาศเขต อนุรักษ์ทับซ้อนที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของประชาชน การไม่ได้รับเอกสารสิทธิ์ที่ดิน การไม่มีความมั่นคงในที่ดิน การถูกจับกุมดำเนินคดี ปัญหาการอพยพชุมชนออกจากพื้นที่ที่มีโครงการพัฒนาของรัฐ ตลอดจนปัญหาที่เกิดจากนโยบายความมั่นคง ผลจากการเร่งความเติบโตทางเศรษฐกิจทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้อย่างมหาศาลส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมกลายเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่มีความซับซ้อนทั้งในทางความคิด กฎหมาย ระบบราชการ และการเรียกร้องของประชาชน

ที่สำคัญ คือ แนวคิดในการอนุรักษ์ที่ไม่ยอมรับถึงความสามารถในการจัดการ การใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์ของชุมชนที่อยู่ในป่า แม้จะมีผลการศึกษา งานวิชาการ และการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีการ

⁶ พงษ์ศักดิ์ วิทวัสชุตินกุล และ พิณฑิพย์ ธิดิโรจนะวัฒน์. ทำไมจึงไม่ควรปลูกยางพาราบนพื้นที่ต้นน้ำ. ใน วารสาร Forest Research Bulletin เล่มที่ 1 ตุลาคม 2009.

ยอมรับและเห็นคุณค่าของชุมชนที่สามารถอยู่อาศัย ทำกินในป่า และอนุรักษ์ป่าได้ด้วย ที่เห็นอย่างชัดเจนคือ นโยบายแยกคนออกจากป่าโดยดำเนินการผ่านโครงการจัดที่ดินทำกินให้แก่ราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม (คจก.) ในสมัย พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ แต่โครงการดังกล่าวได้รับการต่อต้านจนต้อง ยกเลิกโครงการไป เพราะไม่สอดคล้องกับชีวิตชุมชนจำนวนมากที่ได้รับผลกระทบเพราะต้องพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากป่านับแต่บรรพบุรุษ ก่อนที่รัฐจะประกาศใช้กฎหมายอนุรักษ์และจำกัดการใช้ประโยชน์โดยที่ชุมชนไม่รับทราบข้อมูลใดๆ ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนว่าในการประกาศเขตพื้นที่ป่า กฎหมายไม่ได้กำหนดให้ประชาชนรับทราบและเข้ามามีส่วนร่วม

3. ชุมชนในเขตป่า: มุมพิจารณาต่อมิติความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคมไทย⁷

ความพยายามในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ผ่านมาของไทย เกิดบทเรียนจากประสบการณ์ทั้งความสำเร็จและความล้มเหลวในหลายประเด็น ข้อถกเถียงที่สำคัญที่มีการพูดถึงมาโดยตลอด คือ ใครจะเป็น “ผู้รับผิดชอบหลัก” ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าบทเรียนที่ผ่านมาไม่ได้มีการพิสูจน์ชัดถึงความสามารถหรือศักยภาพของฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดว่าสามารถจัดการป่าไม้ได้สำเร็จโดยลำพัง กล่าวคือต่างเป็นความสำเร็จที่เกิดจาก “ความรับผิดชอบร่วมกัน” ของหลายฝ่าย ทั้งหน่วยงานภาครัฐที่มีกติกากฎหมายหรือใช้กฎหมายในการปกป้องการบุกรุกทำลายป่า ภาควิชาการที่ต่างศึกษาและวิจัยองค์ความรู้ในการรักษาและอนุรักษ์ป่าไม้ในความรู้ตามศาสตร์สาขาและแขนงงานวิจัยต่างๆ ภาคเอกชนที่ต่างสนับสนุนกิจกรรมเพื่อสังคมและธรรมชาติ การพัฒนาเทคโนโลยีและผลิตภัณฑ์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งภาคชุมชนหรือองค์กรท้องถิ่นที่ต่างเข้ามามีส่วนร่วมกับหน่วยงานข้างต้นในทุกกิจกรรม อีกทั้งยังมีนโยบาย กติกาของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากป่าไม้อย่างยั่งยืน และที่สำคัญ คือ การปลูกสำนึกของคนที่อยู่ใกล้ป่าที่สุด ทั้งในเชิงพื้นที่และเชิงวิถีชีวิตที่สัมพันธ์และพึ่งพิงป่า เนื่องจากเป็นกลุ่มแรกที่จะได้รับประโยชน์จากป่าไม้ และเป็นคนกลุ่มแรกที่ต้องได้รับผลกระทบในกรณีเกิดภัยพิบัติจากป่าด้วย

⁷ พัฒนาข้อมูลจาก ข้อเสนอแนะให้จัดตั้งป่าชุมชนในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ของ ศ.เกียรติคุณ อานันท์ กาญจนพันธุ์ นักวิชาการมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

อย่างไรก็ตาม จากความพยายามของหลายฝ่ายในการเข้ามามีส่วนในการจัดการป่าอันเป็นฐานความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ แหล่งกำเนิดอาหารที่หล่อเลี้ยงชีวิตคนในสังคม ยังพบข้อจำกัดของการมีอำนาจของการบังคับใช้กฎหมายของหน่วยงานราชการในการรักษาป่า ดังจะเห็นได้ว่าการจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์ในปัจจุบันยังไม่สามารถหยุดยั้งการทำลายพื้นที่ป่าได้ เพราะยังพบกรณีของการทำลายป่าด้วยวิธีการต่างๆ อย่างมากมายปรากฏเป็นข่าวให้เห็นอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นการลักลอบตัดไม้เถื่อน และการบุกรุกเพื่อยึดครองพื้นที่ป่าของผู้มีอิทธิพล ฯลฯ ทั้งนี้เนื่องจากการจัดการดังกล่าวเป็นการจัดการเชิงเดี่ยว ทำให้ไม่สามารถปกป้องดูแลป่าได้อย่างทั่วถึง

นอกจากนี้ นโยบายการเพิ่มพื้นที่ป่าอนุรักษ์ก็ไม่ได้เป็นวิธีคิดและแนวทางแก้ปัญหาที่ถูกต้อง เพราะในขณะที่พื้นที่อนุรักษ์ที่มีอยู่เดิม รัฐยังไม่สามารถจัดการและคุ้มครองพื้นที่อนุรักษ์เหล่านั้นให้เกิดผลได้ ขณะที่หน่วยงานที่รับผิดชอบก็ยังไม่มีความเลือกในการจัดการแบบอื่นที่ดีกว่า ข้อเสนอที่สำคัญจากบุคคลและองค์กรที่ขับเคลื่อนเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน จึงเสนอการเปลี่ยนวิธีการจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์ใหม่ด้วยวิธีการจัดการเชิงซ้อน หรือการจัดการแบบมีส่วนร่วมซึ่งสอดคล้องกับกฎหมายรัฐธรรมนูญปี 2540 กฎหมายสิ่งแวดล้อมปี 2535 และนโยบายการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นด้วย โดยการดึงให้ภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่าเพิ่มขึ้น เริ่มตั้งแต่ชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในป่าอยู่เดิม แต่ได้แสดงให้เห็นว่ามีศักยภาพในการรักษาป่าในรูปแบบของการจัดตั้งองค์กรป่าชุมชน และให้องค์กรอนุรักษ์อื่นๆ ในท้องถิ่นเข้ามาร่วมตรวจสอบและถ่วงดุล ตามแนวทางในร่างกฎหมายป่าชุมชนต่างๆ

ข้อเรียกร้องและการแจ้งปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้านที่อยู่ในเขตป่า โดยเฉพาะการเรียกร้องผ่านสื่อสาธารณะอันมีผลให้เกิดการรับรู้อย่างทั่วถึงว่าในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่ทางราชการประกาศนั้น ล้วนแต่มีชุมชนท้องถิ่นต่างตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้วทั้งสิ้น การปิดกั้นสิทธิไม่ให้ชุมชนเหล่านี้พัฒนาตนเองได้ด้วยการข่มขู่ และการจำกัดสิทธิต่างๆ อาจส่งผลกระทบต่อความเป็นธรรมและการปฏิบัติที่เหมาะสมต่อประชาชน ทั้งนี้ผลการวิจัยจำนวนมากได้บ่งชี้ชัดเจนนวว่า พื้นที่ป่ามีผู้คนอาศัยอยู่ การย้ายคนออกจากพื้นที่หนึ่ง ก็จะมีคนจากพื้นที่อื่นเข้าไปจับจองแทน ซึ่งเกินกว่ากำลังที่ทางราชการจะจัดการได้ นอกจากนี้งานวิจัยต่างๆ ก็ยืนยันตรงกันว่า ชุมชนหลายแห่งมีศักยภาพที่จะเข้าร่วมอนุรักษ์และจัดการใช้ป่าอย่างยั่งยืน ในเงื่อนไขที่ชุมชนมีความมั่นคงในการตั้งถิ่นฐาน เช่น การได้รับรองสิทธิจากรัฐในการตั้งถิ่นฐานและการร่วมจัดการป่า เป็นต้น จึงควรต้องยืนยันหลักการดังกล่าว เพื่อให้ขยายผลได้อย่างแท้จริงและกว้างขวางต่อไป

องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ได้สนับสนุนให้กระจายอำนาจและส่งเสริมอำนาจให้กับชุมชน ท้องถิ่นในการจัดการป่าเชิงอนุรักษ์ ในกรณีของประเทศฟิลิปปินส์เองก็พบว่า กำลังส่งเสริมชุมชนในอุทยานแห่งชาติให้เข้าร่วมจัดการป่ากับรัฐ ดังนั้นเมื่อหลักการของป่าชุมชนในร่างกฎหมายทั้งหลายถือว่าป่าชุมชนเป็นแนวทางในการจัดการป่าอีกทางหนึ่ง ที่เป็นทางเลือกในการจัดการป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชนและป่าอุทยานแห่งชาติหรือป่าต้นน้ำต่างก็เป็นป่าอนุรักษ์ ที่เป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนท้องถิ่น ภาคประชาสังคม ร่วมกับกรมป่าไม้ ซึ่งถือเป็นแนวทางหนึ่งของการจัดการร่วม (co-management) ที่เป็นที่ยอมรับทั้งในทางวิชาการ และเป็นแนวนโยบายของหลายประเทศในโลกปัจจุบัน ยังปรากฏชัดจากงานศึกษาจำนวนมากว่าชุมชนท้องถิ่นจำนวนมากสามารถใช้ความรู้ท้องถิ่นช่วยในการจัดการป่าได้อย่างยั่งยืน แม้จะต้องเผชิญกับแรงกดดันต่างๆ ภายนอกจากระบบตลาดหรือนโยบายของรัฐ อันมีผลให้ชุมชนท้องถิ่นบางส่วนต้องหันไปดำเนินชีวิตตามกระแสของแรงกดดันเหล่านั้นทำให้สูญเสียความรู้ในการเสริมสร้างภูมิปัญญาที่เคยสืบทอดมา เช่น การเปลี่ยนสวนสมรม หรือสวนผสมผลานไปสู่การปลูกพืชเศรษฐกิจ จึงมีความจำเป็นอย่างเร่งด่วน ที่รัฐบาลจะต้องหันมาสร้างเงื่อนไขให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถสานต่อกระบวนการเรียนรู้ในท้องถิ่นของตนต่อไป เพื่อให้ความรู้ดังกล่าวเป็นทุนทางสังคมในอนาคต

อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้ที่จะพัฒนาได้จำเป็นต้องเป็นความรู้ท้องถิ่นเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพที่ผูกติดกับเงื่อนไขของพื้นที่ (situated knowledge) จึงต้องอนุรักษ์และพัฒนาความรู้นั้นในพื้นที่ ซึ่งถือเป็นแนวทางที่นักวิชาการจากทั่วโลกให้การสนับสนุน จะเห็นได้ว่าหากย้ายชุมชนออกจากพื้นที่ก็จะสูญเสียความรู้ไปด้วย เพราะชุมชนจะไม่มีพื้นที่ในการพัฒนาความรู้ต่อไป ศักยภาพและพลวัตในการปรับตัวของชุมชนในเขตป่า ซึ่งมีหลักฐานที่ทำให้เชื่อได้ว่าจะช่วยให้สามารถอยู่ในป่าได้ในเชิงอนุรักษ์อย่างยั่งยืน เพราะชุมชนเหล่านั้นเริ่มตระหนักถึงแรงกดดันจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและสังคมจากภายนอก จึงพยายามเสริมสร้างความมั่นคงในสิทธิที่จะตั้งถิ่นฐานในป่าของตนเองด้วยการกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ เช่น ห้ามการทำไม้เพื่อขาย ห้ามขยายพื้นที่เพาะปลูก และการควบคุมไฟป่า เป็นต้น

การตระหนักต่อการสูญเสียที่ดิน จึงมีการสร้างกระบวนการป้องกันชุมชนของตนด้วยการห้ามขยายที่ดินแก่คนจากภายนอก การสร้างเงื่อนไขให้ชุมชนรู้สึกว่ามีอำนาจในการถือครองพื้นที่ จะทำให้ชุมชนจะมีศักยภาพในการพัฒนาและการจัดการใช้พื้นที่ป่าเชิงอนุรักษ์ได้อย่างดีด้วย ตัวอย่างรูปธรรมที่เกิดขึ้น เช่น การเปลี่ยนพื้นที่ไร่ย้ายที่ของตนให้เป็นพื้นที่วนเกษตรในรูปแบบต่างๆ การหันไปปลูกพืชยืนต้น เครื่องเทศ ประเภทต้นมะแขว่น ผสมผลานกับไม้ยืนต้น และหันไปอนุรักษ์พื้นที่เพื่อให้ต้นไม้บางชนิดที่ให้ผลขึ้นได้ดี และสร้างรายได้ ทำนองเดียวกับการทำป่าเมี่ยงในอดีต ดังในกรณีของชุมชนชาวเขาที่น่าน ซึ่งอนุรักษ์ป่าให้

ต้นตำวขึ้น โดยเลิกการถางป่าเพื่อทำไร่ ขณะเดียวกันก็สามารถมีรายได้จากการเก็บผลจากต้นตำวขาย ซึ่งมีรายได้มากกว่าจากการทำไร่

พลวัตของชุมชนในป่าเช่นนี้เป็นบทเรียนที่บ่งชี้ว่าหากรัฐมีนโยบาย ที่สร้างความมั่นคงในการถือครองให้กับชุมชนในป่า พร้อมๆกับการส่งเสริม และพัฒนาอย่างถูกทางแล้ว ชุมชนในเขตป่าต่างๆ สามารถปรับตัวในการ อยู่ในป่าได้อย่างยั่งยืน

บทที่ 2

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. วิถีชีวิตและวิธีการผลิตในสังคมและวัฒนธรรมใต้

ชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ตั้งอยู่ในคาบสมุทรที่แคบและยาวทำให้ชุมชนหมู่บ้านภาคใต้พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติทั้งชายฝั่งและชายทะเล รวมถึงการมีวิถีชีวิตที่พึ่งพาตนเอง การที่ชาวบ้านมีชีวิตอยู่ในวิธีการผลิต สองแบบทำให้หมู่บ้านได้รับอิทธิพลจากสองวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมหมู่บ้านที่เน้นการรวมหมู่ช่วยเหลือ พึ่งพา และวัฒนธรรมการผลิตที่เน้นความคิดเรื่องประสิทธิภาพประสิทธิผลและประโยชน์สูงสุด กล่าวได้ว่า ยางพารายังคงเป็นพืช “วัฒนธรรม” และ “พืชออมสิน” ของคนใต้ และอาชีพการทำสวนยางเป็นอาชีพที่ มั่นคง ถาวร แม้ว่าสถานการณ์ตลาดและราคาจะผันผวนก็ตาม เกษตรกรก็ยังคงประกอบอาชีพการทำ สวนยางพารา

ภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง เกษตรกรชาวสวนยางขนาดเล็กจำเป็นต้องปรับตัวอยู่ตลอดเวลา โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มผลผลิตและรายได้ของครัวเรือน ซึ่งการปรับตัวของระบบการทำฟาร์มสวนยางขนาดเล็ก เห็นได้จากการเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพในสวนยางพารามากขึ้น ทำให้สามารถแบ่งประเภทระบบการทำฟาร์มสวนยางขนาดเล็กได้ 6 ประเภท ที่พบเห็นส่วนใหญ่ในภาคใต้ ได้แก่ ระบบการทำฟาร์มสวนยางเชิงเดี่ยว ระบบการทำฟาร์มสวนยางร่วมกับการปลูกพืชแซม ระบบการทำฟาร์มสวนยางร่วมกับการทำนา ระบบการทำฟาร์มสวนยางร่วมกับการปลูกไม้ผล ระบบการทำฟาร์มสวนยางร่วมกับการเลี้ยงสัตว์และระบบการทำฟาร์มสวนยางร่วมกับกิจกรรมเกษตรผสมผสาน ซึ่งทั้ง 6 ประเภทโอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่เหมาะสมในแต่ละสภาพพื้นที่

พลวัตการผลิตของสวนยางขนาดเล็ก นับตั้งแต่เริ่มมีการปลูกยางพาราในประเทศเมื่อปีพ.ศ.2442 เป็นต้นมา สามารถจำแนกได้ 5 ช่วงเวลาดังนี้คือ(ตารางที่1) ช่วงเริ่มต้นจนถึงพ.ศ.2502:ระบบการผลิตยางพาราดั้งเดิม(2) ช่วงปฏิวัติเขียว พ.ศ. 2503-2512: การเริ่มต้นระบบ การผลิตยางพาราสมัยใหม่(3) ช่วง

พ.ศ.2513-2522: ระบบการผลิตยางพาราสมัยใหม่ (4) พ.ศ.2523-2532: ระบบการผลิตยางพาราทางเลือก และ (5) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533-ปัจจุบัน: ระบบอุตสาหกรรมยาง⁸

ช่วงเริ่มต้น พ.ศ. 2502	ช่วงปฏิวัติเขียว (พ.ศ.2503-2512)	ยุคระบบการผลิตยาง สมัยใหม่ (พ.ศ.2513-2522)	ระบบการผลิต ทางเลือก (พ.ศ.2523-2532)	ยุคการผลิต อุตสาหกรรมยาง (พ.ศ.2533-ปัจจุบัน)
- พันธุ์ดั้งเดิมให้ ผลผลิต ต่ำ เช่น พันธุ์ TJIR และ พันธุ์ PB86	- เริ่มใช้พันธุ์ใหม่ที่ให้ผล ผลิตสูง เช่น พันธุ์ RRIM623, PB5/51 RRIM600 เป็นต้น	- การใช้ยางพันธุ์ให้ผล ผลิตสูง เช่น พันธุ์ RRIM600 มากขึ้น	- ปรับเปลี่ยนพันธุ์ยางที่ ให้ผลผลิตสูงแต่ RRIM 600 ยังได้รับ ความนิยมสูง	- รัฐมุ่งเน้นระบบ อุตสาหกรรมเพื่อเพิ่ม การใช้จ่ายในประเทศ
- ประสบการณ์ ได้รับจาก บรรพบุรุษ	- สำนักงานกองทุน สงเคราะห์การทำสวน ยาง(ORRAF)และ	- หน่วยงานสนับสนุน ปัจจัยการผลิตมากขึ้น	- เกษตรกรรับข้อมูล ข่าวสารมากขึ้น	- พันธุ์ยางให้ผลผลิตสูง RRIT251 จากสถาบัน วิจัยยาง (RRIT) สู
- ใช้เทคโนโลยี ดั้งเดิม เป็นภูมิ ปัญญาท้องถิ่น	- สถาบันวิจัยยาง (RRIT)ทำให้เริ่มนำ เทคโนโลยีใหม่เข้ามา	- เกษตรกรมีอำนาจต่อ รองมากขึ้นเนื่องจากมี การรวมกลุ่ม	- มีระบบทางเลือกและ กิจกรรมเสริมให้ เกษตรกร มากขึ้น	- เกษตรกรยังเชื่อใน พันธุ์ RRIM600
- รูปแบบยางแผ่น มากกว่า 90%	- รูปแบบผลผลิต:ยาง แผ่นมากกว่า 90%		- การรวมกลุ่มมีมากขึ้น ทำให้มีอำนาจต่อรอง	- นโยบายมุ่งสู่ อุตสาหกรรมมากขึ้น
			- รูปแบบผลผลิต:มียาง แผ่นและน้ำยางสด	

ช่วงเริ่มต้น พ.ศ. 2502	ช่วงปฏิวัติเขียว (พ.ศ.2503-2512)	ยุคระบบการผลิตยาง สมัยใหม่ (พ.ศ.2513-2522)	ระบบการผลิต ทางเลือก (พ.ศ.2523-2532)	ยุคการผลิต อุตสาหกรรมยาง (พ.ศ.2533-ปัจจุบัน)
- ตลาดมีลักษณะ เป็นการแลกเปลี่ยน สินค้า	- เกษตรกรเริ่มขยายเนื้อ ที่ปลูกมากขึ้น	- รูปแบบผลผลิต:ยาง แผ่นดิบมากกว่า 80%	- การขายในรูปกลุ่ม มากขึ้น	- เกษตรกรเปลี่ยน รูปแบบ ผลผลิตจาก ยางแผ่นเป็น น้ำยางสด
- เป้าประสงค์ของ ฟาร์มส่วนใหญ่เพื่อ ยังชีพ	- ยังอยู่ในลักษณะต่าง คนต่างชาย การรวม กลุ่มน้อย	- แต่เริ่มทำน้ำยางสด มากขึ้น		- การรวมกลุ่มเข้มแข็ง ขึ้น (กลุ่มน้ำยางสด)
		- เริ่มใช้เครื่องมือทุ่น แรง		- ราคาขายผันผวนมาก จึงมีนโยบาย
		- เริ่มคิดทำอาชีพเสริม เพื่อเพิ่มรายได้		ช่วยเหลือเกษตรกร มากในช่วงนี้

⁸ บัญชา สมบูรณ์สุข และคณะ. การปรับตัวทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรชาวสวนยางในระบบการทำฟาร์มสวนยางพาราขนาดเล็ก เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจครัวเรือนในภาคใต้ ประเทศไทย. สู่ระบบอาหารที่ปลอดภัย สร้างมูลค่าเพิ่ม และใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน, 95-109 (2005). ศูนย์วิจัยระบบทรัพยากรเกษตร (ศวทก.) คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

2. ความแตกต่างระหว่าง “ป่ายาง” กับ “สวนยาง”

1. ความหลากหลายทางชีวภาพ

ความหลากหลายทางชีวภาพเป็นสิ่งที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์หรือความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีไม่สามารถสร้างขึ้นได้ เพราะต้องอาศัยปัจจัยเอื้อจากระบบธรรมชาติที่ซับซ้อนและใช้เวลาในการสั่งสมความสมบูรณ์และความหลากหลายอย่างยาวนาน “สวนยาง” จึงไม่ใช่ระบบธรรมชาติ จึงไม่ต้องการความหลากหลาย แต่ต้องการการควบคุมปัจจัยการผลิตให้เหมาะสมต่อการกำหนดปริมาณน้ำยาง โดยใช้เทคโนโลยีและสารเคมีเป็นตัวเร่งให้เกิดประสิทธิภาพการผลิต พืชชนิดอื่นจึงเป็นส่วนเกินและความอุปสรรคต่อการเติบโตของต้นยางจึงต้องถูกขจัดและทำลายไป

ความหลากหลายไม่เพียงแต่ส่งผลต่อความสมบูรณ์ของธรรมชาติ แต่ยังเกี่ยวเนื่องสิ่งมีชีวิตทั้งพืช สัตว์ และมนุษย์อีกด้วย กล่าวโดยเฉพาะพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์มาก ความหลากหลายทางชีวภาพให้ประโยชน์ตั้งแต่พืชใต้ดิน บนดิน และยอดอ่อนที่อยู่สูงเสียดฟ้า

2. การรักษาสมดุลธรรมชาติและ การอนุรักษ์ทรัพยากรของประเทศ

“ป่ายาง” เป็นวัฒนธรรมในการผลิตของคนใต้ที่พยายามเลียนแบบการจัดการทรัพยากรโดยหลักธรรมชาติ การปลูกยางพาราผสมผสานในป่าดั้งเดิม นอกจากจะเป็นการเพิ่มรายได้แก่ครัวเรือนยังสร้างช่องทางการปลูกป่าให้ชุมชนได้อีกทางหนึ่ง ทั้งนี้ต้นยางพาราที่ปลูกในระบบผสมผสานกับป่าได้ต้องไม่ใช่สารเคมี เพราะจะเป็นการทำให้ดินเสื่อม สารเคมีที่ซึมสู่ดินก็จะทำลายแหล่งน้ำ และสร้างมลพิษทางอากาศ อันเป็นผลกระทบในวงกว้าง อย่างไรก็ตาม ต้นยางพาราที่ปลูกในระบบป่าธรรมชาติสามารถลดต้นทุนการบำรุงพันธุ์ได้ เพราะธรรมชาติที่สมบูรณ์จะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการเติบโตของต้นยาง ความแข็งแรงของลำต้น และรวมถึงการให้ปริมาณน้ำยางที่เพิ่มขึ้น ในลักษณะเช่นนี้ “ป่ายาง” จึงเป็นการใช้ประโยชน์ควบคู่กับการอนุรักษ์ไปในคราวเดียวกัน

ที่เห็นได้ชัดเจน คือ การตัดต้นไม้ตามร่องยางใน “สวนยาง” ทำให้ไม่มีรากไม้ที่คอยช่วยยึดหน้าดิน การมีป่าช่วยให้น้ำไม่กัดเซาะหน้าดิน ต้นไม้ในร่องยางยังช่วยเป็นเกราะกำบังลมแก่ต้นยางซึ่งเป็นต้นไม้ที่มีรากสั้น ลมง่าย ในฤดูร้อนต้นยางก็ไม่แห้งตาย ดินก็ไม่แห้ง เพราะมีป่าคอยรักษาความชุ่มชื้นเอาไว้ และหน้า

ยางก็ไม่แห้งอย่างไร “สวนยางเชิงเดี่ยว” “ป่ายาง” จึงเป็นแหล่งสร้างน้ำซุ้ม ดินจ๋าและคืนความ สมดุลสู่ ธรรมชาติ ในทางนิเวศวิทยา วัฏจักรของน้ำในป่า ประกอบด้วย 3 ปัจจัยหลัก ปัจจัยแรก คือปริมาณน้ำฝน และแสงแดด อันเป็นปัจจัยธรรมชาติที่ไม่สามารถควบคุมได้ ปัจจัยที่สอง ได้แก่ ลักษณะภูมิประเทศ ซึ่งเป็น ตัวควบคุมการไหลของน้ำผิวดิน กับความสามารถในการดูดซับน้ำของดิน ซึ่งจะมีช่องว่างหรือความพรุนใน ดินกับความลึกของชั้นดินเป็นตัวควบคุมการไหลของน้ำใต้ดิน และปัจจัยที่สามเป็นปัจจัยปรุงแต่ง (หมายถึง ปัจจัยที่คนเข้าไปควบคุมได้) เป็นปัจจัยสำคัญ ที่สุด คือ พีชคลุมดิน ซึ่งจะเป็นตัวแบ่งน้ำไปสู่ผิวดินหรือน้ำ ใต้ดิน ในแง่นี้จะเห็นได้ชัดเจนว่า ปัจจัยสุดท้ายนี้เป็น ปัจจัยที่ต้องอาศัยวัฒนธรรมหรือการจัดการของมนุษย์ เข้าไปเสริมเพื่อให้ขีดความสามารถในวัฏจักรของน้ำ ในธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น

ผู้อำนวยการส่วนวิจัยต้นน้ำ สำนักอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำ กรมอุทยาน แห่งชาติ สัตว์ป่าและ พันธุ์ พืช อธิบายว่าบทบาทสำคัญของวัฏจักรน้ำจึงอยู่ที่พีชคลุมดิน ซึ่งพีชคลุมดินในป่าธรรมชาติ⁹ จำนวนชั้น เรือนยอด จะเป็นตัวลดแรงปะทะของเม็ดฝนกับพื้นดิน ซึ่งพบว่าในป่าธรรมชาติชั้นเรือนยอดเหล่านี้สามารถ รองรับเม็ดฝนได้ถึง 13 มิลลิเมตร โดยหากฝนตกในปริมาณน้อยเม็ดฝนจึงอาจจะตกไม่ถึงพื้นดิน อีกทั้งซาก พืชซากสัตว์ บนพื้นดินที่ร่วงตายทับถมกันก็ยังสามารถซับน้ำได้ถึง 20 เท่าของน้ำหนักแห้งอีกด้วย

ในป่าธรรมชาติ จึงมีทั้งความสามารถเก็บกักน้ำในระดับพื้นดินและน้ำที่ระบายลงสู่ใต้ดิน ซึ่งหาก จินตนาการต่อไป ก็จะทำให้เห็นว่าน้ำที่พาตินลงไปลึกเท่าไร ความละเอียดของดินชั้นล่าง ก็จะยิ่งแน่น การระบาย น้ำ การซึม การไหล ของน้ำก็น้อยลง แต่ถ้าทั้งผิวดินและใต้ดินไม่มีความสามารถในการซึมหรือ ให้น้ำไหล ผ่านได้เลยหรือทำได้น้อยมาก วัฏจักรของน้ำในป่านั้นก็ต้องเปลี่ยนไป เรื่องการเปลี่ยนแปลง ความสามารถ ในการเก็บกักและระบายน้ำของป่าธรรมชาติ จะเห็นได้ชัดขึ้น เมื่อนำมาเทียบกับปฏิกิริยา ระหว่างดินและน้ำ ในสวนยางพารา ข้อเท็จจริงที่ว่า พื้นที่สวนยางเป็นการทำ เกษตรชนิดหนึ่ง และเป็น รูปแบบการใช้ ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรที่บุกรุกพื้นที่ป่าไม้ของประเทศมา อย่างต่อเนื่อง จากการแปล ภาพถ่ายทาง อากาศจากพื้นที่ป่าทั้งหมดพบว่า พื้นที่สวนยางมีการปลูกสร้าง เพิ่มขึ้นจาก 10.77 ล้านไร่ในปี 2529 เป็น 12.25 ล้านไร่ในปี 2539 และเพิ่มเป็น 15.43 ล้านไร่ในปี 2552

⁹ จะมีเรือนยอดสูงสุด 5 ชั้น เช่น ในป่าดงดิบ หรืออย่างน้อยสุดก็ 2 ชั้น คือ ชั้นเรือนยอดของต้นไม้กับชั้นของหญ้า

3. การสร้างคุณค่าทางสังคม

เป็นที่ทราบกันดีว่า การปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรสู่วิถีการผลิตยางของสังคมภาคใต้ นำมาสู่การมีรายได้ทางเศรษฐกิจที่มั่นคงและบางรายสร้างความมั่งคั่งจากการทำสวนยาง แต่สิ่งสำคัญที่ไม่พบจาก การทำ “สวนยางเชิงเดี่ยว” ที่เน้นเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ก็คือ มิติด้านสังคม ซึ่งจะพบมากในระบบ “ปายาง” เพราะนอกจากปายางจะให้ประโยชน์โดยตรงในทางเศรษฐกิจสำหรับเลี้ยงครอบครัวของผู้ผลิตแล้ว “ปายาง” ยังสร้างความร่ำรวยทางสังคมให้กับคนรอบข้าง ชุมชน และสังคมของผู้ผลิตได้ด้วย ดังที่พบเห็นได้จากการพูดคุยของชาวบ้านที่ศึกษาว่า

“ของในป่า (ยกเว้น ขี้ยาง/น้ำยาง) ใครก็สามารถมาเก็บมาขายไปได้

หรือเอาไปก่อนค่อย มาบอกก็ยังได้ ทุกคนเข้ามาใช้ประโยชน์ได้”

เห็นได้ชัดเจนนว่า ความร่ำรวยจาก “ปายาง” แม้จะไม่มากเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้จาก “สวนยางเชิงเดี่ยว” แต่ก็ร่ำรวยเพียงพอที่จะใช้จ่ายและยังสามารถแบ่งปันให้กับผู้อื่นได้ด้วย ซึ่งน่าจะเป็น ความหมายของความรวยที่แท้จริง วัฒนธรรมของความเกื้อกูลและแบ่งปันกันของคนในชุมชน จึงกลายเป็น ทูตทางสังคม ที่จำเป็นสำหรับการสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคม โดยเฉพาะในช่วงสถานการณ์วิกฤตสิ่งแวดล้อม ที่อาจได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงและต้องอาศัยการผนึกกำลังทางสังคมในการช่วยเหลือและร่วมมือกัน

3. การสูญเสียที่ดินกับผลกระทบต่อโครงสร้างระบบเกษตรกรรมไทย มีผลกระทบดังนี้

1) ความมั่นคงในระบบเกษตรกรรม การสูญเสียที่ดินคือการสูญเสียสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุด เกษตรกรไร้ที่ดินมีสถานะเป็นเพียงผู้เช่าเพื่อทำการผลิต โดยอาจเช่าทำกินในที่ดินของนายทุนหรืออาจต้องเช่าทำกินในที่ดินของตนเอง ทำให้เกิด “ความไม่มั่นคง” ในการประกอบอาชีพ และเกิดความรู้สึก “แปลกแยก” หรือ “รู้สึกเป็นอื่น” กับที่ดินที่ทำการผลิต เกิดการใช้ประโยชน์โดยไม่ถนอมรักษาเนื่องจากไม่เกิดความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ที่ดินนอกจากเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองเท่านั้น

2) ความเหลื่อมล้ำและความยากจน และความขัดแย้งทางชนชั้น ความแตกต่างในการถือครองที่ดินและขนาดการผลิตที่แตกต่างกันทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ความไม่เท่าเทียมกันในการกระจายรายได้เป็นต้นต่อสำคัญของความยากจน โดยเฉพาะการไร้ที่ดินทำกินหรือมีที่ดินทำกินขนาดเล็กเป็นอุปสรรคสำคัญในการผลิตให้เกิดประสิทธิภาพและลงทุนในการผลิตภาคเกษตร นอกจากนี้การถูกเอาเปรียบด้านค่าเช่า การถูกขูดรีดค่าจ้างทำให้เกษตรกรอยู่ในฐานะเสียเปรียบนายทุนและกลายเป็นสาเหตุของความขัดแย้งทางชนชั้นระหว่างเกษตรกรหรือผู้เช่ากับนายทุนเจ้าของที่ดินขึ้น

3) การมีคุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกร จากสภาพความสูญเสียทางเศรษฐกิจนำไปสู่การขาดโอกาสทางสังคมทั้งโอกาสทางการศึกษา การฝึกอบรมทักษะอาชีพ การรับบริการจากรัฐ หรือการได้รับความช่วยเหลือทางการเงินหรือการขอสินเชื่อ เนื่องจากเกษตรกรไร้ที่ดินมักถูกมองว่าเป็น “คนไม่มีหลักประกันทางสังคม” หรือ “คนไม่มีเครดิต” รวมถึงไม่มีพลังในการตั้งกลุ่มผลประโยชน์เพื่อมาต่อรองอำนาจทางนโยบายจากรัฐหรือองค์กรบริหารในท้องถิ่นได้ อีกทั้งยังส่งผลต่อการได้รับโอกาสและการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ อันทำให้การพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรไร้ที่ดินเกิดขึ้นได้ยากมาก

4. งานวิจัยที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนในเขตป่า

กมลรัตน์ พรหมสิงห์ และ อุทิศ สังขรัตน์ ศึกษา “ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำเทือกเขาบรรทัดในจังหวัดตรัง” ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง ผลการศึกษาพบว่าชาวบ้านจะดำรงชีวิตโดยการพึ่งพาป่าและมีวิถีการดูแลรักษาป่าผ่านระบบความรู้ ความเชื่อ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมต่างๆของชุมชนมีกระบวนการจัดการทรัพยากรโดยเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน และมีความเข้มแข็งของกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็น ส่วนที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชน ในการจัดการป่าต้นน้ำ โดยมีเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชน ได้แก่ ทุนทางสังคมต่างๆในชุมชน ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน ระบบความสัมพันธ์ ของคนในชุมชน การมีกลุ่มหรือองค์กรทางสังคมในชุมชน และการติดต่อสื่อสารหรือได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก

ในกรณีของชุมชนตะโหมดนั้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่2 (ปี 2484) จนกระทั่งรัฐประกาศให้พื้นที่ป่าใน ตำบลตะโหมดเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด (ปี 2517) ชุมชนยังคงพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้เป็นหลัก แต่เปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์จากการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่าเพื่อเป็นอาหารและใช้ใน

ชีวิตประจำวัน รวมทั้งการซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างกัน มาเป็นการเข้าบุกเบิกพื้นที่ป่าบนที่ราบเพื่อใช้ที่ดินทำสวนยางพารา และทำนาแทน โดยมีปัจจัยภายในสำคัญหลายประการที่สืบเนื่องมาจากภาวะโดยรวมของประเทศและส่งผล กระตุ้นให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการใช้ทรัพยากรเสียใหม่ ในช่วงหลังสงคราม บทเรียนจากภาวะข้าวยากหมากแพงในช่วงสงครามทำให้ชาวบ้านตัดสินใจบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำนามากขึ้น เพื่อความมั่นคงในด้านอาหาร และการคมนาคมที่สะดวกยิ่งขึ้น ส่งผลให้การค้าขายมีความคล่องตัวมากขึ้น และยางพาราแผ่นมีราคาดี ทำให้ชาวบ้านบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกยางพาราเพิ่มขึ้น

การประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของป่าชุมชนในภาคใต้ : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง โดย ดร.เสาวลักษณ์ รุ่งตะวันเรืองศรี คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ การวิจัยนี้ดำเนินการโดยใช้การวิจัยเชิงสำรวจและการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยการประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ กำหนดการประเมินมูลค่าด้านต่าง ๆ รวมทั้งสิ้น 8 ด้าน ประกอบด้วย มูลค่าด้านเนื้อไม้ มูลค่าด้านผลผลิตในรูปของของป่า มูลค่าการใช้ประโยชน์เพื่อการท่องเที่ยว ทัศนศึกษา การอบรมดูงานและจัดกิจกรรม มูลค่าการใช้ประโยชน์เพื่อการศึกษาวิจัย มูลค่าการเป็นแหล่งต้นน้ำสำหรับ การอุปโภคบริโภคและการเกษตร มูลค่าการดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ มูลค่าเผื่อจะใช้ประโยชน์ในอนาคต และมูลค่าการคงอยู่ โดยมีวิธีการประเมินและผลของการประเมินมูลค่า ดังนี้

- การประเมินมูลค่าปริมาณไม้ (ประกอบด้วย ไม้ใหญ่ ไม้หนุ่ม ลูกไม้และกล้าไม้) ทำการประเมิน โดย การสำรวจปริมาณไม้ทั้งหมดตามวิธีการวนศาสตร์ โดยร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และนำมาหามูลค่าสุทธิ โดยวิธีการราคาตลาดและวิธี Replacement Cost Approach ผลการศึกษาพบว่า มูลค่าด้านเนื้อไม้มีมูลค่า เท่ากับ 1,239,472,778.69 บาท ซึ่งประกอบด้วย มูลค่าสุทธิของเนื้อไม้ทั้งหมดในป่าชุมชนเขาหัวช้างเท่ากับ 1,132,472,778.69 บาท มูลค่าของไม้หนุ่มในป่าชุมชนเขาหัวช้างเท่ากับ 52,636,851.54 บาท และมูลค่า ลูกไม้ และกล้าไม้ทั้งหมดของป่าชุมชนเขาหัวช้าง เท่ากับ 54,105,503.75 บาท

- การประเมินมูลค่าของผลผลิตในรูปของของป่า ทำการสำรวจโดยใช้แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์ผู้ใช้ประโยชน์จากป่าในรูปของการเก็บหาของป่าทั้งหมด โดยมีการสุ่มตัวอย่างจากจำนวนประชากร ตามหลักการทางสถิติ เพื่อนำข้อมูลมาใช้ในการประเมินมูลค่าและประเมินโดยวิธีใช้ราคาตลาด โดยมีผลการประเมินมูลค่าผลประโยชน์สุทธิรายปีของผลผลิตในรูปของของป่าที่ได้จากป่าชุมชนเขาหัวช้าง

ทั้งหมดของกลุ่มประชากรที่ได้จากการเก็บหาผลผลิตในรูปของของป่าจากป่าชุมชนเขาหัวช้าง เท่ากับ 2,420,325.93 บาทต่อปี จากจำนวนของป่าที่ถูกเก็บหาทั้งหมด 85 ชนิด

- การประเมินมูลค่าการใช้ประโยชน์เพื่อการท่องเที่ยว ทักษศึกษา และอบรมดูงาน คำนวณจากค่าใช้จ่ายต่ำสุดที่นักท่องเที่ยวต้องจ่ายไปเพื่อการมาท่องเที่ยวในป่าชุมชนเขาหัวช้าง ผลการศึกษาพบว่า มูลค่าการใช้ประโยชน์เพื่อการท่องเที่ยว ทักษศึกษา การอบรมดูงานและจัดกิจกรรมมีมูลค่า ณ ปี พ.ศ. 2548 เท่ากับ 40,418.08 บาท

- การประเมินมูลค่าการใช้ประโยชน์เพื่อการศึกษาวิจัย ประเมินโดยคิดจากค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นของการศึกษาวิจัยทั้งหมดที่เฉพาะเจาะจงศึกษาในพื้นที่ป่าชุมชนเขาหัวช้าง และนำค่าใช้จ่ายดังกล่าวมาปรับเป็น มูลค่า ในปีปัจจุบันที่ทำการศึกษาโดยใช้อัตราการปรับตัวของดัชนีราคาผู้บริโภคเฉลี่ย ซึ่งพบว่า มูลค่าการใช้ประโยชน์เพื่อการศึกษาวิจัย เมื่อปรับเป็นมูลค่าสำหรับปี 2547 แล้วมีมูลค่ารวมทั้งหมดเท่ากับ 811,591.35 บาท

- การประเมินมูลค่าในการเป็นแหล่งต้นน้ำสำหรับการอุปโภคบริโภคและการเกษตร ประเมินจากใช้ข้อหุติยภูมิในด้านปริมาณการใช้น้ำจากป่าชุมชนเขาหัวช้าง และคำนวณโดยใช้วิธีราคาตลาด หรือราคาสินค้าทดแทน พบว่า มูลค่าการเป็นแหล่งต้นน้ำสำหรับการอุปโภคบริโภคและการเกษตร มีมูลค่ารวมทั้งสิ้นเท่ากับ 3,928,713.69 บาท ต่อปี ซึ่งประกอบด้วยมูลค่าของประโยชน์จากป่าเขาหัวช้างในด้านการเป็นแหล่งน้ำซึ่งไหล มาจากป่าเขาหัวช้างพบว่าเพื่อการเกษตร เท่ากับ 3,767,927 บาทต่อปี

- การประเมินมูลค่าการดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ประเมินจากปริมาณคาร์บอนไดออกไซด์ที่ป่า ชุมชนเขาหัวช้างสามารถดูดซับได้ต่อปี คูณกับมูลค่าการบำบัดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เฉลี่ย 1 หน่วย ปริมาณ พบว่า มูลค่าการดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์มีมูลค่าในปี 2547 ทั้งหมดเป็นเงิน 2,308,096 บาท

- การประเมินมูลค่าเผื่อจะใช้ประโยชน์ในอนาคต ประเมินโดยใช้เทคนิคการประเมินมูลค่า CVM (Contingent Valuation Method) โดยการสอบถามความเต็มใจที่จะจ่ายเพื่อรักษาป่าชุมชนเขาหัวช้างไว้ใช้ประโยชน์ ในอนาคต ผลการศึกษาพบว่ามูลค่าเผื่อจะใช้ประโยชน์ในอนาคตสำหรับประชากรในเขต 14 จังหวัด ภาคใต้เท่ากับ 247,008,300.80 บาทต่อปี และการประเมินมูลค่าการคงอยู่ ประเมินโดยใช้เทคนิคการประเมิน มูลค่า CVM เช่นเดียวกัน พบว่ามูลค่าการคงอยู่สำหรับประชากร 14 จังหวัดภาคใต้ เท่ากับ 139,286,548.80 บาทต่อปี ทั้งนี้ ค่าที่ประเมินได้ทั้งหมดนี้จัดว่าเป็นมูลค่าการประเมินขั้นต่ำเท่านั้น

นอกจากผลการศึกษาในด้าน มูลค่าด้านต่าง ๆ ของป่าเขาหัวช้างแล้ว การวิจัยแบบมีส่วนร่วมทำให้เกิดการรวบรวม และบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับ การใช้ประโยชน์ต่าง ๆ ของป่าเขาหัวช้างอีกด้วย

งานศึกษาของ วิจารณ์ ฉลอม ศึกษา “ความยั่งยืนของการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ป่าไม้ อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่” พบว่า ลักษณะการใช้ประโยชน์ดินและการจัดการที่ดินของราษฎรในพื้นที่ป่าไม่มีหลายลักษณะในพื้นที่เดียวกัน โดยการปลูกผลไม้มากที่สุด รองลงมาเป็นพืชไร่ ใช้การผลิตแบบเกษตรผสมผสาน การใช้ประโยชน์ที่ดินยังไม่เข้มข้นเนื่องจากประชาชนไม่กล้าลงทุนในการผลิตและการปรับปรุงคุณภาพ ดินเพราะที่ดินที่ใช้ประโยชน์ยังไม่ได้รับเอกสารสิทธิ์ ในส่วนของเจ้าหน้าที่ป่าไม้เห็นด้วยต่อการจัดการที่ยั่งยืน ในการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ป่าไม้ของเกษตรกร โดยควรกำหนดเงื่อนไขให้เกษตรกรปลูกไม้ป่าหรือปลูกป่าเพิ่มในที่ดินทำกินอย่างน้อย 15% ของพื้นที่ที่ถือครอง และเห็นด้วยอย่างยิ่งที่จะให้เกษตรกรทำการเกษตรในรูปแบบวนเกษตร เพียงแต่เจ้าหน้าที่ยังไม่แนใจนโยบายของรัฐต่อการจัดการการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ยั่งยืนของเกษตรกรในพื้นที่ป่าเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีทั้งงานศึกษาและรูปธรรมการปฏิบัติในพื้นที่ที่พยายามสะท้อนถึงศักยภาพและความสำคัญของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรโดยเฉพาะชุมชนในเขตป่า แต่จากมุมมองของประพันธ์ ปัญญาชาติรักษ์ ประธานสภาเกษตรกรแห่งชาติ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่กล่าวใน การสัมมนาวิชาการเรื่อง “สังคมไทยต้องสูญเสียอะไร หากไม่ปฏิรูปที่ดิน: การจัดการโฉนดชุมชนกับการปฏิรูปที่ดินของท้องถิ่น” จัดโดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย (คปท.) เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2555 เรื่องการแก้ปัญหาที่ดินว่าเป็นเรื่องที่ยากทำในฐานะประธานสภาเกษตรกรแห่งชาติ แต่ยอมรับว่าเป็นเรื่องที่ยาก เพราะตอนนี้เป็นที่ยอมรับแล้วว่าเกษตรกรรายย่อยเป็นผู้พ่ายแพ้ในระบบเศรษฐกิจแบบแข่งขัน โดยหากสังคมจะแก้ปัญหาเรื่องที่ทำกิน ในระบบเศรษฐกิจภาพใหญ่ไม่สามารถแก้เรื่องคุณภาพได้ เนื่องจากฝ่ายการเมืองไม่ยอมรับจากที่ได้มีการพยายามในสภามาหลายปีมีคนจำนวนน้อยมากที่คิดเหมือนกันในเรื่องนี้ ดังนั้นการจะปฏิรูปที่ดินใหม่ทั้งระบบโดยพลิกฝ่ามือเป็นเรื่องเพ้อฝัน สิ่งที่จะทำได้ในขณะนี้อาจเป็นเรื่องการผลักดันโฉนดชุมชนให้ออกมาเป็นกฎหมาย ตรงนี้อาจสามารถเป็นไปได้ เรื่องกองทุนพัฒนาที่ดิน หรือเรื่องกฎหมายป่าไม้ที่เป็นปัญหาอาจผลักดันไปทางรัฐบาลให้มีมติ ครม.อนุญาตให้คนทำอยู่ทำกินในที่ทำกินเดิม โดยไม่มีการจับกุมชาวบ้าน อย่างไรก็ดีทำก่อน สิ่งไหนทำยากคงต้องรอเวลา ทำให้เห็นทิศทางที่เป็นอุปสรรคต่อ

ชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่อุทยาน โดยเฉพาะเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัดที่ได้รับผลกระทบจากความพยายามไล่รื้อออกจากพื้นที่อุทยานมาอย่างต่อเนื่อง

5. การบังคับใช้กฎหมายและผลกระทบต่อชุมชน

งานวิจัยทั้งในทางพฤกษศาสตร์ จิตวิทยา และสังคมศาสตร์ ระบุถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อชุมชนที่ถูกไล่รื้อ หรือต้องย้ายออกจากที่อยู่อาศัยเดิม โดยพบว่า การย้ายออกและการเปลี่ยนทำกินที่มีผลกระทบต่อความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม จิตใจ และวิถีชีวิตของผู้ที่ถูกย้าย ผลกระทบด้านเศรษฐกิจของคนในชุมชนจะเกิดขึ้นในลักษณะของการมีรายได้ลดลง ในขณะที่รายจ่ายเพิ่มขึ้น รวมทั้งการไม่มีทรัพย์สินและเงินเก็บพอที่จะรับมือกับความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม การรื้อย้ายชุมชนออกไปที่ดินใหม่จะเป็นการเพิ่มค่าใช้จ่าย ในด้านของการได้มาซึ่งที่ดินและที่พักอาศัย รวมถึงการเปลี่ยนแหล่งงานหรือเปลี่ยนอาชีพใหม่ด้วย ปัจจัยเหล่านี้อาจแสดงถึงความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจในชุมชน ผลกระทบด้านสังคมของคนที่ถูกย้าย คือ ต้องเผชิญกับปัญหาการทำมาหากินเพราะการย้ายที่อยู่อาศัย การถูกตัดขาดจากอาชีพเดิม แหล่งงานเดิมและมักจะเป็นการทำลายกระบวนการกลุ่มการพึ่งพาอาศัยกันอันเป็นปัจจัยสำคัญของคนใน ชุมชน

บทที่ 3

ข้อมูลทั่วไป

เทือกเขาบรรทัด หรือเทือกเขานครศรีธรรมราชมีลักษณะภูมิประเทศเป็นเทือกเขาสูงทอดยาวระหว่างอ่าวไทยและทะเลอันดามัน อยู่ในเขตหลายจังหวัด ได้แก่ นครศรีธรรมราช พัทลุง ตรัง สงขลาและสตูล ด้วยพื้นที่ที่ตั้งอยู่ในป่าฝนเขตร้อนทำให้เทือกเขาบรรทัดอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพและเป็นแหล่งกำเนิดแม่น้ำสำคัญหลายสาย ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรให้มีชุมชนเข้าตั้งถิ่นฐานบริเวณเทือกเขาบรรทัดมาตั้งแต่อดีตอย่างต่อเนื่องโครงการวิจัยเรื่อง **การสูญเสียที่ดินของเกษตรกรรายย่อยกับภัยพิบัติที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและสังคม** ได้เลือกชุมชนบ้านไร่เหนือสมาชิกเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด (คปบ.) จังหวัดตรัง เป็นพื้นที่ศึกษาโดยบ้านไร่เหนือพื้นที่ศึกษาของงานวิจัยเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่ตั้งอยู่กลางเทือกเขาบรรทัดได้รับผลกระทบจากปัญหาการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ทับซ้อนกับที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน โดยทั้งชุมชนมีแนวโน้มต่อการสูญเสียที่ดินจากนโยบายการจัดการพื้นที่ป่าอนุรักษ์ของภาครัฐ

1. บ้านไร่เหนือ ชุมชนโบราณกลางเทือกเขาบรรทัด

บ้านไร่เหนือ ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 3 ตำบลในเตา อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง มีประชากรประมาณ 179 ครอบครัว คนในชุมชนทั้งหมดมีอาชีพหลักคือการทำสวน ไร่เหนือมีเขตพื้นที่ติดต่อกับจังหวัดพัทลุง และนครศรีธรรมราช ถ้าดูตามแผนที่จะมีลักษณะเป็นสันปันน้ำบนเทือกเขาบรรทัด มีลำห้วยหลายสายไหลลงแม่น้ำสำคัญทั้งฝั้งอ่าวไทยและอันดามัน และยังเป็นพื้นที่ที่ลมตะวันตกและตะวันออกพัดผ่าน จึงทำให้มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ไร่เหนือมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้ ทิศเหนือ จด ตำบลน้ำตก อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช, ทิศใต้ จด หมู่ที่ 1 ตำบลในเตา อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง, ทิศตะวันออก จด ตำบลวังอ่าง อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช, ทิศตะวันตก จด ตำบลหนองปรือ ตำบลเขาไพร อำเภอรัชฎา จังหวัดตรัง ไร่เหนือ ประกอบด้วย 7 หย่อมบ้าน ได้แก่ บ้านวังชุมพล, บ้านปลายวา, บ้านห้วยน้ำร้อน, บ้านคอกเสือ, บ้านควนลูกกลม, บ้านไร่ใน และบ้านต้นท้ายเขา

ไร่เหนือเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมาอย่างยาวนานหลักฐานสำคัญที่มีการสำรวจพบคือ เครื่องใช้ที่มีลักษณะเป็นเครื่องปั้นดินเผาซึ่งกระจายอยู่ในถ้ำทั่วบริเวณพื้นที่บ้านไร่เหนือ รวมถึงต้นทุเรียนโบราณอายุกว่า 100 ปี ซึ่งบ่งชี้ว่ามีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอยู่ในพื้นที่นี้มาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีต โดยสามารถแบ่งช่วงการเข้าตั้งถิ่นฐานและลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นยุคต่าง ๆ ดังนี้

ยุคการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณ ก่อนปี 2460 มีหลักฐานที่แสดงการมีอยู่ของชุมชนซึ่งขุดพบในถ้ำบริเวณรอบ ๆ บ้านไร่เหนือในปัจจุบัน ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นเครื่องปั้นดินเผา เช่น หม้อ ไห กาน้ำ ถ้วยชลข สันนิษฐานว่าการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคนี้จะเน้นการเก็บหาของป่าและปลูกไม้ผลพันธุ์พื้นเมือง เนื่องจากมีผู้เข้ามาอยู่อาศัยเพียงไม่กี่ครอบครัวและยังไม่มีมีการบุกเบิกที่ดินทำกินออกมามากนัก พืชที่ปลูกในยุคนี้ เช่น ทุเรียนพันธุ์พื้นเมือง มะพร้าว หมวก เป็นต้น โดยมีหลักฐานที่ระบุว่ามีการเพาะปลูกคือ ต้นทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองขนาดใหญ่คาดว่าจะมีอายุเกินกว่าร้อยปี

ยุคการก่อตั้งชุมชน (วังชุมพล) ช่วงปี 2560 – 2500 ชาวบ้านบางคนเรียกยุคนี้ว่า ยุคตำหัวแพร เนื่องจากเป็นช่วงที่ ตำหัวแพร จอมโจรชื่อดังของภาคใต้และเป็นทีมนักถือของชาวบ้านบางส่วนได้เข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณนี้ ชาวบ้านเรียกชื่อหมู่บ้านในช่วงนี้ว่า บ้านวังชุมพล ในยุคนี้เกิดโรคระบาด (ไข้ห่า) อย่างหนักส่งผลให้ชาวบ้านมีการทยอยอพยพออกจากหมู่บ้าน การใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคนี้เริ่มมีการบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำไร่ข้าวและปลูกพืชไร่ เช่น ขมิ้น ขิง พริก เผือก มัน ฯลฯ ควบคู่กับการปลูกผลไม้ในลักษณะสวนสมรม เช่น ทุเรียน มังคุด มะพร้าว เนียง สะตอ สันนิษฐานว่าการบุกเบิกที่ดินทำกินในช่วงนี้จะอยู่ในบริเวณรอบ ๆ บ้านเรือน โดยใช้พื้นที่ไม่มากนัก ไม่ได้เพาะปลูกเพื่อการค้า เนื่องจากปัญหาโรคระบาด (ไข้ห่า) ซึ่งทำให้ชาวบ้านไม่สามารถทำกินได้อย่างต่อเนื่องต้องอพยพออกจากหมู่บ้านไปเป็นเวลาหลายปี แต่ก็ยังเข้ามาเก็บผลไม้ เช่น ทุเรียน มะพร้าว ที่ปลูกไว้เป็นระยะตามฤดูกาล

ยุคการก่อตั้งชุมชนบ้านไร่เหนือในปัจจุบัน (ตั้งแต่ปี 2500) เมื่อโรคระบาดหายไปในช่วงประมาณ ปี 2500 ชาวบ้านเริ่มกลับเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่โดยเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็นบ้านไร่เหนือ สันนิษฐานว่าตั้งชื่อโดยยึดบ้านในเตาเป็นศูนย์กลาง ซึ่งบ้านไร่เหนืออยู่ทางทิศเหนือของบ้านในเตาและคนส่วนใหญ่มีการบุกเบิกพื้นที่ทำไร่ข้าว จึงเรียกชุมชนนี้ว่า บ้านไร่เหนือ ในยุคนี้ชาวบ้านเริ่มทยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐานแบบถาวรและมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ส่วนใหญ่เข้ามาทำไร่ที่มีอยู่เดิม ตลอดถึงบุกเบิกพื้นที่ทำไร่เพิ่มเติม ควบคู่กับการทำสวนสมรม ทั้งนี้ในช่วงปี พ.ศ. 2529 – 2530 พื้นที่โดยรอบของบ้านเหนือมีการให้สัมปทานทำไม้ ชาวบ้านได้รวมตัวปกป้องป่า/ระ บริเวณวังนายพุด เนื้อที่ประมาณ 3,000 ไร่ โดยคัดค้านการ

สัมปทานไม้ของนายทุน รวมทั้งเจรจาให้ชาวบ้านต่างถิ่น(สุราษฎร์ธานี) หุดยดบุกป่าเป็นที่ดินทำกิน ประมาณ 300 ไร่ เนื่องจากลูกประเป็นพืชเศรษฐกิจ(ของป่า) ที่สำคัญของชาวบ้าน เหตุการณ์ในครั้งนี้ ทำให้ “นายพัน ธรรมประสิทธิ์” ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านถูกกลุ่มอิทธิพลยิงเสียชีวิต ในยุคนี้การปลุกยางพารายัง มีไม้แพร์หลายนักโดยเริ่มมีคนนำยางพารา (ยางพันธุ์พื้นเมือง) มาปลูกเมื่อประมาณปี 2510 โดยทดลอง นำมาปลูกแซมในไร่ แต่ยังไม่ใช้การปลูกเพื่อเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของชุมชนหลังปี 2510 ไร่เหนือถูก ประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติและประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่ – เขาย่า เมื่อปี 2525 โดยที่ การประกาศดังกล่าวมิได้มีการเข้าแจ้งหรือสอบถามความคิดเห็นจากชาวบ้าน แต่การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ ดังกล่าวในช่วงแรกยังมีได้มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน

ยุคการส่งเสริมการปลูกยางของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) ปี 2534 – 2541
ยุคนี้เป็นช่วงการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเกษตรครั้งใหญ่ของชุมชนจากการทำสวนสมรมมาสู่การปลูกยาง เขิงเดี่ยวภายใต้การเข้ามาสนับสนุนการปลูกยางของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางในลักษณะ เป็นพืชเศรษฐกิจหลัก ขณะที่ช่วงเดียวกันนี้มีการเข้ามาตั้งหน่วยงานในระดับพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติเขา ปู่-เขาย่าซึ่งบ้านไร่เหนือทั้งหมดถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติเมื่อปี 2525 แต่ยังไม่มีการบังคับใช้ กฎหมายอย่างเข้มข้นการใช้ประโยชน์ที่ดินในช่วงนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำประโยชน์ ที่ดินจากการทำไร่หรือสวนสมรมมาปลูกยางในลักษณะเชิงเดี่ยวตามการสนับสนุนและเงื่อนไขของกองทุน สงเคราะห์การทำสวนยาง พื้นที่ทำกินของบ้านไร่เหนือส่วนใหญ่จึงถูกแทนที่ด้วยยางและยางได้เริ่มเข้ามามี บทบาทในฐานะพืชเศรษฐกิจหลักของชุมชน

ยุคการบังคับใช้กฎหมายป่าไม้อย่างเข้มข้น หรือยุคหลัง สกย. หรือยุค 30 มิ.ย 41 (ตั้งแต่ปี 2541 ถึงปัจจุบัน) ยุคนี้เป็นช่วงที่มีการบังคับใช้กฎหมายอุทยานแห่งชาติอย่างเข้มข้น ช่วงนี้ชาวบ้าน เดือดร้อนมาก ถูกจับกุมดำเนินคดีหลายราย ถูกสั่งห้ามไม่ให้โค่นยางพาราที่หมดอายุการกรีดเพื่อปลูกใหม่ เริ่มมีการเข้าจับกุมและสั่งห้ามชาวบ้านทำไร่ ทำสวน และมีการประสานไปยังสำนักงานกองทุนสงเคราะห์ การทำสวนยางให้ระงับการให้ทุนสงเคราะห์กับชาวบ้านในชุมชนบ้านไร่เหนือ ส่งผลให้สำนักงานกองทุน สงเคราะห์การทำสวนยางไม่ให้การสนับสนุนการปลูกยางของชาวบ้านอีกต่อไป ชาวบ้านจึงเรียกช่วงนี้ว่ายุค หลัง สกย.หรือยุค 30 มิ.ย 41ในช่วงนี้ชาวบ้านถูกเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติออกคำสั่งห้ามทำไร่ข้าวโดย ลิ่นเชิง ที่ดินทำกินดั้งเดิมหลายแปลงถูกปักป้ายตรวจยึดและมีชาวบ้านทยอยถูกจับกุมดำเนินคดีเมื่อเข้าไป ทำสวน แต่ในอีกด้านหนึ่งเมื่อไม่ได้รับเงินสนับสนุนจาก สกย. ชาวบ้านบางรายเริ่มหันมาปลูกผลไม้ควบคู่

กับการทำยางมากขึ้น เช่น มังคุด ลองกอง หมวก ทูเรียน เนียง และมีการนำผักและผลไม้จากต่างพื้นที่เข้ามาปลูกอย่างแพร่หลาย โดยพบว่าชาวบ้านหลายรายเริ่มปรับเปลี่ยนจากการทำสวนยางเชิงเดี่ยวมาปลูกพืชแบบผสมผสานในลักษณะเดียวกับสวนสมรมแตกต่างกันเพียงมีการปลูกยางร่วมด้วย

ดังนั้นหากพิจารณาถึงประวัติการใช้ประโยชน์จากที่ดินของชุมชนบ้านไร่เหนือจะสามารถแบ่งได้เป็น 2 ช่วงใหญ่ ๆ คือ

1. ยุคการทำไร่ ทำสวนสมรม ปลูกพืชพันธุ์ท้องถิ่น ตั้งแต่ช่วงก่อน พ.ศ. 2460 – 2534 ในช่วงแรกมีการปลูกพืชไร่เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน เช่น ข้าวไร่, ถั่ว, บอน, พริก, ขมิ้น, มะเขือ, เผือก, ขิง นอกจากนี้มีการทำสวนสมรม โดยการปลูกไม้ผลนานาชนิด ได้แก่ หมวก, มะพร้าว, เนียง, สะตอ, ทูเรียน, มังคุด, มะมุด, มะขาม, มะปริง เป็นต้น ต่อมาเริ่มมีการปลูกยางพาราพันธุ์พื้นเมืองบ้างแต่ยังไม่ใช้พืชเศรษฐกิจหลัก

2. ยุคการปลูกยางพาราพันธุ์ดี ผลไม้สายพันธุ์ใหม่ และผักต่างถิ่น ช่วงหลังการเข้ามาของ สกย. โดยมีการปลูกยางพันธุ์ดีเป็นจำนวนมากตั้งแต่ปี 2534 จนปัจจุบัน อย่างไรก็ตามยังคงมีพืชผักและผลไม้สายพันธุ์ท้องถิ่นหลายชนิดที่ขึ้นในแปลงยางและมีการปลูกแบบผสมผสานในแปลงเดียวกัน

ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนได้ก่อตั้ง องค์การชุมชนปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด บ้านไร่เหนือ และสมัครเข้าเป็นสมาชิกของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด (คปบ.) มีวัตถุประสงค์หลักในการจัดการทรัพยากร โดยองค์การชุมชนในรูปแบบโฉนดชุมชนซึ่งปัจจุบันชุมชนไร่เหนือได้รับการตรวจสอบและรับรองจากสำนักงานโฉนดชุมชน สำนักนายกรัฐมนตรีให้เป็นพื้นที่นาร่องโฉนดชุมชน ทั้งนี้องค์การชุมชนปฏิรูปที่ดินบ้านไร่เหนือมีการวางกติกาและแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนและมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อสร้างความสมดุลและยั่งยืน ในการป้องกัน อนุรักษ์ รักษา ดูแล พื้นฟู และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ
2. เพื่อสร้างกองทุนองค์กรและเครือข่าย ทั้งกองทุนเงินตรา ทรัพยากร และสังคม
3. เพื่อฟื้นฟูและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณี ศิลปวัฒนธรรมที่ดีงาม
4. เพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิตที่มั่นคง

5. เพื่อสร้างความเข้าใจต่อทุกภาคส่วน ทั้งชุมชน องค์กรต่างๆ หน่วยงานต่างๆ และประชาชนทุกภาคส่วน ให้มีบทบาท หน้าที่ และอำนาจในการดูแลรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
6. เพื่อเป็นกรอบที่เหมาะสมในการอยู่ร่วมกับป่า พร้อมทั้งสร้างจิตสำนึกในการเป็นผู้ให้และผู้รับที่ดี

แผนการจัดการองค์การชุมชนปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด บ้านไร่เหนือ

1. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ป่า มีการเดินแนวเขตที่ดินทำกินกับป่าสมบูรณ์ให้ชัดเจน เพื่อป้องกันการบุกรุกป่า, สวนใดที่อยู่ติดป่า ให้เจ้าของสวนดูแล , ปลูกพืชทดแทนในป่าซึ่งดินพังทลาย

ที่ดินทำกิน ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดทำโฉนดชุมชน เพื่อคุ้มครองที่ดินของชุมชน โดยวิธีการสำรวจรังวัดที่ดินทำกินเดิมให้ชัดเจน , จัดทำประวัติการถือครองและการใช้ประโยชน์ที่ดินของสมาชิกให้ชัดเจน , รวบรวมประวัติศาสตร์ทางภูมิศาสตร์ (ที่มาของชื่อเส้นทาง, สายห้วย, ควน(เนิน), ภูเขา, คลอง เป็นต้น), การจัดทำแผนที่ขอบเขตชุมชน, การโค่นยางพาราที่หมดสภาพเพื่อปลูกทดแทน ให้โค่นแปลงละไม่เกิน 10 ไร่ รวมทั้งหมดไม่เกิน 50 ไร่ต่อปี ทั้งนี้ต้องไม่เป็นแปลงที่อยู่ติดกัน เพื่อรักษาระบบนิเวศ

น้ำ มีวิธีการจัดการ คือที่ดินทำกินแปลงใดที่ติดลำห้วยให้ปลูกไม้อื่นเสริม, การจับสัตว์น้ำให้ใช้เครื่องมือดั้งเดิมที่ไม่ทำลายล้าง

การใช้ไม้ มีวิธีการจัดการ คือ ถ้าต้องการใช้ไม้ให้แจ้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณา, ให้ใช้ไม้ในสวนของตนเองก่อน, ให้ก่อสร้างบ้านก่อนแปรรูปไม้, ให้แจ้งความกว้างยาวของบ้านและจำนวนไม้ที่จะใช้, ส่งเสริมสนับสนุนให้ปลูกต้นไม้ในสวนหรือในแปลงเกษตร

2. การจัดการด้านการเกษตร

มีวัตถุประสงค์หลักในการส่งเสริมสนับสนุนให้สมาชิกทำเกษตรแบบก้าวหน้าเพื่อสร้างอาชีพโดยทางอาหาร และพิทักษ์ศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์ ดังนี้

การผลิต ส่งเสริมให้ปลูกพืชหลายชนิดและหลายระดับชั้น ,ร่วมกันผลิตปุ๋ยชีวภาพไว้ใช้เอง, รมรงค์ให้ลดละเลิกการใช้สารเคมีทุกชนิด, รักษาความหลากหลายทางชีวภาพ, พัฒนาพันธุ์กรรม เพื่อเลี้ยงชุมชนและสังคม ตลอดจนลดการพึ่งพาเมล็ดพันธุ์และพันธุ์สัตว์จากภายนอก, ส่งเสริมสนับสนุนการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร, ส่งเสริมสนับสนุนการผลิตแบบรวมหมู่ เช่น แปรงรวม, เลี้ยงสัตว์รวม, การขอแรงงาน

การขายและการตลาด ส่งเสริมสนับสนุนการขายแบบรวมหมู่ , ส่งเสริมสนับสนุนการแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตร และผลิตภัณฑ์, สร้างระบบตลาดขององค์กร โชน และเครือข่าย โดยยึดหลักความเป็นธรรม

3. การจัดการด้านวัฒนธรรม

ส่งเสริมการอนุรักษ์และรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศิลปวัฒนธรรมที่ดีงาม, สร้างและพัฒนาสื่อวัฒนธรรม เพื่อรับใช้การสร้างอาชีพโดยชุมชน, ส่งเสริมสนับสนุนการขอแรง เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอยู่ร่วมภายใต้แนวทางการสร้างอาชีพโดยชุมชน

4. การจัดการด้านการเมือง

ดำเนินการให้มีการจัดเวทีศึกษาภายในโชนอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง, ส่งเสริมสนับสนุนให้สมาชิกเข้าร่วมเวทีศึกษาระดับเครือข่าย, ร่วมศึกษาแลกเปลี่ยนและปฏิบัติการ เพื่อยกระดับองค์กรภาคประชาชน , ทำความเข้าใจแนวทางขององค์กรและเครือข่ายต่อสังคม ตลอดจนประสานความร่วมมือกับภาคีต่างๆ , พัฒนาปัจจัยพื้นฐาน สาธารณูปโภค และสุขอนามัย เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของสมาชิก , ผลักดันให้มีการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) เพื่อรักษาสิทธิของเกษตรกร

นอกจากนี้องค์กรชุมชนปฏิรูปที่ดินบ้านไร่เหนือ ได้วางกติกาขององค์กรชุมชนเพื่อเป็นข้อตกลงร่วมให้สมาชิกถือปฏิบัติร่วมกันทั้งในส่วนของที่อยู่ร่วมกันขององค์กรชุมชนและกติกาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ดังนี้

หมวดการเมือง

1. องค์กรฯ ต้องยึดหลักประชาธิปไตย ที่อยู่บนพื้นฐานของการเคารพและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ใ้มติของสมาชิกในการตัดสินใจและดำเนินกิจกรรม

2. องค์กรฯ ต้องมีคณะกรรมการและแบ่งงานตามความเหมาะสม และมีศูนย์ประสานงาน

3. การไปร่วมประชุมกับองค์กรภาคีต่างๆ ในนามองค์กรฯ ต้องผ่านมติขององค์กรฯ เพื่อป้องกันการเข้าร่วมจัดตั้งองค์กรซ้ำซ้อน หากจัดตั้งองค์กรใหม่เพื่อขยายสมาชิกเครือข่าย ต้องเสน้องค์กรและเครือข่ายเพื่อพิจารณา

4. องค์กรฯ ต้องไม่เป็นฐานเสียงของพรรคการเมือง และนักการเมือง ตลอดจนไม่รับใช้กลุ่มทุน หากสมาชิกไปร่วมในนามส่วนตัวสามารถทำได้

5. สมาชิกต้องปฏิบัติตามกติกาและแผนการจัดการขององค์กรฯ ตลอดจนระเบียบการและแนวทางของเครือข่าย

หมวดทรัพยากร

1. ป่า

1.1. ห้ามทำลายป่าแก่(ป่าสมบูรณ์) และห้ามทำไม้ป่าเพื่อการค้าอย่างเด็ดขาด หากฝ่าฝืนให้เจ้าหน้าที่ดำเนินการ

1.2. ป่าไผ่ หากจะทำกินให้แจ้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณา

1.3. การใช้ประโยชน์จากป่า

1.3.1. ไม้ผลที่กินได้ ห้ามโค่น ราน(ฟัน) กิ่ง

1.3.2. หวาย ไม้ไผ่ ห้ามฟันยกกอ ให้ใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมในการตัด

1.4. หากต้องการใช้ไม้ให้แจ้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณา

1.5. ห้ามล่าสัตว์ป่าเพื่อการค้า

1.6. ห้ามนำพันธุ์ไม้หายาก เช่น ไม้ดอกไม้ประดับ ออกจากชุมชน หากมีความจำเป็นให้แจ้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณา

2. น้ำ

2.1. สายหลัก (คลอง) ให้เว้นขอบฝั่งเพื่อรักษาระบบนิเวศ

2.2. สายน้ำรอง (เช่น ป่าพรุ, แหล่งน้ำซับ) ให้เว้นไว้เพื่อรักษาระบบนิเวศ

2.3. การจับสัตว์น้ำ

2.3.1. ห้ามใช้เครื่องมือทำลายล้าง เช่น สารเคมี ไฟฟ้า ไม่มีพิษ ฯลฯ

2.3.2. โรงเรือนสัตว์, โรงจักรಿದยางให้มีการป้องกันการปล่อยน้ำเสีย หรือสิ่งปฏิกูล

ลงสู่แหล่งน้ำ

3. ที่ดินทำกิน

3.1 หากต้องการโค่นยางพาราที่หมดสภาพเพื่อปลูกทดแทน ให้แจ้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณา

3.2 หากมีความจำเป็นต้องเปลี่ยนมือการใช้ประโยชน์ที่ดิน ต้องแจ้งให้คณะกรรมการพิจารณา

บทลงโทษ มี 3 ระดับ คือ ให้คณะกรรมการตักเตือน , ให้พ้นสภาพสมาชิกทันทีและให้เจ้าหน้าที่ดำเนินการตามกฎหมาย

หมายเหตุ แผนการจัดการและกติกาองค์กรชุมชนบ้านไร่เหนือบังคับใช้เฉพาะสมาชิกเท่านั้น โดยสมาชิกต้องปฏิบัติตามกติกาขององค์กรชุมชน และเน้นรณรงค์เพื่อสร้างจิตสำนึกแก่สมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชน

2. เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด(คปบ.)

เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด (คปบ.) ก่อตั้งเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2543 จากการรวมตัวขององค์กรชุมชนบริเวณรอบเทือกเขาบรรทัด โดยปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการรวมตัวเป็นเครือข่ายสืบเนื่องจากการที่ชุมชนต่าง ๆ ได้รับผลกระทบจากการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ทับซ้อนกับที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินของชุมชนดั้งเดิม ได้แก่ การประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ ใน พ.ศ.2507 และ 2510เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัด ใน พ.ศ.2518 และอุทยานแห่งชาติเขาปู่-เขาย่า พ.ศ.2525 ส่งผลให้มีการบังคับใช้กฎหมายข่มขู่คุกคาม บังคับย้ายพื้นที่ รื้อถอนอาสิน และดำเนินคดีทางอาญาและแพ่งต่อสมาชิกชุมชนดั้งเดิม สร้างความเดือดร้อนแก่เกษตรกรมาอย่างต่อเนื่อง โดยมีการเปลี่ยนชื่อตามพัฒนาการเครือข่าย เริ่มจากเครือข่ายรักเทือกเขาบรรทัดตรัง-พัทลุง-นครศรีธรรมราช ,เครือข่ายคนรักป่าพัฒนาที่ทำกิน, เครือข่ายรักเทือกเขาบรรทัด, เครือข่ายองค์กรชุมชนรักเทือกเขาบรรทัด และ เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด (คปบ.)

ปัจจุบันเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด (คปบ.) มีสมาชิกทั้งสิ้น 14 องค์กรชุมชน มีเป้าหมายในการ “สร้างสังคมที่เป็นธรรมและเป็นสุข” และมีนโยบาย ดังนี้

1) ด้านการเมือง สร้างอธิปไตยชุมชน และประชาธิปไตยของประชาชน

อธิปไตยชุมชน หมายถึง ชุมชนมีอำนาจกำหนดวิถีการดำเนินชีวิตของตนเองในทุกด้าน มีรูปธรรมคือ “โฉนดชุมชน” ซึ่งเป็นการใช้สิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามมาตรา 66 ของกฎหมายรัฐธรรมนูญ เป็นสิทธิรวมหมู่ของชุมชนในการจัดการ การครอบครอง และการใช้ประโยชน์จากที่ดิน เพื่อสร้างความมั่นคงในการถือครองและใช้ประโยชน์ในที่ดินของชุมชน และเป็นการรักษาพื้นที่เกษตรในการผลิตพืชอาหารเพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหาร โดยการเลือกรูปแบบการผลิตที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและระบบภูมินิเวศ รวมทั้งการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้สมดุลยั่งยืน

2) ด้านเศรษฐกิจ สร้างอธิปไตยทางอาหาร กองทุนเพื่อการพึ่งตนเอง และกองทุนธนาคารที่ดิน”

อธิปไตยทางอาหาร หมายถึงชุมชนมีอำนาจในการเลือกรูปแบบการผลิตที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและระบบภูมินิเวศ รูปแบบการผลิตที่เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด (คปบ.) ส่งเสริมคือ “สวนสมรม หรือสวนผสมผสาน” ซึ่งมียางพาราเป็นพืชหลัก และมีพืชอาหาร สมุนไพร และไม้ใช้สอยหลายชนิด และหลายระดับชั้นแซมระหว่างแนวยางพารา นอกจากนี้ มีการขยายพันธุ์และพัฒนาพันธุ์กรรมท้องถิ่น ลดการพึ่งพาเมล็ดพันธุ์จากภายนอก ลดละเลิกการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาฆ่าหญ้า ตลอดจนจัดทำแปลงรวม (ทำการผลิตร่วมกัน) และการรวมกลุ่มขายผลผลิต

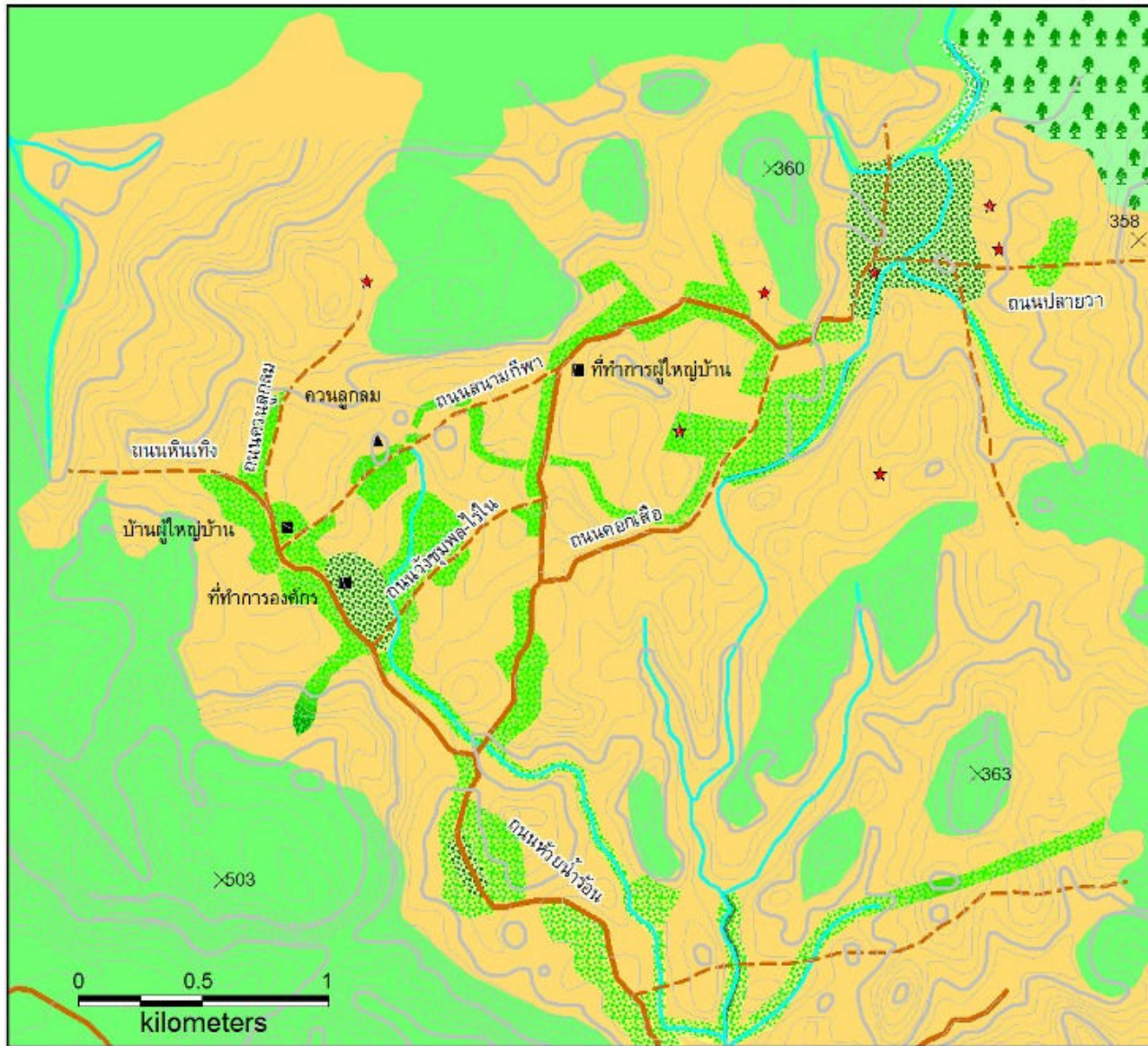
3) ด้านสังคมวัฒนธรรม มีวัฒนธรรมรวมหมู่ และมีอิสระในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง

วัฒนธรรมรวมหมู่ หมายถึง การอยู่ร่วมแบบพี่น้องมีความปรารถนาดี ช่วยเหลือ และดูแลซึ่งกันและกัน โดยมีการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนมีคณะทำงาน มีกฎกติกาและแผนงานการอยู่ร่วมกันระหว่างผู้คนในชุมชนและสังคม ตลอดจนระหว่างชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กิจกรรมและแผนการดำเนินงานของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด

1) ปฏิบัติการใช้สิทธิชุมชนในการพิทักษ์พื้นที่ชุมชน เพื่อพิทักษ์พื้นที่เกษตรกรรมรวมทั้งปฏิรูปที่ดิน กำหนดกติกาและแผนงานในการจัดการทรัพยากร สร้างรูปธรรมพื้นที่โฉนดชุมชน จัดตั้งกองทุนธนาคารที่ดินในระดับชุมชนทำเกษตรที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและระบบภูมินิเวศในรูปแบบสวนสมรม รวมทั้งขยายพันธุ์และพัฒนาพันธุ์กรรมท้องถิ่น ลดละเลิกการใช้สารเคมี ตลอดจนถึงการฟื้นฟูและพัฒนาศิลปวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม เช่น การขอแรงงาน (ลงแขก), มโนราห์

- 2) สร้างความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ฝ่ายปกครองท้องถิ่นและส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง
- 3) ร่วมขับเคลื่อนทางนโยบายการปฏิรูปที่ดินกับเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย
- 4) ร่วมพัฒนาองค์กรภาคประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย แผนพัฒนา และกฎหมายต่าง ๆ
- 5) ร่วมผลิตและเผยแพร่องค์ความรู้ในการปฏิรูปที่ดิน และการคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรม
- 6) ร่วมผลักดันให้ภาครัฐมีนโยบาย กฎหมาย และกลไกการปฏิรูปที่ดิน การคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรม การเก็บภาษีที่ดินอัตราก้าวหน้า การคุ้มครองสิทธิและสวัสดิการของเกษตรกร
- 7) ร่วมผลักดันให้มีการแก้ปัญหาการคุกคามและการดำเนินคดีเกษตรกรรายย่อย

3. ระบบการผลิต/ รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของบ้านไร่เหนือ

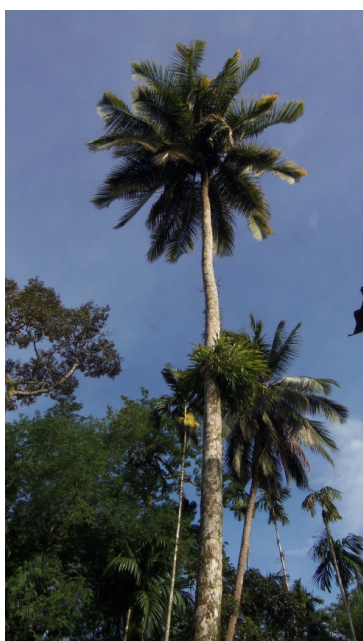
บ้านไร่เหนือมีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 5,051 ไร่ โดยใช้เป็นที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินของชาวบ้าน 179 ครอบครัว ในอดีตบ้านไร่เหนือมีคนอยู่อาศัยเพียงไม่กี่ครอบครัวเนื่องจากการคมนาคมที่ยังไม่สะดวก ต้องเดินเท้าใช้เวลาหนึ่งวันจึงจะสามารถลงมาถึงชุมชนด้านล่าง การเข้ามาตั้งถิ่นฐานในยุคแรกจึงเน้นการบุกเบิกทำไร่ข้าวและทำสวนปลูกพืชที่จำเป็นต่อการบริโภค เช่น มะพร้าว มะขาม หมาก พลู เป็นต้น

การทำไร่ปลูกข้าวและพืชผัก เช่น ขมิ้น ขิง พริกไทย พริกชี้หนู ถั่ว ฯลฯ เป็นระบบการผลิตหลักของไร่เหนือมาตั้งแต่ยุคก่อตั้งชุมชน เป็นระบบเกษตรอันเป็นภูมิปัญญาชุมชนที่เน้นสำหรับการบริโภค เหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สูงซึ่งการคมนาคมไม่สะดวก การทำไร่ข้าวในพื้นที่บ้านไร่เหนือเริ่มมีจำนวนลดน้อยลงหลังกระแสการปลูกยางพาราซึ่งพื้นที่ไร่ได้ถูกเปลี่ยนเป็นที่สวนแบบถาวร ประกอบกับเมื่อมีการบังคับใช้กฎหมายอุทยานแห่งชาติซึ่งมีคำสั่งห้ามไม่ให้มีการเผาไร่อย่างเด็ดขาดวิถีการผลิตแบบการทำไร่จึงหายไปจากบ้านไร่เหนืออย่างสิ้นเชิงนับตั้งแต่ปี 2541 โดยปัจจุบันสามารถแบ่งรูปแบบการทำเกษตรหรือระบบผลิตของบ้านไร่เหนือออกเป็น 3 ลักษณะ คือ สวนยาง สวนสมรมแบบดั้งเดิมและสวนแบบผสมผสาน (สวนสมรมสร้างใหม่) โดยแต่ละรูปแบบมีลักษณะ ดังนี้

สวนยาง เป็นระบบการผลิตที่มีการปลูกยางพาราเพียงอย่างเดียวหรือที่ทั่วไปเรียกว่า สวนยางเชิงเดี่ยว ซึ่งปัจจุบันเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของที่ดินทำกินในบ้านไร่เหนือ โดยในยุคเริ่มแรกยางที่นำมาปลูกเป็นยางพาราพันธุ์พื้นเมืองใช้วิธีการปลูกร่วมกับพืชชนิดอื่น ๆ แต่ภายหลังเมื่อการปลูกยางพันธุ์ดีเริ่มแพร่หลายขึ้นในพื้นที่ภาคใต้ประกอบกับการเข้ามาสนับสนุนการปลูกยางของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.)

ชาวบ้านในชุมชนจึงปรับเปลี่ยนมาปลูกยางพันธุ์ดีเนื่องจากให้น้ำยางมากกว่า โดยมีการจัดการสวนให้โล่งเตียนและปลูกเป็นแถวเป็นแนวตามเงื่อนไขของกองทุนฯ

แต่อย่างไรก็ตามด้วยสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศและทรัพยากรธรรมชาติที่ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ประกอบกับการทำการเกษตรที่ยังไม่มีการใช้สารเคมีปราบวัชพืชทำให้สวนยางของบ้านไร่เหนือมีลักษณะที่พืชคลุมดินซึ่งเป็นพืชประจำถิ่นโดยเฉพาะพืชอาหารขึ้นอยู่อย่างหลากหลายชนิดแตกต่างจากสวนยางในชุมชนบนพื้นที่ราบที่มีความโล่งเตียนไม่มีพืชคลุม

ดิน งานวิจัยนี้ได้ให้นิยามการทำสวนยางของชุมชนไร่เหนือว่าเป็น **สวนยางกินได้** เนื่องจากในสวนยางมีได้มียางเพียงอย่างเดียวแต่มีพืชอื่น ๆ โดยเฉพาะพืชอาหารที่หลากหลายชนิดกระจายอยู่ในสวนยางทั่วทุกแปลง

สวนสมรมแบบดั้งเดิม หรือสวนพ่อเผ่า เป็นรูปแบบการทำเกษตรแบบดั้งเดิมสำหรับชุมชนที่อยู่ในเขตเทือกเขาหรือพื้นที่สูงของภาคใต้ มีลักษณะของการปลูกพืชผลไม้พันธุ์พื้นเมืองดั้งเดิม เช่น ทุเรียน มังคุด มะพร้าว หมวก มะมุด ระกำ มะขาม เป็นต้น ซึ่งในอดีตการทำสวนสมรมเป็นระบบการผลิตหลักของชุมชนบนพื้นที่สูงของภาคใต้ โดยวัตถุประสงค์หลักเป็นระบบการผลิตที่เน้นการบริโภคในครัวเรือนและภายในชุมชนสวนสมรมโดยทั่วไปจะไม่มีมีการปลูกยางพาราลงไปหรือมีน้อยมาก โดยส่วนใหญ่พื้นที่สวนสมรมจะอยู่บริเวณที่ชุ่มชื้นริมห้วย ตลอดถึงบริเวณรอบ ๆ บ้านเรือนหรือที่ตั้งชุมชนปัจจุบันรูปแบบการผลิตแบบสวนสมรมมีพื้นที่ลดน้อยลงมากเนื่องจากหลายสาเหตุทั้งในแง่ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่มีน้อยเมื่อเทียบกับการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ตลอดถึงพันธุ์พืชพื้นเมืองในสวนสมรม เช่น ทุเรียนพันธุ์พื้นเมือง หมวก จำปาตะ ไม่น้อยเป็นที่นิยม โดยปัจจุบันสวนสมรมดั้งเดิมได้ถูกเปลี่ยนสภาพเป็นสวนยางหรือนำไปใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

สวนแบบผสมผสาน (สวนสมรมสร้างใหม่)

คือ พื้นที่ที่มีการปลูกยางพาราแต่ได้นำพืชชนิดอื่น ๆ เข้าไปปลูกเสริม กัน เช่น ผลไม้ มังคุด ทุเรียน ลองกอง ตลอดถึงพืชผักสวนครัวอื่น ๆ ทั้งนี้อาจเป็นลักษณะที่มีสวนยางอยู่แล้วและนำพืชชนิดอื่น ๆ ไปปลูกแซม หรือเป็นการปลูกสร้างพร้อม ๆ กันทั้งยางพาราและพืชชนิดอื่น ๆ ในลักษณะที่ผสมผสานกันไป สวนแบบผสมผสานมีลักษณะคล้ายคลึงกับสวนสมรมดั้งเดิมแตกต่างกันเพียงมี

การปลูกยางร่วมด้วยซึ่งสวนสมรมดั้งเดิมเน้นการปลูกผลไม้และไม้ยืนต้นอื่น ๆ เป็นหลักปัจจุบันรูปแบบการผลิตในลักษณะการทำสวนแบบผสมผสานเริ่มมีการทำกันมากขึ้นในพื้นที่บ้านไร่เหนือ โดยเฉพาะในกรณีที่มีการปลูกยางใหม่

ข้อมูลจากการสำรวจที่ดินทำกินของบ้านไร่เหนือพบว่าสัดส่วนของรูปแบบการผลิตในลักษณะของสวนยางมีประมาณ 4,026 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 80 ของพื้นที่และมีพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นสวนสมรมดั้งเดิม

และสวนแบบผสมผสานเนื้อที่จำนวนประมาณ 1,025 ไร่หรือประมาณร้อยละ 20 ของพื้นที่ปัจจุบันการทำเกษตรในลักษณะสวนผสมแบบดั้งเดิมมีจำนวนที่ลดน้อยลง เนื่องจากพืชที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นพันธุ์พื้นเมืองไม่สามารถให้ผลผลิตอย่างเต็มที่และบางส่วนได้เปลี่ยนแปลงพื้นที่มาสู่การทำสวนยางซึ่งให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า ในขณะที่สวนแบบผสมผสานหรือสวนผสมสร้างใหม่มีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะพื้นที่สวนยางที่อยู่ใกล้บ้านเรือนซึ่งสามารถให้ผลผลิตทั้งในส่วนของพืชเศรษฐกิจคือ ยาง รวมทั้งผลไม้และพืชผักสวนครัวชนิดอื่น

4. ความหลากหลายของพืชอาหารในชุมชนบ้านไร่เหนือ

ด้วยประวัติการตั้งถิ่นฐานที่มีมาอย่างต่อเนื่องยาวนานประกอบกับสภาพที่พื้นที่ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ทำให้บ้านไร่เหนือมีพันธุ์พืชอาหารซึ่งเป็นพืชประจำถิ่นที่ขึ้นเองตามธรรมชาติและเป็นพันธุ์พืชที่นำมาปลูกอย่างหลากหลาย ในอดีตการทำไร่ข้าวเป็นระบบเกษตรที่สร้างพืชอาหารหลายชนิด โดยข้อมูลจากการสอบถามคนในชุมชนที่เคยทำไร่ระบุว่า การทำไร่สามารถเลี้ยงครอบครัวได้โดยไม่ต้องพึ่งพาอาหารจากภายนอกหรือต้องพึ่งพาน้อยมากโดยเฉพาะการมีข้าวกินตลอดทั้งปี ปัจจุบันการทำไร่ข้าวได้ถูกสั่งห้ามจากนโยบายการอนุรักษ์ป่าไม้ทำให้มีพันธุ์พืชไร่อย่างน้อย 13 ชนิดสูญหายไปจากพื้นที่บ้านไร่เหนือ ได้แก่ ข้าวไร่ ขิง บอนหอม ถั่วไร่ แส้ ข้าวฟ่าง เต๋อย ข้าวโพดตรง ผักเสี้ยน แดงไร่ พักทองไร่ พักเขี้ยว ผักกาดไร่ และในปัจจุบันพบว่าทุกครอบครัวของบ้านไร่เหนือต้องซื้อข้าวสารจากภายนอกอาหาร

จากการสำรวจบริเวณป่าชุมชน ที่ดินทำกินและบริเวณที่อยู่อาศัยทั้งหมดของบ้านไร่เหนือพบพืชอาหารทั้งหมด 243 ชนิด โดยแบ่งเป็น

พืชผักที่นำมาบริโภคเป็นอาหาร พบทั้งพืชประจำถิ่นที่ขึ้นเองตามธรรมชาติและนำจากภายนอกมาปลูกภายในชุมชนจำนวนประมาณ 144 ชนิด โดยเป็นพืชประจำถิ่นที่ขึ้นเองตามธรรมชาติจำนวน 72 ชนิด ได้แก่ บอนดำ (บักดำ) บอนเขี้ยว (บักเขี้ยว) บอนยายรัตน์ ผักกูด ผักชีฝรั่ง (ผักกาดจุ่น) บัวบก ราดหัว แหวนเอื้องช้าง กล้วยป่า (กล้วยเถื่อน) ลูกจิ้งกะสัง มะเขือพวง มะอึก ทือ บุกงูเหลือม หมากหมก เหยียง ลำเพ็ง ผักแหมะ ผักหนาม พาโหม (ย่าน) ดาหลาป่า เพกา ตามัด ดิบลิเชือก สาบเสือไผ่เกียบ ข่าเล็ก หล้าปะสี ผักกาดนกเขา ผักชีล้อม มวงทราย ไผ่ป่า ทำมั่ง มวงช้าง ชะพลู หมุย มะระขี้นก ลำแพน มันหอม กลอย ถั่วฝักยาว (ไร่) ย่านนาง ส้มเค้ก ถั่วครก (ผักไถ่ครก) เห็ดปลวก เห็ดจุ่น เห็ดแคลง เห็ดปลายสาร เห็ดหูลิง เห็ดขาว เห็ดตีนช้าง ปุดช้าง ผักกูดเข็บ สะตอ ผอยทอง ผักโขม ขี้พริ้วไฟ ผักเสี้ยนผี จิก พาโหมตัน ขี้

พราแม่หมก ปุด 7 ใบ ใฝ่ลารอก ใฝ่โปะตีปลิขึ้นกคะนำภูเขาคักกุดข้างรกรข้างหลาโอนพราวักข่มและเป็น พันธุ์พืชที่นำมาปลูกจำนวน 72 ชนิดใฝ่ตง ใฝ่สีสุก เนียงกะถิน (ตอเบา) มะกรูดมะนาวรา (ปากฟก)มะขาม เล็บครุฑผักหวาน ตะลิงปิงมะละกอตะไคร้ขำมันเทศพริกไทยพริกขี้หนูต้นอ้อ (อ้อดิบ) ผักเข็ญชะอมมัน หลามันปู ดาหลาบ้าน บุก (บ้าน) แด แมงลัก กะเพราแดง โหระพา ส้มเก็ญบ กะโดนเท็ญม (ต้น) ขมิ้น ขี้เหล็ก พลุผักกะเจตผักแ่วนเตยหอมผักบุงบัวกวักกระเจ็ญบวบหอมดาวเรือง ขิง สาคุวิลาศ (หัวกล้วย) สาคุตัน ราน้ำใฝ่หวาน มะเข็ญเปราะ มะม่วงหิมพานผักเข็ญ (ขี้พรา) กล้วยน้ำว้า กล้วยหอมกล้วยไข่กล้วย เข็ญ กล้วยหิน กล้วยเล็บมือนาง กล้วยขม กล้วยลัดตากกล้วยทองรวง กล้วยตานี (พังลา)ผักเสี้ยนบ้าน สะเดา กะเพราขาว มะเข็ญกินใบมันขี้หนูสับปะรดอ้อย อัญชันต้นผักชีลาวถั่วพลุสัหม้าวมาก

ผลไม้ ทั้งผลไม้ที่มีอยู่ในธรรมชาติและพันธุ์ไม้ผลที่นำมาปลูกในในที่ดินทำกินรวมจำนวน 52 ชนิด ได้แก่ ลูกประ มะปริง มะปราง ระกำป่า ลูกชก (ลูกชิต) ลูกกอก ลูกไฟกา ลูกเต็ญน เเงะป่าลูกไฟลี ลูกโก มะมุดป่า สัหมลอดลูกหวายทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองทุเรียนพันธุ์ดีจำปาตะขุนมะพร้าวแพรว มะม่วง สลระกำ หวานมะมุดฝรั่งทุเรียนเทศลองกองกลางสาตเงาะมะกอกมังคุดแก้วมังกรตะขบทับทิมชมพูสาแหกรชมพู (น้ำดอกไม้) เกาลัดมะไฟบ้านมะยงชิต หว่าจำไหรมะไฟกามะไฟลิง ละไมมะยมละมุดลูกยอกระท้อนแอปเปิ้ล น้ำส้มโอ ขนุนปุด

พืชสมุนไพร สัรวจพบทั้งในบริเวณป่าชุมชนและที่ด้นทำกินจำนวน 47 ชนิด ได้แก่ ว่านกีบม้า ว่านชักมดลูก หัวไพรหัวเปราะขมิ้นอ้อยสามร้อยยอดบระเพ็ด ว่านหางจระเข้ขี้นินเสลดพังพอนขมิ้นฤาษี หอมเต็ญกระชายดำรางจืดหอมจีนปุดนา เจ็ดหมุนเพลิง เพชฌฆาต ตาลลูกอ่อน เมล็ดกลางสารบอนนง หัวร้อยรูท้อดำไม้เท้ายายม่อม มุกสบุดดำ มะรุม หัวบานเย็นโซโคมัยราบานไม่รู้โรยสะค่านปุด 7 ใบหญัก ดินกาโตไม่รู้ล้มเทพทาโร เพชรหึง แก่นชักรากทุ่งฟ้ากฤษณาหว่าวลีกลินทนินไหลเผือกหญ้าหนวดแมว ว่านสามพันดิ่งมังกรดอกขาวอู้งมือมาร

ข้อสังเกตที่สำคัญพบว่าพืชอาหารที่สำรวจพบส่วนใหญ่จะมีอยู่ในที่ด้นทำกินทั้งที่ขึ้นเองตาม ธรรมชาติ เช่น ในสวนยางพาราสวนสมรมดั่งเดิมหรือสวนแบบผสมผสาน และเป็นพันธุ์พืชที่ชาวบ้านนำมา ปลูกเสริมโดยส่วนใหญ่พืชอาหารเหล่านี้สำรวจพบในบริเวณบ้านเรือนและในที่ด้นทำกินทั้ง 3 ระบบ มีเพียง ประมาณ 14 ชนิดเท่านั้นที่พบได้เฉพาะในป่าชุมชน ทั้งนี้งานศึกษาได้ใช้วิธีการสำรวจพันธุ์พืชอาหารจาก ระบบการผลิตทั้ง 3 แบบ ในพื้นที่ 20 x 20 เมตรหรือ 1 ส่วน 4 ไร่ เพื่อประเมินทั้งในแง่ของปริมาณและ ความหลากหลายของชนิดพันธุ์ในระบบผลิตแต่ละแบบพบข้อมูลดังนี้

แปลงยางของ นายสมควร พรหมแก้วยางพารามีอายุ 10 ปี พื้นที่ 20 x 20 เมตรมียางพารา 40 ต้นสำรวจพบพืชอาหารจำนวน 11 ชนิด ได้แก่ คენำภูเขา 50 ต้น เอื้องช้าง 6 ต้น หล่ำปะสี 20 ต้น ปุดช้าง 1 ต้น พรวานกขุ่ม 5 ต้น กล้วยป่า 5 ต้น แซะ 2 ต้น กีบแรด 1 ต้น ฉิ่ง ประมาณ 100 ต้น บอนส้มและบอนยายรดขึ้นกระจายอยู่เต็มพื้นที่

แปลงสวนสมรมของนายเอิบ นิลบวร ซึ่งเป็นสวนสมรมดั้งเดิม อายุมากกว่า 40 ปี พื้นที่ 20 x 20 เมตรสำรวจพบพืชอาหารจำนวน 17 ชนิด ได้แก่ ระกำ 1 ต้น มังคุด 14 ต้น หมาก 100 ต้น มะมุด 2 ต้น มะปราง 1 ต้น มะขาม 1 ต้น จำปาตะ 1 ต้น ผักกูด ขึ้นกระจายอยู่เต็มพื้นที่ ทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองอายุประมาณ 70 ปี 11 ต้น ผักหนาม 5 ต้น บอนยายรดขึ้นกระจายอยู่เต็มพื้นที่ ทุเรียนพันธุ์ดี 3 ต้น มะเขือพวง 4 ต้น กล้วยป่า 4 ต้น ฉิ่ง 18 ต้น บอนส้ม กระจัดกระจายอยู่เต็มพื้นที่ ผักราดหัวแหวน 20 ต้น

แปลงสวนแบบผสมผสานของ นายคล้าย อยู่ทอง ซึ่งปลูกพร้อม ๆ กันทั้งยางและพืชชนิดอื่น ๆ พื้นที่ 20 x 20 เมตร มียางพารา 41 ต้น สำรวจพบพืชอาหารจำนวน 30 ชนิด ได้แก่ มะกรูด 1 ต้น กระท้อน 1 ต้น จำปาตะ 1 ต้น มะขาม 2 ต้น ตะลิงปิง 1 ต้น มะพร้าว 5 ต้น หมาก 7 ต้น พริกไทย 6 ต้น มะม่วง 3 ต้น มะมุด 3 ต้น สับปะรด กระจายอยู่เต็มพื้นที่ ลองกอง 5 ต้น มะนาว 3 ต้น ผักหวาน 100 ต้น กล้วยไข่ 5 กอ กล้วยน้ำว่า 4 กอ มะละกอ 2 ต้น มันสำปะหลัง กระจายในพื้นที่ มะเขือพวง กระจายอยู่เต็มพื้นที่ มะเขือพวงกระจายอยู่เต็มพื้นที่ สะตอ 4 ต้น ฉิ่ง กระจายอยู่เต็มพื้นที่ เอื้องช้าง 3 ต้น มันเคย 2 ต้น ระกำ 1 ต้น กล้วยป่า 3 กอ มะอึก 3 ต้น ตะไคร้ 5 กอ ผักชีฝรั่ง 30 กอ แก้วมังกร 2 ต้น

ข้อมูลจากการสำรวจจำนวนพันธุ์พืชอาหารที่พบในแปลงเกษตรทั้ง 3 ระบบแสดงให้เห็นว่าในเนื้อที่ 20 x 20 เมตร หรือ 1 ส่วน 4 ไร่ มีความหลากหลายของพืชอาหารในระดับที่สูง โดยเฉพาะสวนสมรมดั้งเดิม และสวนแบบผสมผสานและแม้ในระบบเกษตรแบบสวนยางซึ่งมีการปลูกยางเพียงอย่างเดียวโดยไม่ได้ปลูกพืชอื่นเลยกลับสำรวจพบพืชอาหารซึ่งเป็นพืชประจำถิ่นที่ขึ้นเองตามธรรมชาติถึง 11 ชนิดกระจายอยู่ทั่วพื้นที่สำรวจ

5. ศักยภาพการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชนบ้านไร่เหนือ

ข้อมูลจากการสำรวจพืชอาหารทั้งในบริเวณที่ดินทำกินและผืนป่าชุมชนของบ้านไร่เหนือซึ่งพบพืชอาหารกว่า 243 ชนิดย่อมสะท้อนให้เห็นถึงแหล่งอาหารที่มีอยู่อย่างหลากหลายและอุดมสมบูรณ์ โดย

งานวิจัยได้นำเมนูอาหารซึ่งเป็นเมนูประจำวันของชาวบ้านทั่วไปในชุมชนมาแยกวัตถุดิบในการประกอบอาหารเพื่อที่จะสามารถหาแหล่งที่มาของอาหารและศักยภาพในการนำพืชอาหารที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้ในการบริโภคโดยในแต่ละเมนูนั้นจะแยกว่ามีวัตถุดิบมาจากแหล่งใด เช่น จากการซื้อภายนอกชุมชน หรือจากการปลูกหรือจากการเก็บหาจากธรรมชาติ หรือการแบ่งปันกันภายในชุมชน เพื่อจะทราบได้ว่าอาหารในแต่ละเมนูนั้นใช้วัตถุดิบที่สามารถหาได้ในชุมชนหรือต้องพึ่งพาจากภายนอกซึ่งจะสะท้อนให้เห็นภาพรวมของความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนได้โดยมีรายละเอียดของที่มาอาหาร ดังนี้

การซื้อ บ้านไร่เหนือไม่มีตลาดภายในชุมชน มีเพียงร้านค้าของคนภายในชุมชนซึ่งขายของอุปโภคบริโภคที่จำเป็น โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ซื้ออาหารจากตลาดนัดเปิดท้ายที่มีอยู่ภายในพื้นที่หมู่บ้านและตำบลใกล้เคียงซึ่งมี 5 วัน ต่อ หนึ่งสัปดาห์

การปลูก หรือเลี้ยงบริเวณที่ดินทำกินหรือพื้นที่รอบ ๆ ที่ตั้งบ้านเรือน ของทุกครอบครัวจะมีการปลูกพืชอาหารที่จำเป็นไว้ เช่น มะพร้าว ขมิ้น มะกรูด ฯลฯ ส่วนการเลี้ยงสัตว์เพื่อนำมาประกอบอาหารจะมีการเลี้ยงไก่และปลาไว้กินบ้างในบางครอบครัวแต่พบว่ามีน้อยมาก

การเก็บหาจากธรรมชาติ ชุมชนบ้านไร่เหนือล้อมรอบไปด้วยผืนป่าธรรมชาติที่ยังอุดมสมบูรณ์ซึ่งปัจจุบันคนในชุมชนยังมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงธรรมชาติ มีการเข้าไปเก็บหาพืชอาหาร เช่น สะตอป่า เนียง หลาโอน ลูกประ ฯลฯ ในป่าชุมชน (ป่าประ) รวมทั้งยังมีการจับสัตว์น้ำในลำห้วย เช่น ปลา หอย กบ เพื่อนำมาประกอบอาหาร

การแบ่งปันในชุมชน จากการศึกษาวิถีชีวิตของคนในพื้นที่พบว่าวัฒนธรรมการแบ่งปันโดยเฉพาะพืชผักอาหารในชุมชนไร่เหนือยังมีความเข้มข้น ในลักษณะที่ว่าพืชผักที่มีการปลูกไว้ริมถนน ในที่ดินทำกินหรือแม้กระทั่งในบริเวณบ้านเรือน หากเพื่อนบ้านหรือคนในชุมชนต้องการนำไปประกอบอาหาร (มีใช้เพื่อค้าขาย) ก็สามารถเก็บหาไปได้ โดยหากพบเจ้าของก็เอ่ยปากขอ หากไม่พบก็เก็บไปได้เลย ลักษณะแบบนี้เป็นที่รับรู้กันของคนในชุมชน

ที่วิจัยได้สุ่มสำรวจจากตัวอย่าง 5 เมนูอาหาร อันเป็นเมนูยอดนิยมที่บริโภคกันอยู่ภายในชุมชน ได้แก่ น้ำพริกกะปิ – ผักจิ้ม แกงเลียงผักรวม แกงกะทิหอยโข่ง แกงพุงปลา (ใต้ปลา) และยำผักกูด มะพร้าวคั่ว มีรายละเอียดของแหล่งที่มาอาหารตามตาราง

น้ำพริก – ผักจิ้ม

วัตถุดิบ	ชื่อ	ปลุก / เลี้ยง	เก็บหา/ ธรรมชาติ	แบ่งปัน
พริกชี้หนู		/	/	/
กะปิ	/			
มะนาว		/		/
หอม / เเทียม	/			
ผงชูรส	/			
ยอดมันหလာ		/		/
ยอดรกช้าง			/	
หัวปลี		/	/	/
ผักเข้เรียง		/		/
	3	5	3	5

แกงพุงปลา(ไตปลา)

วัตถุดิบ	ชื่อ	ปลุก / เลี้ยง	หาธรรมชาติ	แบ่งปัน
พุงปลา	/			
ปลาอย่าง	/			
พริกชี้หนู		/	/	/

พริกไทย	/	/		
ขมิ้น		/		/
ตะไคร้		/		/
หัวเทียม	/			
ใบมะกรูด		/		/
หัวมันหลา		/		/
ไส้ซ่า		/		/
มะเขือพวง			/	
กล้วยเถื่อน			/	
มะเขือเปราะ		/		/
ผงชูรส	/			
	5	8	3	7

แกงเลียงผักรวม

วัตถุดิบ	ชื่อ	ปลุก / เลียง	หาธรรมชาติ	แบ่งปัน
ผักหวาน		/		/
มะละกอ		/		/
ลำเพ็ง			/	

ตำลึง		/	/	/
ไผ่ข่า		/		/
หมากหมก			/	
กะปิ	/			
หัวหอม	/			
เกลือ	/			
เทียม	/			
รสดี	/			
	5	4	3	4

แกงกะทิหอยโข่ง

วัตถุดิบ	ชื่อ	ปลูก / เลี้ยง	หาจากธรรมชาติ	จากการแบ่งปัน
หอยโข่ง			/	
มะพร้าว		/		/
ใบชะพลู			/	/
พริกขี้หนู		/	/	/
กระเทียม	/			
หัวหอม	/			

พริกไทย	/	/		
ตะไคร้		/		/
ขมิ้น		/		/
เกลือ	/			
ใบมะกรูด		/		/
กะปิ	/			
ผงชูรส	/			
	6	6	3	7

ยำผักกูดมะพร้าวคั่ว

วัตถุดิบ	ชื่อ	ปลูก / เลี้ยง	หาธรรมชาติ	แบ่งปัน
ผักกูด			/	
มะพร้าว		/		/
พริกขี้หนู		/	/	/
หัวหอม	/			
กระเทียม	/			
มะนาว	/	/		/
กะปิ	/			

น้ำปลา	/			
น้ำตาล	/			
ผงชูรส	/			
	7	3	2	3

ข้อมูลวัตถุดิบและแหล่งที่มาอาหารของทั้ง 5 เมนูตามตารางเมื่อนำมาหาค่าเฉลี่ยและคิดเป็นสัดส่วนแล้วพบว่า มีวัตถุดิบที่มาจาก การซื้อจากภายนอกชุมชน ประมาณ 40 % และเป็นวัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชน ประมาณ 60 % โดยแยกเป็นมาจากการปลูก หรือ เลี้ยงเอง 23 % หาเองตามธรรมชาติ 11 % และการแบ่งปันกันในชุมชน 26 % ซึ่งจากสัดส่วนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าในปัจจุบันชุมชนบ้านไร่เหนือยังสามารถพึ่งตนเองในส่วนของแหล่งที่มาของอาหารได้มากกว่าต้องซื้อหรือนำเข้ามาจากภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นจากทั้งที่เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติ การปลูกหรือเลี้ยงหรือการเอื้อเพื่อแบ่งปันกันภายในชุมชน มีเพียงวัตถุดิบประเภทเครื่องปรุง เช่น เกลือ น้ำปลา น้ำตาล ผงชูรส หอม กระเทียม กะปิ เท่านั้นที่ยังต้องซื้อเนื่องจากไม่สามารถผลิตเองได้

อย่างไรก็ตามที่มิวิจัยชุมชนมองว่าสัดส่วนจากการประเมินศักยภาพในการพึ่งพาตนเองในด้านอาหารโดยการแยกให้เห็นที่มาของวัตถุดิบประกอบอาหารดังตารางข้างต้นอาจยังไม่สามารถสะท้อนข้อเท็จจริงได้ทั้งหมด โดยเห็นว่าวัตถุดิบในการประกอบอาหารประเภทเครื่องปรุงซึ่งนำมาคิดเป็นวัตถุดิบประกอบอาหารเช่น กะปิ น้ำปลา เกลือ ผงชูรส หอม กระเทียม ฯลฯ เป็นสิ่งที่ชุมชนโดยทั่วไปไม่สามารถผลิตได้เองอยู่แล้ว รวมทั้งเครื่องปรุงเป็นเพียงส่วนประกอบเสริมในการปรุงอาหารในแต่ละเมนู จึงเห็นว่าหากพิจารณาเฉพาะวัตถุดิบหลักของอาหารทั้ง 5 เมนูจะชี้ให้เห็นว่าชุมชนบ้านไร่เหนือสามารถพึ่งตนเองในด้านอาหารได้ถึงประมาณ 80 – 90 เปอร์เซ็นต์โดยมีสิ่งที่จะต้องซื้อหรือนำมาจากภายนอกชุมชน ได้แก่ ข้าวสาร เนื้อสัตว์และเครื่องปรุงประเภทต่าง ๆ

6. ปัจจัยทางนโยบายที่ส่งผลต่อการใช้ที่ดินของชุมชนบ้านไร่เหนือ

รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนบ้านไร่เหนือจากอดีตจนปัจจุบัน มีพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ยุคที่ริเริ่มมีการบุกเบิกทำไร่ข้าว มาสู่การปลูกสร้างสวนไม้ผลในลักษณะสวนสมรม กระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตครั้งใหญ่ของหมู่บ้าน คือ ระบบเกษตรแบบการปลูกยางเชิงเดี่ยวใน

ปัจจุบัน ทั้งนี้ปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่มีส่วนต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของบ้านไร่เหนือ คือ เงื่อนไขทางนโยบายและกฎหมายซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลและส่งผลโดยตรงต่อวิถีชีวิตของชุมชนกลางเทือกเขาบรรทัดแห่งนี้ นโยบายและกฎหมายที่สำคัญ ได้แก่ การส่งเสริมการปลูกยางเชิงเดี่ยวของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) และการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ คือ เขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่-เขาย่า เมื่อปี 2525

5.1 นโยบายส่งเสริมการปลูกยางเชิงเดี่ยวของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.)

จากข้อมูลประวัติการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในชุมชนบ้านไร่เหนือพบว่าสาเหตุของการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำการเกษตรจากสวนสมรมดั้งเดิมมาสู่การปลูกยางอยู่ในช่วงการเข้ามาสนับสนุนการปลูกยางเชิงเดี่ยวของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) ในช่วงประมาณ พ.ศ. 2534 ซึ่งบ้านไร่เหนือเป็นหนึ่งในหลาย ๆ ชุมชนของพื้นที่ภาคใต้ที่มีการเข้ามาให้ทุนสำหรับปลูกยางในรูปแบบสมัยใหม่ของ สกย. แม้ในเวลานั้นบ้านไร่เหนือจะถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่-เขาย่าแล้วก็ตาม

เงื่อนไขสำคัญของการให้การสนับสนุนเงินทุนตามระเบียบของกองทุนฯ ซึ่งออกตามพระราชบัญญัติกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง พ.ศ. 2503 มีข้อกำหนดว่า หากพื้นที่ที่ขอทุนสงเคราะห์มีลักษณะเป็นป่าหรือมีไม้อื่นปลูกรวมอยู่ด้วย การเตรียมพื้นที่นั้นจะต้องโค่นล้มไม้เหล่านี้ออกเสียก่อน ซึ่งการโค่นล้มไม้อาจทำโดยใช้แรงงานคน หรือแรงงานเครื่องจักรกล เช่น ใช้เลื่อย ใช้ขวานฟันหรือใช้เลื่อยยนต์ก็ได้ โดยตัดไม้ให้เหลือเฉพาะต่อไม้ จากนั้นจะต้องทำการฆ่าต่อไม้โดยใช้ยาฆ่าต่อไม้ ทาต่อไม้ในขณะที่ยังมีความสดอยู่ ซึ่งเป็นวิธีการที่จะทำให้ต่อไม้ตายและผุสลายเร็วขึ้น หรืออาจใช้รถแทรกเตอร์ไถต้นไม้ทั้งหมดก็ได้วิธีนี้จะถอนรากถอนโคนของไม้ออกได้หมด ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวนี้ส่งผลให้ชาวบ้านซึ่งขอรับการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อปลูกยางพาราต้องตัดโค่นต้นไม้หรือพืชชนิดอื่น ๆ ออกจนโล่งเตียนเพื่อปลูกยาง ซึ่งทำให้พันธุ์พืชพื้นเมือง เช่น ทุเรียนพันธุ์พื้นเมือง มังคุด มะพร้าว ฯลฯ ซึ่งอยู่ในสวนสมรมดั้งเดิมถูกตัดโค่นลงจำนวนมาก

โดยจากการศึกษาประวัติการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินพบว่าช่วงของการเข้ามาสนับสนุนการปลูกยางเชิงเดี่ยวอย่างจริงจังของ สกย. ในปี 2534 เป็นต้นมา รูปแบบการผลิตหรือการใช้ประโยชน์ที่ดินมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยพื้นที่ทำไร่ข้าวและสวนสมรมถูกปรับแต่งเพื่อใช้ในการปลูกยางรวมทั้งพื้นที่ทำกินดั้งเดิมหลายแปลงซึ่งไม่ได้รับการดูแลอย่างเต็มที่ก็มีการพัฒนามาเป็นพื้นที่ปลูกยางระบบการผลิตแบบการปลูกยางพาราเชิงเดี่ยวจึงเข้ามาแทนที่ไร่ข้าวและสวนสมรมมาจนกระทั่งปัจจุบัน

5.2 การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่ – เขาย่า

การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่ – เขาย่า ซึ่งทับซ้อนกับที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนไร่เหนือเมื่อปี 2525 เป็นอีกปัจจัยที่ส่งผลโดยตรงต่อระบบการผลิตหรือลักษณะการใช้ประโยชน์จากที่ดินของ

ชุมชน ด้วยมาตรการทางกฎหมายด้านการอนุรักษ์ที่ไม่อนุญาตให้มีการอยู่อาศัยและทำประโยชน์ใด ๆ ในพื้นที่ที่ถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ โดยเฉพาะหลังการประกาศใช้ มติคณะรัฐมนตรีลงวันที่ 30 มิถุนายน 2541 เกี่ยวกับมาตรการและแนวทางแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่ป่าไม้ ซึ่งเป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลในการแก้ไขปัญหาชุมชนที่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์โดยวิธีการสำรวจพิสูจน์สิทธิซึ่งสามารถสรุปหลักเกณฑ์และแนวทางในการดำเนินการดังนี้

1. พื้นที่ที่จะตรวจสอบพิสูจน์การครอบครองต้องเป็นที่ดินที่พบร่องรอยการทำประโยชน์ต่อเนื่องมาก่อนวันสงวนหวงห้ามเป็นพื้นที่ป่าไม้ตามกฎหมายครั้งแรกซึ่งกฎหมายที่ยังมีผลบังคับอยู่ในปัจจุบัน คือ พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 โดยใช้เครื่องมือภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหาร (หากไม่มีให้ใช้ภาพถ่ายดาวเทียม) ซึ่งถ่ายภาพพื้นที่นั้นไว้เป็นครั้งแรกหลังวันสงวนหวงห้ามเป็นพื้นที่ป่าไม้ตามกฎหมายครั้งแรก

2. กรณีผลการตรวจพิสูจน์พบว่า ราษฎรอยู่อาศัย/ทำกินมาก่อน ให้กรมป่าไม้จัดทำขอบเขตบริเวณที่อยู่อาศัย/ทำกินให้ชัดเจน ห้ามขยายพื้นที่เพิ่มเติมโดยเด็ดขาด และดำเนินการตามกฎหมายเพื่อให้ราษฎรอยู่อาศัย/ทำกิน ตามความจำเป็นเพื่อการครองชีพ แต่ถ้าเป็นพื้นที่ล่อแหลมคุกคามต่อระบบนิเวศ พื้นที่ที่มีผลกระทบต่อประสิทธิภาพในการคุ้มครองดูแลพื้นที่ป่าอนุรักษ์ตามกฎหมายและมติคณะรัฐมนตรี ให้พิจารณาดำเนินการช่วยเหลือราษฎรตามความเหมาะสมเพื่อให้หาที่อยู่อาศัย/ทำกินแห่งใหม่ หรือดำเนินการเคลื่อนย้ายราษฎรออกจากบริเวณนั้นไปอยู่อาศัย/ทำกินในพื้นที่ที่เหมาะสม โดยในพื้นที่รองรับให้มีการสนับสนุนด้านสาธารณูปโภค การพัฒนาคุณภาพชีวิตและส่งเสริมอาชีพทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรม รวมทั้งพิจารณารับรองสิทธิในที่ดินตามระเบียบกฎหมายที่เกี่ยวข้อง พื้นที่ที่ราษฎรได้เคลื่อนย้ายออกไปแล้ว ให้ทำการปลูกฟื้นฟูสภาพป่าต่อไป

3. กรณีผลการตรวจพิสูจน์พบว่า ราษฎรอยู่อาศัย/ทำกินหลังวันประกาศสงวนหวงห้ามเป็นพื้นที่ป่าไม้ตามกฎหมายครั้งแรก ให้กรมป่าไม้พิจารณาดำเนินการ ดังนี้

3.1 ให้เคลื่อนย้ายราษฎรออกจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์นั้น แล้วทำการปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูสภาพสิ่งแวดล้อม การเคลื่อนย้ายราษฎรออกจากพื้นที่ให้เตรียมแผนการรองรับในพื้นที่ที่เหมาะสม โดยสนับสนุนด้านสาธารณูปโภค การพัฒนาคุณภาพชีวิต และส่งเสริมอาชีพทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรม รวมทั้งการพิจารณารับรองสิทธิในที่ดินตามระเบียบ กฎหมายที่เกี่ยวข้อง

3.2 หากยังไม่สามารถเคลื่อนย้ายราษฎรออกจากพื้นที่ได้ทันที ให้ดำเนินการควบคุมขอบเขตพื้นที่มิให้ขยายเพิ่มเติมโดยเด็ดขาด และในระหว่างรอการเคลื่อนย้ายให้จัดระเบียบที่อยู่อาศัย/ทำกินให้เพียงพอกับการดำรงชีพ

เมื่อมติคณะรัฐมนตรีดังกล่าวถูกนำมาปฏิบัติเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติเขาปู่ - เขาย่าได้ดำเนินการออกคำสั่งโดยห้ามมีการเผาเพื่อทำไร่ รวมทั้งการห้ามโค่นยางพาราที่หมดอายุการกรีดเพื่อปลูกใหม่อย่างเด็ดขาด ผลจากการออกคำสั่งดังกล่าวทำให้รูปแบบการผลิตแบบการทำไร่สลับหายไถจากบ้านไร่เหนือโดย

สิ้นเชิงนอกจากนี้เจ้าหน้าที่ได้ใช้มาตรการตรวจยึดพื้นที่ทำกิน ตลอดถึงการจับกุมดำเนินคดีกับชาวบ้านใน
ข้อหาบุกรุกพื้นที่อุทยานมาอย่างต่อเนื่อง

7. ความมั่นคงทางอาหารในนิยามของคนเขาบรรทัด

องค์กรชุมชนปฏิรูปที่ดินบ้านไร่เหนือและเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัดได้ให้ความสำคัญต่อ
การสร้าง ความมั่นคงทางอาหารโดยได้กำหนดไว้ในนโยบายขององค์กรชุมชนและเครือข่ายฯ แม้ คำว่า ความ
มั่นคงทางอาหาร เป็นเรื่องใหม่ที่ถูกพูดถึงเมื่อไม่กี่ปีมานี้ สมาชิกเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัดก็เริ่มมี
การศึกษาในประเด็นนี้ควบคู่กับการผลักดันแก้ไขปัญหาด้านสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินในช่วงหลายปีที่ผ่านมา
งานศึกษาได้จัดกระบวนการเพื่อแลกเปลี่ยนมุมมองต่อคำว่า อาหารและความมั่นคงทางอาหาร(เวที
เครือข่ายฯแลกเปลี่ยนประเด็นความมั่นคงทางอาหาร วันที่ 10 เมษายน 2556) โดยแบ่งผู้เข้าร่วมจาก
องค์กรชุมชนต่าง ๆ เป็นสามกลุ่มซึ่งทั้งสามกลุ่มได้ให้นิยามของคำว่า ความมั่นคงทางอาหารในมุมมองของ
คนเขาบรรทัด ตามลำดับแตกต่างกัน ดังนี้

กลุ่มที่ 1 อาหาร คือ สัตว์หรือพืชที่สามารถนำมารับประทานหรือประกอบเป็นอาหารได้และมี
ประโยชน์ต่อร่างกาย

ความมั่นคงทางอาหาร คือ... การที่มีสัตว์และพืชที่เราปลูกสร้างขึ้นมาเองหรือหาได้ตามธรรมชาติ
โดยที่เราสามารถหาได้ตลอดทั้งปี ไม่จำเป็นต้องไปซื้อหาตามท้องตลาด การที่เราไม่ใช้สารเคมีสามารถสร้าง
ความมั่นคงทางอาหารได้ โดยเฉพาะพืชที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ

กลุ่มที่ 2 อาหาร คือ สิ่งที่กินได้แต่ไม่ได้หมายถึงเพียงแต่มนุษย์ แต่หมายรวมถึงสัตว์และพืชด้วยซึ่ง
อาหารเป็นปัจจัยสำคัญของสัตว์และเกษตรกร

ความมั่นคงทางอาหาร คือ.... การมีอาหารไว้กินทุกฤดูกาล โดยไม่ต้องซื้อและมีการแบ่งปันกันกิน
โดยเป็นอาหารปลอดสารพิษ

กลุ่มที่ 3 อาหาร คือ สิ่งที่กินแล้วมีประโยชน์ต่อร่างกาย กินแล้วปลอดภัย (ไม่มีสารพิษตกค้างใน
ร่างกาย) กินแล้วรู้สึกอร่อยซึ่งอาหารเป็นปัจจัยหลักของมนุษย์

ความมั่นคงทางอาหาร คือ ... การมีพืชอาหารที่ปลอดภัยสามารถขึ้นได้เองตามธรรมชาติ ปลูกแล้วกินได้ตลอด ชุมชนต้องกำหนดพันธู์พืช พันธูกรรมเอง (มีอธิปไตยทางอาหาร) และชุมชนต้องมีความมั่นคงในที่ดินก่อนจึงจะมีความมั่นคงทางด้านอาหาร

จากการให้นิยามคำว่า อาหาร ของทั้ง 3 กลุ่ม จะเห็นว่าสิ่งที่ทุกกลุ่มเห็นตรงกันก็คือ มองว่าอาหารเป็นสิ่งที่สามารถนำมากินได้ ไม่ว่าจะเป็พืชหรือสัตว์ มีประโยชน์ต่อร่างกายและเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเป็นความหมายที่เข้าใจกันอยู่โดยทั่วไป แต่มีข้อสังเกตในกลุ่มที่ 3 ที่ให้นิยามขยายออกไปด้วยว่าอาหาร คือ สิ่งทีกินแล้วปลอดภัย ไม่มีสารพิษตกค้าง รวมทั้งกินแล้วต้องรู้สึกว่าร่อย ซึ่งทั้งเรื่องความปลอดภัยของสิ่งที่เรากินอันเป็นเรื่องสุขภาพร่างกายที่ดีและความร่อยจากการได้กินอาหารที่คุ้นเคยอันเป็นเรื่องของความรู้สึกที่ดีทางด้านจิตใจ สะท้อนให้เห็นมุมมองของผู้เข้าร่วมทีมิได้มองอาหารเพียงสิ่งที่กินได้เท่านั้น อาหารในนิยามของบ้านไร่เหนือหรือคนเทือกเขาบรรทัด จึงหมายถึง สิ่งที่เราสามารถกินได้ตลอดทั้งปี มีความปลอดภัยและกินแล้วต้องรู้สึกว่าร่อยด้วย เมื่อพิจารณาการให้ความหมายเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของผู้เข้าร่วมทั้ง 3 กลุ่ม สามารถสรุปได้ว่า ความมั่นคงทางอาหารในมุมมองของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเขาบรรทัด ต้องประกอบด้วย

1. การมีแหล่งอาหารตามธรรมชาติที่หลากหลายและอุดมสมบูรณ์สามารถหากินได้ตลอดทั้งปีหรือทุกฤดูกาล
2. การมีอำนาจในการกำหนดระบบการผลิต คือ การเลือกที่จะปลูกและกินพืชอาหารที่สามารถกำหนดได้เอง เป็นไปตามระบบนิเวศน์ในพื้นที่และปลอดภัยจากการใช้สารเคมี
3. การมีวัฒนธรรมที่เอื้อเพื่อแบ่งปันอาหารกันภายในชุมชน
4. การมีสิทธิและความมั่นคงในการจัดการที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตอาหาร

องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ หรือ FAO ได้ให้นิยามคำว่า ความมั่นคงทางอาหารว่าจะเกิดขึ้นได้เมื่อประชาชนสามารถเข้าถึงอาหาร หรือมีฐานะทางเศรษฐกิจที่จะเข้าถึงอาหารได้ตลอดเวลา โดยอาหารดังกล่าวมีคุณค่าทางโภชนาการ ปลอดภัย และมีปริมาณที่เพียงพอในการตอบสนองต่อความต้องการด้านโภชนาการและความนิยมในการบริโภค เพื่อการดำเนินชีวิตทีมีสุขภาพแข็งแรง และกระปรี้กระเปร่า แต่ความมั่นคงทางอาหาร ในนิยามของผู้เข้าร่วมจากเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัดมิได้จำกัดเพียงการมีอาหารและการเข้าถึงอาหารหรือการมีฐานะทางเศรษฐกิจทีจะสามารถเข้าถึงแหล่ง

อาหารได้ตลอดเวลาตามนิยามของ FAO เท่านั้น แต่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต้องหมายรวมไปถึง การที่ชุมชนต้องมีสิทธิในการที่จะเลือกปลูก เลี้ยง และกินอาหารที่ตนเองชอบและสอดคล้องกับระบบนิเวศน์ การสามารถรักษาวัฒนธรรมทางด้านการแบ่งปัน ตลอดถึงการมีสิทธิในปัจจัยการผลิตอาหารโดยเฉพาะ ที่ดินอันเป็นปัจจัยการผลิตอาหารที่สำคัญที่สุดของเกษตรกรสอดคล้องกับนโยบายหลักของเครือข่ายฯ ในการสร้าง *อริปไตยทางอาหาร* อันหมายถึงชุมชนมีอำนาจในการเลือกรูปแบบการผลิตที่สอดคล้องกับภูมิ ปัญญาท้องถิ่นและระบบนิเวศ

8. แนวทางในการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและเครือข่ายฯ

เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด (คปบ.) มีนโยบายหลักในการสร้างอริปไตยทางอาหารอัน หมายถึง การที่ชุมชนมีอำนาจในการเลือกรูปแบบการผลิตที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและระบบนิเวศน์ รูปแบบการผลิตที่เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด (คปบ.) ส่งเสริม คือ สวนสมรม หรือสวนผสมผสานซึ่งมียางพาราเป็นพืชหลัก และมีพืชอาหาร สมุนไพร และไม้ใช้สอยหลายชนิดและหลายระดับชั้น ปลูกแซมระหว่างแนวยางพารา นอกจากนี้ มีการขยายพันธุ์และพัฒนาพันธุ์พืชท้องถิ่น ลดการพึ่งพาเมล็ดพันธุ์จากภายนอก ลดละเลิกการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาฆ่าหญ้า ตลอดจนจัดทำแปลงรวม (ทำการผลิต ร่วมกัน) และการรวมกลุ่มจำหน่ายผลผลิต

องค์กรชุมชนซึ่งเป็นสมาชิกจะยึดแนวนโยบายในการสร้างความมั่นคงทางอาหารดังกล่าวนำไป ปฏิบัติภายในองค์กรชุมชน โดยสมาชิกขององค์กรชุมชนต้องพยายามปรับระบบผลิตของตนเองให้มีรูปแบบ การทำเกษตรแบบผสมผสานเน้นการปลูกพืชอาหารในแปลงยาง ตลอดจนปฏิบัติตามกติกาการลดละเลิก การใช้สารเคมีในระบบเกษตร ทั้งนี้ปัจจุบันเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด (คปบ.) ได้สร้างรูปธรรม ของการผลิตแบบแปลงรวมตั้งอยู่ในพื้นที่องค์กรชุมชนปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด บ้านน้ำปลิว โดย จัดระบบเกษตรแบบสวนผสมผสาน มีการปลูกยางและพืชอาหารอื่น ๆ ทั้งผักและผลไม้ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้ สมาชิกของเครือข่าย ฯ ทำการผลิตร่วมกันและสร้างแปลงต้นแบบของการจัดทำระบบเกษตรแบบผสมผสาน ที่ให้ผลทั้งในด้านเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางอาหารและด้านการอนุรักษ์ความหลากหลายของพันธุ์พืชและ ระบบนิเวศน์

งานวิจัยได้จัดกระบวนการเพื่อวิเคราะห์แนวทางการสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับองค์กร ชุมชนและระดับเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด ผ่านการจำลองสถานการณ์ที่อาจเกิดขึ้นจริง ซึ่ง สมาชิกของเครือข่าย ฯ ได้ระดมแนวทางในการสร้างความมั่นคงทางอาหารในแต่ละสถานการณ์(เวที วิเคราะห์แนวทางการสร้างความมั่นคงทางอาหาร วันที่ 9 เมษายน 2556 องค์กรชุมชนปฏิรูปที่ดินบ้านไร่ เหนือ) ดังนี้

1. หากมีดินถล่มปิดทางเข้า-ออกหมู่บ้าน ถูกตัดขาดจากโลกภายนอก 3 เดือน

แนวทางในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร คือ การปลูกของกินแทนข้าว เช่น กล้าย , มัน , เผือก , พักทอง ,มะพร้าว , สาकु , มะละกอ รวมทั้งปลูกและรักษาแหล่งพืชอาหารที่ขึ้นเองตามธรรมชาติและใน สถานการณ์นี้มีการสะท้อนจากองค์กรชุมชนอื่น ๆ ที่เข้าร่วมว่า หากชุมชนไร่เหนือประสบกับภัยพิบัติ สมาชิกในชุมชนอื่น ๆ ที่เป็นเครือข่าย ฯ กันจะต้องเข้ามาช่วยเหลือ)

2 . ถ้าลูกหลานหรือคนรุ่นใหม่ ไม่รู้จักและกินอาหารที่มีอยู่ในชุมชนไม่เป็นหรือไม่ชอบ

แนวทางในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร คือการแนะนำให้คนรุ่นใหม่ได้รู้จักทั้งรสชาติ สรรพคุณ และคุณค่าทางอาหาร การริเริ่มบริโภคจากคนในครอบครัวและค่อย ๆ ขยายสู่ครอบครัวข้างเคียงได้รู้จักและ พืชผักอาหารชนิดใดที่คนในครอบครัวไม่รู้จักให้นำมาประกอบเป็นอาหารบ่อย ๆ เพื่อให้เกิดความคุ้นชิน

3 . ถ้าอุทยานแห่งชาติมีคำสั่งห้ามเข้าไปเก็บหาพืชอาหารในป่าชุมชนอย่างเด็ดขาด

แนวทางในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร คือ ครัวเรือนและชุมชนควรปลูกและขยายพันธุ์ไม้ป่า ที่สามารถใช้เป็นอาหารให้มีอยู่ในพื้นที่ทำกินของชุมชน โดยไม่ต้องเข้าไปเก็บหาในป่าชุมชน รวมถึงต้องไม่ ใช้สารเคมีฉีดพ่นทำลายพืชผักที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ

4. เราจะสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชนอย่างไร

แนวทางในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร คือ ในระดับครัวเรือนต้องรณรงค์ให้มีการปลูกทุกอย่าง ที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก โดยให้ทุกครอบครัวปลูกพืชอาหารในที่ดินทำกินแปลงของตนเอง ส่วนในระดับ ชุมชนควรรณรงค์สร้างความเข้าใจให้ชาวบ้านทั่วไปเห็นถึงความสำคัญของพืชอาหารที่สามารถปลูกสร้างเอง ได้และส่วนใหญ่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ แต่ที่สำคัญคือต้องไม่ใช้สารเคมีกำจัดวัชพืช

สรุปแนวทางการสร้างความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืนในระดับครัวเรือนและชุมชน

1. การสร้างและรักษาความหลากหลายของพืชอาหารและพันธุ์พืชอื่น ๆ ในแปลงเกษตร

ข้อมูลจากการสำรวจพืชอาหารในแปลงเกษตรของชุมชนบ้านไร่เหนือ ทั้งในรูปแบบสวนยาง สวนสมรมและสวนแบบผสมผสานได้ชี้ให้เห็นว่ายังคงมีความหลากหลายของพันธุ์พืชอาหารอยู่ทุกรูปแบบการเกษตร แม้ในแปลงที่ปลูกยางเพียงอย่างเดียวก็มีพืชอาหารซึ่งเป็นพืชประจำถิ่นงอกขึ้นเองตามธรรมชาติอย่างมากมายเพียงไม่ใช้สารเคมีฉีดทำลายวัชพืช การสร้างและรักษาความหลากหลายในแปลงเกษตรให้คงสภาพปัจจุบันอยู่ได้ก็จะทำให้ชุมชนมีแหล่งอาหารที่สมบูรณ์และหลากหลายต่อไป

2. การส่งเสริมวัฒนธรรมช่วยเหลือ แบ่งปันในระดับชุมชนและเครือข่ายฯ

ชุมชนไร่เหนือเป็นชุมชนท้องถิ่นที่ยังคงมีวัฒนธรรมของการแบ่งปันโดยเฉพาะเกี่ยวกับอาหารสังเกตได้จากการสามารถเก็บหาพืชหรือวัตถุดิบสำหรับปรุงอาหารได้จากทั้งพื้นที่สาธารณะ เช่น ริมถนน ริมห้วย ป่าชุมชน และบริเวณที่ทำกินโดยทั่ว ๆ ไปภายในชุมชน ทั้งนี้วัฒนธรรมการแบ่งปันเป็นตัวชี้วัดที่สำคัญโดยเฉพาะเกี่ยวกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนซึ่งสามารถพัฒนาขยายไปสู่การช่วยเหลือแบ่งปันในระดับเครือข่ายองค์กรชุมชนต่อไป

3. การถ่ายทอดองค์ความรู้ของคนระหว่างรุ่น

องค์ความรู้เกี่ยวกับอาหารและการจัดการพื้นที่อาหารของชุมชนเป็นสิ่งสำคัญเช่นเดียวกับการมีแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ เพราะแม้ไร่เหนือจะมีแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ในปัจจุบันแต่จากการสำรวจศึกษาก็พบว่ามีแนวโน้มที่แหล่งอาหารเหล่านั้นจะถูกทำลายลงหรือไม่ก็ไม่มีผู้นำมาใช้ประโยชน์ เช่น การเน้นปลูกพืชเศรษฐกิจโดยเฉพาะยางพาราโดยละเลยการปลูกพืชอาหาร การเริ่มใช้สารเคมีทำลายวัชพืช ตลอดจนถึงการขาดความรู้เกี่ยวกับพันธุ์พืชอาหารที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้จำเป็นต้องศึกษาร่วมกันของคนทุกรุ่นในชุมชนซึ่งมีองค์ความรู้ที่แตกต่างกัน

4. การสื่อสารข้อเท็จจริงและองค์ความรู้สู่สังคมภายนอก

การสะท้อนข้อเท็จจริงเกี่ยวกับแนวทางการจัดการและใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อทำการเกษตรในรูปแบบต่าง ๆ ของชุมชนไร่เหนือที่ยังคงรักษาความหลากหลายของพันธุ์พืชและความอุดมสมบูรณ์ของ

พื้นที่ ไม่ได้มีผลเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งสำคัญที่จะก่อให้เกิดความเข้าใจข้อเท็จจริงและยอมรับถึงสิทธิของชุมชนจากภาคส่วนต่าง ๆ

แนวทางในการสร้างความมั่นคงทางอาหารที่สะท้อนผ่านสถานการณ์ต่าง ๆ ตลอดถึงการกำหนดความหมายและนิยามของคำว่าความมั่นคงทางอาหาร ทำให้เห็นว่าองค์กรชุมชนบ้านไร่เหนือและเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด ให้ความสำคัญกับประเด็นด้านสิทธิในที่ดินอันเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญ แต่ขณะเดียวกันหากคนในชุมชนไม่มีแผนการจัดการและกติกากในการรักษาพืชอาหารและระบบนิเวศน์ คนในชุมชนไม่เห็นความสำคัญหรือไม่มีศักยภาพในการดูแลแหล่งอาหาร แม้จะมีสิทธิในที่ดินก็ไม่ได้หมายความว่าชุมชนจะมีความมั่นคงทางอาหาร หรือแม้ชุมชนไร่เหนือจะมีแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์มากเพียงใดแต่คนรุ่นใหม่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับพืชอาหารและไม่นิยมนามากินอีกแล้ว การมีพืชอาหารถึง 200 ชนิดก็อาจไม่มีประโยชน์อะไรกับชุมชนมากนัก อย่างไรก็ตามเมื่อตั้งคำถามเกี่ยวกับ ความมั่นคงทางอาหาร ชุมชนบ้านไร่เหนือและสมาชิกของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัดส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับเรื่องอะไรมากที่สุด ใน 4 เรื่องต่อไปนี้ 1. การมีอาหารและน้ำดื่ม บริโภคเพียงพอตลอดปี 2. การมีสิทธิและการเข้าถึงแหล่งอาหารของชุมชน 3. ความเสี่ยงและความเปราะบางของแหล่งอาหารท้องถิ่น 4. ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชนต่อความมั่นคงอาหารท้องถิ่น ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับประเด็นสิทธิและการเข้าถึงแหล่งอาหารของชุมชน โดยเฉพาะสิทธิในการจัดการและใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินอันเป็นปัจจัยการผลิตอาหารที่สำคัญที่สุด .

บทที่ 4

วิเคราะห์ผลการศึกษา

1. ระบบการผลิตกับความหลากหลายของพืชอาหารในชุมชนบ้านไร่เหนือ

ด้วยสภาพภูมิประเทศของบ้านไร่เหนือมีลักษณะเป็นที่ราบสลับกับเนินเขาและมีลำห้วยไหลผ่านหลายสายประกอบกับสภาพดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ จึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับการเพาะปลูกเป็นเหตุผลที่ทำให้มีประวัติการก่อตั้งถิ่นฐานของชุมชนในบริเวณนี้มาอย่างยาวนานแม้จะตั้งอยู่บนที่สูงใจกลางเทือกเขาบรรทัดก็ตาม ระบบการผลิตหรือการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนไร่เหนือมีพัฒนาการมาเป็นลำดับตั้งแต่ในยุคแรกเริ่มของการก่อตั้งชุมชนช่วงตั้งแต่ปี 2460 เป็นต้นมาซึ่งในยุคนั้นมีคนอยู่อาศัยเพียงไม่กี่ครอบครัวการใช้ประโยชน์ที่ดินเน้นการทำไร่ข้าวควบคู่กับการทำสวนสมรมแปลงเล็ก ๆ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลักเมื่อมีการลงหลักปักฐานก่อตั้งชุมชนอย่างมั่นคงหลังปี 2500 ชาวบ้านเริ่มขยายพื้นที่การทำไร่ข้าวและปลูกสร้างสวนสมรมในบริเวณที่ตั้งชุมชนมากขึ้น พร้อม ๆ กับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นพัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินหรือระบบผลิตของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยทั้งภายนอกและภายในชุมชน กระทั่งเข้าสู่ยุคของระบบการผลิตแบบเกษตรเชิงเดี่ยวที่เน้นการปลูกยางเชิงพาณิชย์ซึ่งเป็นระบบการผลิตที่มุ่งเน้นวัตถุประสงค์ในแง่ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจเป็นหลักในปัจจุบัน

1.1 การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตกับความหลากหลายของพืชอาหาร

ข้อมูลจากผลการศึกษาเกี่ยวกับความหลากหลายของพืชอาหารในพื้นที่ของชุมชนบ้านไร่เหนือซึ่งพบพืชอาหารจำนวน 144 ชนิด ผลไม้ 52 ชนิดและพืชสมุนไพรอีกประมาณ 47 ชนิด แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายทางชีวภาพของแหล่งอาหารในระดับสูง โดยเฉพาะพบว่าพืชอาหารจำนวน 144 ชนิด ครึ่งหนึ่งเป็นพืชประจำถิ่นซึ่งเจริญเติบโตได้เองโดยไม่ต้องปลูก ทั้งนี้เมื่อมีการสำรวจปริมาณและความหลากหลายของพืชอาหารในระบบเกษตรที่มีอยู่ในปัจจุบันทั้ง 3 แบบ ได้แก่ สวนยาง สวนสมรมดั้งเดิมและสวนแบบผสมผสาน พบว่าในขนาดพื้นที่เท่ากัน สวนแบบผสมผสาน มีปริมาณและชนิดของพันธุ์พืชอาหารมากที่สุด รองลงมา คือ สวนสมรมดั้งเดิมและสวนยางตามลำดับ

หลังระบบผลิตแบบการทำไร่ได้หายไปจากบ้านไร่เหนือส่งผลต่อการลดลงและสูญหายไปของพืชไร่อย่างน้อย 13 ชนิด ที่สำคัญ ได้แก่ พันธุ์ข้าวไร่ชนิดต่าง ๆ ซึ่งหมดไปอย่างสิ้นเชิง ทำให้ปัจจุบันทุกครอบครัวต้องซื้อข้าวสารจากภายนอกเพื่อนำมาบริโภค และเมื่อระบบผลิตแบบการปลูกยางเข้ามาเป็นรูปแบบเกษตรหลักแทนการทำไร่และสวนสมรมดั้งเดิม ความหลากหลายของพืชอาหารในแปลงเกษตรก็ย่อมมีปริมาณที่ลดลงเนื่องจากการทำสวนยางในลักษณะเชิงเดี่ยวเป็นระบบเกษตรที่มีได้มีการปลูกพืชชนิดอื่น ๆ ร่วมด้วย พืชอาหารที่สำรวจพบในแปลงยางจึงมีเฉพาะพืชประจำถิ่นที่เจริญเติบโตขึ้นได้เอง เช่น ฉี่ง บอนส้ม บัวบก เอื้องช้าง เป็นต้น แตกต่างจากระบบเกษตรแบบสวนสมรมดั้งเดิมและการปลูกพืชแบบผสมผสานซึ่งเป็นระบบผลิตที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการบริโภคด้วย

ดังนั้นหากพิจารณาในประเด็นความหลากหลายของพืชอาหารจะเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงระบบผลิตในแต่ละยุคของบ้านไร่เหนือมีส่วนสัมพันธ์โดยตรงต่อความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของพืชอาหาร โดยเฉพาะการสูญหายไปของระบบผลิตแบบการทำไร่และการเข้ามาแทนที่ด้วยสวนยางส่งผลให้ความหลากหลายของพืชอาหารในระบบเกษตรลดน้อยลงอย่างปฏิเสธไม่ได้ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากระบบการผลิตในภาพรวมของชุมชนซึ่งยังคงมีพื้นที่สวนสมรมและสวนแบบผสมผสาน ประกอบกับรูปแบบการทำสวนยางที่แม้จะเป็นลักษณะการปลูกพืชเชิงเดี่ยวแต่ด้วยวิธีการจัดการที่ไม่มีการใช้สารเคมีปราบวัชพืชและปล่อยให้พืชประจำถิ่นเจริญเติบโตในแปลงยาง ทำให้ไร่เหนือยังคงรักษาความหลากหลายของพืชอาหารทั้งในเชิงปริมาณและจำนวนชนิดพันธุ์ไว้ได้อย่างอุดมสมบูรณ์และหลากหลาย

1.2 ปัจจัยที่ส่งผลต่อความหลากหลายของพืชอาหารในระบบการผลิต

จากการศึกษาพันธุ์พืชอาหารในพื้นที่ชุมชนไร่เหนือ มีข้อมูลที่น่าสนใจว่าพืชอาหารที่พบโดยส่วนใหญ่จะอยู่ในที่ดินทำกินของทุกระบบการผลิต มีเพียงประมาณ 14 ชนิดเท่านั้นที่พบมากในป่าสมบูรณ์ (ป่าชุมชน) โดยปัจจัยสำคัญน่าจะเกิดจาก 2 ประการ คือ

- **ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์**

ด้วยที่ตั้งของชุมชนซึ่งล้อมรอบไปด้วยผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์และอยู่ในเขตต้นน้ำ มีลำห้วยหลายสายไหลผ่านหมู่บ้าน ประกอบกับภูมิอากาศที่มีฝนตกตลอดทั้งปี ทำให้เป็นพื้นที่ที่เอื้อต่อการเพาะปลูกทำการเกษตร เนื่องจากมีสภาพดินที่ชุ่มชื้นและอุดมสมบูรณ์ สังเกตได้จากผลการสำรวจพืชอาหารในแปลงเกษตรซึ่งพบว่ากว่าครึ่งหนึ่งเป็นพันธุ์พืชประจำถิ่นที่เจริญเติบโตขึ้นเองในธรรมชาติโดยไม่ต้องปลูก ตลอด

ถึงพืชที่นำมาปลูกเสริมก็สามารถเติบโตได้ดีเช่นกันดังนั้นระบบนิเวศน์ที่อุดมสมบูรณ์จึงเป็นปัจจัยทางธรรมชาติที่สำคัญต่อความหลากหลายของพืชอาหารในชุมชนบ้านไร่เหนือ

- **การสร้างระบบเกษตรที่เอื้อต่อความหลากหลายของพืชอาหาร**

การสร้างระบบการเกษตรที่เอื้อต่อความหลากหลายของพืชอาหาร เป็นการใช้อนุภูมิปัญญาชุมชนในการทำการผลิตที่สอดคล้องกับระบบนิเวศน์ เช่น การทำสวนผสมบริเวณใกล้ ๆ ริมรั้วเนื่องจากพืชอาหารในสวนผสมต้องการความชุ่มชื้นตลอดปีและจากการสังเกตพบว่าสวนผสมมักตั้งอยู่บริเวณบ้านเรือนเนื่องจากง่ายต่อการใช้ประโยชน์และจัดการดูแล นอกจากนี้พบว่าการนำพืชจากต่างถิ่นเข้ามาปลูกในพื้นที่บ้านไร่เหนือได้สร้างความหลากหลายของพืชอาหารในชุมชนได้มากขึ้น ดังนั้นการใช้อนุภูมิปัญญาของชุมชนในการจัดการด้านการเกษตรที่สอดคล้องกับสภาพระบบนิเวศน์ในพื้นที่และวิถีที่ยังไม่มีการใช้สารเคมีในแปลงเกษตรจึงเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งต่อการสร้างความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของพืชอาหารในชุมชน

2. ปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่บ้านไร่เหนือ

จากการศึกษาปัจจัยหรือเงื่อนไขภายนอกที่ส่งผลต่อระบบการผลิตหรือรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของบ้านไร่เหนือ โดยเฉพาะปัจจัยทางนโยบายที่มีส่วนต่อการกำหนดวิถีการใช้ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติโดยตรง ได้แก่ นโยบายส่งเสริมการปลูกยาง ของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) และการประกาศกำหนดเขตป่าอนุรักษ์ทับซ้อนพื้นที่ทั้งหมดของชุมชน ซึ่งทั้งสองปัจจัยยังคงมีอิทธิพลต่อระบบการผลิตและวิถีการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในปัจจุบัน

2.1 การส่งเสริมปลูกยางเชิงเดี่ยว ผลกระทบต่อระบบการผลิตและระบบนิเวศน์

ระบบการผลิตแบบการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชนไร่เหนืออย่างเต็มตัวหลังการเข้ามาส่งเสริมการปลูกยางด้วยวิธีสมัยใหม่ของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ในช่วงประมาณ ปี 2534 ผลที่เกิดขึ้นทำให้มีการปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรแบบสวนผสมและการทำไร่มาปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดนี้ รวมทั้งมีการขยายพื้นที่สำหรับการปลูกยางจนมีสัดส่วนของพื้นที่ปลูกยางกว่า 80 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้านในปัจจุบัน

ด้วยการดำเนินนโยบายและการกำหนดรูปแบบการทำสวนที่ใช้วิธีการเดียวกันกับการส่งเสริมปลูกยางในพื้นที่ทั่วไป คือ การวางข้อกำหนดในแง่จำนวนของต้นยางต่อจำนวนพื้นที่ในปริมาณมากโดยไม่อนุญาตให้มีการปลูกไม้อื่น ๆ ในแปลงยาง รวมทั้งเงื่อนไขของการเตรียมแปลงยางที่ต้องถางโค่นพืชทุกชนิดจนโล่งเตียน ซึ่งเป็นนโยบายในการส่งเสริมระบบการเกษตรที่ไม่สอดคล้องกับระบบนิเวศของพื้นที่สูงและเป็นต้นน้ำที่มีความสำคัญตังนั้นแม้การเข้ามาสนับสนุนของ สกย. จะมีเจตนาในการช่วยเหลือเกษตรกร แต่เมื่อมีเงื่อนไขที่ไม่ได้มีการศึกษาและให้ความสำคัญต่อระบบนิเวศซึ่งมีความสำคัญ ในอีกด้านหนึ่งนโยบายนี้จึงก่อให้เกิดความเสียหายต่อความสมดุลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่อย่างรุนแรงเช่นกัน

ปัจจุบันสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) ได้ระงับการให้ทุนสนับสนุนการปลูกยางแก่ชุมชนบ้านไร่เหนือเนื่องจากอ้างว่าอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ ทั้งที่การเข้ามาสนับสนุนในช่วงแรก (ปี 2534 – 2541) พื้นที่บ้านไร่เหนือทั้งหมดก็ถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติแล้วตั้งแต่ปี 2525 ก่อให้เกิดความเดือดร้อนและความไม่เป็นธรรมกับชุมชนดั้งเดิมที่ทำกินอยู่ในเขตทับซ้อนกับพื้นที่ป่าอนุรักษ์

2.2 การประกาศเขตป่าอนุรักษ์กับระบบการผลิตในพื้นที่ชุมชนไร่เหนือ

การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่ – เขาย่า เมื่อปี 2525 ซึ่งทับซ้อนกับพื้นที่ทั้งหมดของบ้านไร่เหนือ ได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่กระทบต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินในปัจจุบันทั้งในแง่วิถีการผลิตและสิทธิชุมชนในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากกฎหมายอุทยานแห่งชาติไม่อนุญาตให้มีการอยู่อาศัยและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติชนิดใดได้เลย ทำให้บ้านไร่เหนือทั้งหมดบ้านตกอยู่ในสภาพผู้บุกรุกอุทยานแห่งชาติตามกฎหมาย จากประวัติการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนไร่เหนือพบว่าการบังคับใช้กฎหมายอุทยานเริ่มมีผลต่อการดำรงชีวิตของคนในหมู่บ้านหลังปี 2530 โดยเริ่มมีการออกคำสั่งห้ามเผาไร่ ห้ามโค่นยาง แต่ยังเป็นไปในลักษณะของการบังคับใช้กฎหมายแบบผ่อนปรน

ภายหลังรัฐบาลได้มีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2541 เกี่ยวกับแนวทางในการแก้ไขปัญหาชุมชนที่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ซึ่งกำหนดหลักเกณฑ์สำคัญในการพิสูจน์ว่ามีการทำประโยชน์ในที่ดินก่อนการประกาศเขตป่าไม้ครั้งแรกหรือไม่และเครื่องมือหลักในการพิสูจน์คือ แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ โดยระหว่างมีการสำรวจพิสูจน์สิทธิห้ามมิให้มีการดำเนินการใด ๆ ที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่และกรมป่าไม้หน่วยงานที่รับผิดชอบในขณะนั้นกลับอาศัยหลักเกณฑ์ดังกล่าวกำหนดมาตรการในการกวดขัน

ชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ในเขตป่า บ้านไร่เหนือเป็นอีกหนึ่งพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากมาตรการดังกล่าว โดยอุทยานแห่งชาติเขาปู่ - เขาย่า ได้ออกคำสั่งเด็ดขาดห้ามเผาพื้นที่เพื่อทำไร่ ห้ามตัดโค่นต้นยางพาราที่หมดอายุการกรีดเพื่อปลูกใหม่ รวมทั้งมีหนังสือไปยังสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) ให้ระงับการให้ทุนสนับสนุนการปลูกยางในพื้นที่บ้านไร่เหนือ ซึ่งมาตรการทั้งหมดล้วนขัดแย้งและส่งผลกระทบต่อวิถีการผลิตและสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนอย่างรุนแรงโดยตั้งแต่ 2541 คนในพื้นที่ไร่เหนือยุติการทำไร่อย่างสิ้นเชิง คงเหลือเฉพาะการทำสวนซึ่งตกอยู่ในภาวะกตัตันเนื่องจากการตรวจยึดที่ดินทำกินและจับกุมดำเนินคดีกับชาวบ้านมาอย่างต่อเนื่อง

การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ทับซ้อนกับพื้นที่ชุมชนและการบังคับใช้กฎหมายอย่างเข้มข้นของภาครัฐเป็นอีกเงื่อนไขที่สะท้อนให้เห็นการดำเนินนโยบายที่ขัดแย้งและกระทบกับวิถีการผลิตที่ดำเนินมาอย่างยาวนานของชุมชน โดยมีได้ให้ความสำคัญต่อความเป็นชุมชนดั้งเดิมและมีได้มีการศึกษาว่าวิถีการผลิตโดยภาพรวมของชุมชนมิได้ส่งผลเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศในพื้นที่ ในทางตรงข้ามการตั้งอยู่ของชุมชนกลับมีการใช้ภูมิปัญญาในการอยู่ร่วมกับป่าและสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเฉพาะการสร้างพื้นที่อาหารให้เพิ่มมากขึ้นดังผลการศึกษาที่กล่าวมาก่อนหน้านี้

ดังนั้นเมื่อพิจารณาปัจจัยทางนโยบายทั้งการเข้ามาสนับสนุนการปลูกยางเชิงเดี่ยวและการบังคับใช้กฎหมายด้านการอนุรักษ์ซึ่งมีผลโดยตรงต่อระบบการใช้ที่ดินของชุมชนบ้านไร่เหนือ พบว่าทั้งสองนโยบายมีวัตถุประสงค์และการดำเนินการที่ขัดแย้งกันและมีได้ให้ความสำคัญต่อการส่งเสริมให้ชุมชนสามารถเข้าถึงแหล่งอาหารและไม่สามารถพัฒนาระบบการผลิตที่สอดคล้องกับระบบนิเวศน์ได้ กล่าวคือ การส่งเสริมการปลูกยางเชิงเดี่ยวดำเนินการไปโดยมิได้มีการศึกษาถึงความสำคัญของระบบนิเวศน์และรูปแบบการผลิตดั้งเดิมของชุมชนกลับมุ่งเน้นไปเฉพาะผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ ในขณะที่การบังคับใช้กฎหมายอุทยานแห่งชาติก็มุ่งเน้นเฉพาะการการอนุรักษ์โดยมิได้ศึกษาและให้ความสำคัญสิทธิการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนดั้งเดิมและวิถีการผลิตของชุมชนที่มีส่วนในการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพโดยเฉพาะการสร้างพื้นที่อาหารที่ยังคงรักษาความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ไว้ได้

3. แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนไร่เหนือ

จากผลการศึกษาสัดส่วนการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนบ้านไร่เหนือซึ่งพบว่าปัจจุบันมีการใช้ประโยชน์ที่ดินจำนวนประมาณ 5,051 ไร่ โดยใช้แบ่งเป็นระบบผลิตแบบสวนยางประมาณ 4,026 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 80 ของพื้นที่และมีพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นสวนสมรมดั้งเดิมและสวนแบบผสมผสานรวมทั้งที่อยู่อาศัย เนื้อที่จำนวนประมาณ 1,025 ไร่หรือประมาณร้อยละ 20 ของพื้นที่ทั้งหมดของชุมชนโดยงานศึกษาได้ประเมินแนวโน้มของการใช้ที่ดินของบ้านไร่เหนือว่า การใช้พื้นที่เพื่อปลูกยางจะยังคงเป็นระบบการผลิตหลักของชุมชนต่อไป แต่มีแนวโน้มของการสร้างระบบการเกษตรแบบผสมผสานโดยจะมีทั้งการปลูกยางและพืชอื่น ๆ เสริมโดยเฉพาะผลไม้และพืชผักที่จำเป็นต่อการบริโภค ทั้งนี้เนื่องด้วยปัจจัยหลายประการดังนี้

3.1 การระงับทุนสนับสนุนของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.)

สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (สกย.) ได้ให้การสนับสนุนเงินทุนในการปลูกยางแก่ชาวบ้านไร่เหนือมาตั้งแต่ปี 2534 และระงับการให้การสนับสนุนเงินทุนเพื่อปลูกยางใหม่ในพื้นที่บ้านไร่เหนือตั้งแต่ ปี 2541 เนื่องจากปัญหาทับซ้อนกับกฎหมายด้านการอนุรักษ์ในเขตอุทยานแห่งชาติ ส่งผลให้ในปัจจุบันชาวบ้านต้องใช้เงินทุนของตนเองในการปลูกยางใหม่เพื่อทดแทนต้นยางที่หมดอายุการกรีดยาง โดยพบว่าในแปลงที่ปลูกยางใหม่ส่วนใหญ่ยังคงใช้วิธีปลูกเป็นร่องแนวตามแบบของ สกย. แต่ที่มีการเปลี่ยนแปลง คือ ทุกแปลงมีการปลูกพันธุ์พืชชนิดอื่น ๆ โดยเฉพาะผลไม้ เช่น มังคุด ทุเรียน ลองกอง เป็นต้น ทั้งนี้ในลักษณะการปลูกเสริมในแนวยางหรือการปลูกแยกเป็นสัดส่วน นอกจากนี้ยังพบว่าแปลงยางปลูกใหม่บางแปลงมีการปลูกไม้ผลและพืชผักอาหารในลักษณะปะปนกันไป คล้ายคลึงกับการทำสวนสมรมในอดีต ซึ่งวิธีการทำเกษตรในลักษณะนี้เป็นการใช้ภูมิปัญญาในการทำการผลิตที่สอดคล้องกับระบบนิเวศซึ่งเริ่มหวนกลับมาเมื่อระบบการผลิตไม่ได้ตกอยู่ในเงื่อนไขที่กำหนดโดยสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง

3.2 การบังคับใช้กฎหมายอุทยานแห่งชาติอย่างเข้มข้น

หลังมีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่-เขาย่า ทับซ้อนพื้นที่ทั้งหมดของบ้านไร่เหนือ ทำให้ชุมชนตกอยู่ในฐานะของการบุกรุกเขตอุทยานแห่งชาติตามกฎหมายซึ่งอาจตามมาด้วยการที่สังคมทั่วไปตั้งคำถามถึงความเหมาะสมที่จะให้มีการตั้งชุมชนในพื้นที่ต่อไปแม้ชาวบ้านจะอ้างว่าบ้านไร่เหนือเป็นชุมชน

ตั้งเดิมก็ตาม แรงกดดันทั้งทางกฎหมายและสังคมภายนอกเกี่ยวกับการเป็นพื้นที่อนุรักษ์มีส่วนทำให้ชุมชนเริ่มปรับระบบการผลิตให้สอดคล้องกับระบบนิเวศมากขึ้น เนื่องจากการใช้ประโยชน์ที่ดินในลักษณะของการปลูกยางเชิงเดี่ยวเป็นระบบการเกษตรที่เน้นผลิตแบบเข้มข้นเพื่อให้ได้ผลผลิตมากที่สุดโดยมิได้คำนึงถึงความหลากหลายทางชีวภาพและความสมดุลของระบบนิเวศ โดยเฉพาะเมื่อมีการปลูกยางเชิงเดี่ยวในพื้นที่ซึ่งมีการกำหนดเป็นเขตอุทยานแห่งชาติย่อมไม่ได้รับการยอมรับทั้งในทางกฎหมายและความรู้สึกของสังคมทั่วไป ปัจจัยดังกล่าวเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนการผลิตให้มีความหลากหลายและคำนึงถึงผลกระทบต่อระบบนิเวศเพิ่มมากขึ้น

3.3 ความเสี่ยงของการทำเกษตรในลักษณะเชิงเดี่ยว

ผลการศึกษาพบว่าความไม่แน่นอนของการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเป็นอีกเงื่อนไขที่ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตในพื้นที่บ้านไร่เหนือ เนื่องจากมีปัจจัยที่ไม่สามารถควบคุมได้ เช่น ราคาของผลผลิต ราคาปัจจัยการผลิต ความไม่แน่นอนของสภาพอากาศหรือฤดูกาล เป็นต้น ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ล้วนส่งผลอย่างมากต่อระบบการผลิตแบบการปลูกยางเชิงเดี่ยวในปัจจุบัน ราคาขายที่ลดลงอย่างต่อเนื่องในขณะที่ต้นทุนในการผลิต เช่น พันธุ์ยาง ปุ๋ย และปัจจัยการผลิตมีราคาเพิ่มสูงขึ้น ประกอบมีปริมาณฝนเพิ่มมากขึ้นจากฤดูกาลที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้ไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตจากยางได้อย่างเต็มที่ ครอบครัวยุคที่ปลูกยางเพียงอย่างเดียวจึงตกอยู่ในภาวะความเสี่ยงสูงมากขึ้น การปลูกไม้ผลและระบบเกษตรแบบผสมผสานจึงเริ่มเป็นทางเลือกที่ชุมชนให้ความสนใจเพิ่มมากขึ้น

3.4 การจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อกำหนดแนวทางและกติกาการใช้ประโยชน์จาก

ทรัพยากรธรรมชาติ

การจัดตั้งองค์กรชุมชนบ้านไร่เหนือและเข้าร่วมเป็นสมาชิกของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกร (คปบ.) เป็นปัจจัยภายในที่มีความสำคัญต่อการกำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยการตั้งองค์กรชุมชนได้กำหนดเป้าหมายสำคัญในการผลักดันการจัดการทรัพยากรโดยองค์กรชุมชน เพื่อสร้างความสมดุลและยั่งยืน ในการป้องกัน อนุรักษ์ รักษา ดูแล พื้นฟู และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีแนวทางการส่งเสริมระบบผลิตแบบสวนผสมและสวนแบบผสมผสานซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ รวมทั้งมีการกำหนดแผนการระบบ

เกษตรกรรมที่ต้องลด ละ เลิก การใช้สารเคมี การเว้นระยะของที่ดินทำกินที่อยู่ติดกับริมห้วยเพื่อรักษาความชุ่มชื้นและความหลากหลายของพืชริมน้ำ

ปัจจุบันองค์กรชุมชนปฏิรูปที่ดินบ้านไร่เหนือ ได้สร้างรูปแบบการจัดการทรัพยากรโดยองค์กรชุมชนในรูปแบบโฉนดชุมชนซึ่งเป็นระบบการจัดการที่สอดคล้องกับระบบนิเวศน์และได้รับการยอมรับจากหน่วยงานต่าง ๆ โดยได้รับการคัดเลือกเป็นพื้นที่นำร่องโฉนดชุมชนซึ่งการก่อตั้งองค์กรชุมชนโดยการกำหนดแผนการจัดการและกติกาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่สอดคล้องกับระบบนิเวศน์จึงเป็นปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อแนวโน้มการสร้างระบบการเกษตรที่ให้ความสำคัญต่อระบบนิเวศน์และความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนมากขึ้น

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา

ชุมชนไร่เหนือเป็นชุมชนป่าต้นน้ำที่มีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านระบบคิด ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยแสดงออกมาผ่านวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านและกระบวนการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ โดยเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนประสบความสำเร็จในการจัดการ ป่า ต้นน้ำ ได้แก่ ทูทางสังคมต่างๆที่มีภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ องค์กร ชุมชนและเครือข่ายปฏิรูปที่ดินที่เฝ้าระวังที่คอยกระตุ้นให้เกิดกระแสการอนุรักษ์ภายในชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีการพึ่งพาอาศัยกันและมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน ตลอดจนการปรับวิถี การผลิตให้เหมาะสมกับทั้งปัจจัยการกีดกันการห้ามใช้ประโยชน์พื้นที่จากการบังคับใช้กฎหมายอนุรักษ์ป่า อุทยาน รวมถึงการสร้างแหล่งอาหารเพื่อเป็นทุนชีวิตในครัวเรือนและการรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากร ธรรมชาติเพื่อให้เกิดความเกื้อกูลแก่ระบบการผลิตที่ได้รับประโยชน์จากความสมบูรณ์และความหลากหลาย ทางชีวภาพของป่าอันเป็นที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินของชุมชน

1. เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

จากการศึกษาวิจัยพบว่าเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำประกอบด้วย เงื่อนไขหลายประการ ได้แก่

1. ทูทางสังคมต่างๆในชุมชน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ ทุนวัฒนธรรม

ในด้านของทุนธรรมชาติ ชุมชนไร่เหนือมีเฝ้าระวังที่คอยกระตุ้นให้เกิดกระแสการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำที่อุดม สมบูรณ์ทั้งดิน น้ำ และป่าไม้ ชาวบ้านจึงต้องมีการจัดการทรัพยากรเหล่านั้นเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน และเกิดความยั่งยืนของทรัพยากรต่อไป ด้านทุนมนุษย์ องค์กรชุมชนมีผู้นำที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าต้นน้ำคอยกระตุ้นชาวบ้านในชุมชนให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ และในด้านทุน วัฒนธรรม ชุมชนไร่เหนือมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่าในเฝ้าระวังที่คอยกระตุ้นมาอย่างยาวนาน จึงทำให้เกิด ภูมิ

ปัญญาและความเชื่อต่างๆที่เกี่ยวข้องกับป่า ความรู้ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษทำให้ชุมชนสามารถนำมาใช้ในการจัดการป่าต้นน้ำได้ อีกทั้งการร่วมมือกันของชาวบ้านในชุมชนที่มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ช่วยกันคิด ช่วยกันปฏิบัติ โดยมีจิตสำนึกของการอนุรักษ์ป่าทำให้การจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชน เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ทูทางสังคมจึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่จะส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพของ ชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

2. ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

จากการศึกษาพบว่า คนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นเครือญาติ เดียวกัน มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด อีกทั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่จะอยู่ในละแวกเดียวกัน ทำให้ต่างไปมาหาสู่กันได้ง่าย และมีลักษณะดังเช่นสังคมชนบทส่วนใหญ่ที่คนในชุมชนมักจะไปมาหาสู่และพึ่งพาอาศัยกันเป็นอย่างดี จึงทำให้ชาวบ้านในชุมชน เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ

3. การมีกลุ่ม/องค์กรทางสังคมในชุมชน

องค์กรชุมชนไร้เหนือ เป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยกันดูแลรักษาป่าต้นน้ำ ตลอดจนร่วมกันคิดและจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยสมาชิกในองค์กรชุมชนต่างเคารพระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆของชุมชน

4. การติดต่อสื่อสาร/การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก

เป็นเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ จากการศึกษามีหน่วยงานภายนอกได้เข้ามาสนับสนุนชุมชน เช่น เครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกร ได้เข้ามาให้ความรู้แก่ชุมชนในการใช้ทรัพยากรที่มีภายในชุมชนให้เกิดประโยชน์และกระตุ้นให้ชุมชนได้มองเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีการประชุมกรรมการเป็นเวทีในการสื่อสารประเด็นความรู้และสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงด้านทรัพยากรทั้งทางนโยบายและกฎหมาย

การที่ชุมชนจะประสบผลสำเร็จในกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำหรือมีศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำได้นั้น จะต้องประกอบด้วยเงื่อนไขหรือปัจจัยหลายประการที่ทำให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ ต้องอาศัยการร่วมมือร่วมใจกันของชาวบ้านในชุมชนเองที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด จิตสำนึกและอุดมการณ์ร่วมของคนในชุมชน การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงาน

ภายนอกเพื่อให้การขับเคลื่อนต่างๆของชุมชนมีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น อีกทั้งจะเห็นถึงศักยภาพของชุมชนได้จากวิถีชีวิตวัฒนธรรมต่างๆของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของเสนห์ จามริก และคณะ (2536) ที่ได้ศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าและพบว่าศักยภาพของชุมชนจะแสดงออกมาอย่างชัดเจนในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมในความรู้สึกหวงแหนและจิตสำนึกของการอนุรักษ์ป่าในรูปแบบของการจัดการป่า และจะเห็นได้ว่าชุมชนกับป่านั้นสามารถจะอยู่ร่วมกันได้โดยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน สอดคล้องกับแนวคิดนิเวศวัฒนธรรมของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) ที่ไม่เห็นด้วยกับการมองสภาพแวดล้อมที่แยกส่วนออกจากระบบสังคมของมนุษย์ โดยพยายามที่จะทำความเข้าใจถึงการอยู่ร่วมกันของระบบทั้งสองซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อนอีกทั้งระบบนิเวศและวัฒนธรรมต่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเสมอ และการที่ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำนอกจากจะส่งผลดีต่อชุมชนเองแล้วยังส่งผลดีต่อระบบนิเวศโดยรวมตั้งแต่ต้นน้ำไปจนถึงปลายน้ำ

2. ระบบความรู้และระบบสิทธิ์: พื้นฐานและหัวใจแห่งความมั่นคงทางอาหาร

ทรัพยากรป่าไม้เป็นหนึ่งในทรัพยากรสาธารณะที่มีอาณาเขตกว้างขวาง การมีพื้นที่มหาศาลทำให้การจัดการและการดูแลเป็นไปได้ยาก และหากมอบให้เป็นภาระหน้าที่แก่คนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดก็ดูจะเป็นภาระที่ยากจะรับผิดชอบให้มีประสิทธิภาพได้ “หลักการจัดการร่วม” จึงเป็นหลักการร่วมสมัยที่ถูกนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ แนวคิดที่สำคัญและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง คือ ข้อเสนอสำคัญของนักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบลที่เสนอลักษณะเชิงสถาบันที่จะทำให้การบริหารจัดการทรัพยากรเป็นไปอย่างยั่งยืน (the Design Principles – หลักการออกแบบเชิงสถาบัน) ข้อเสนอจากหลักการออกแบบการจัดการทรัพยากร เป็นการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-pool resource) ซึ่งเป็นสินค้าหรือบริการอย่างหนึ่งที่แตกต่างจากสินค้าเอกชน (private goods) หรือสินค้าสาธารณะ (public goods) โดยทรัพยากรร่วมมีลักษณะที่สำคัญ 2 ประการ คือ ยิ่งใช้ยิ่งลดจำนวนลง และการใช้ทรัพยากรร่วมจะเกิดต้นทุนในการกีดกันหรือหวงห้ามไม่ให้ผู้อื่นเข้ามาใช้สูง หรือก็คือ กีดกันการใช้ประโยชน์จากผู้อื่นได้ยาก เพราะทรัพยากรร่วมครอบคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่ เช่น ป่าไม้ ทะเลหรือมหาสมุทร เป็นต้น ดังนั้นด้วยลักษณะเฉพาะของทรัพยากรร่วมที่กล่าวถึงนั้นทำให้การใช้ทรัพยากรจะประสบปัญหาอย่างน้อย 2 ประการคือ 1) ปัญหาของการใช้ทรัพยากรเกินกว่าที่ระบบทรัพยากรจะสามารถผลิตได้ (overuse problem) และ 2) ปัญหาของการที่ผู้ได้รับ

ประโยชน์ไม่ยอมรับร่วมกันและเกิดขึ้นไม่ได้ด้วยเพราะต้นทุนการกีดกันสูง (Free riding problem) หรือก็คือปัญหาของการใช้ฟรีและไม่รับผิดชอบร่วมใดๆ

เพื่อที่จะแก้ปัญหาดังกล่าว ผู้ใช้ทรัพยากรจะต้องสามารถบริหารจัดการทรัพยากรได้อย่างยั่งยืนภายใต้การกำหนดข้อตกลงที่สำคัญใน 3 ลักษณะ คือ 1) การสร้างหลักประกันว่าการใช้ทรัพยากรจะไม่อยู่ในระดับที่ทำให้ทรัพยากรต้องพังทลายลงไป โดยมี 2) ความสามารถในการให้คำมั่นสัญญาว่าทุกคนจะทำตามกติกาที่ร่วมกันตั้ง และ 3) การร่วมกันตรวจตราและบังคับใช้กติกา หลักการออกแบบเชิงสถาบันนี้ได้ถูกนำไปประยุกต์ใช้ทั้งในแง่งานวิจัยและในทางปฏิบัติมากมาย และงานสำคัญที่บรรจุหลักการนี้คือ “Governing the Commons: The evolution of institutions for collective actions” (Ostrom 1990) โดยในท้ายที่สุด ข้อพิสูจน์ของประสิทธิภาพของหลักการดังกล่าวยังกลายเป็นผลงานที่สร้างคุณูปการจนทำให้ Prof. Ostrom ได้รับรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์อีกด้วย

โดย Prof. Ostrom (1990, 2010) กล่าวว่า การจัดการทรัพยากรต้องมีกติกาที่ต้องสอดคล้องกับเงื่อนไขเชิงสังคมและสิ่งแวดล้อมภายในท้องถิ่น (Congruence with local conditions) มีการกระจายต้นทุนให้สมาชิกก็ต้องสมเหตุสมผลกับการกระจายผลประโยชน์ (Appropriation and provision) ในทางปฏิบัติ กติกาที่กำหนดขึ้นนี้ กำหนดจากผู้ที่ใช้ที่ได้รับผลกระทบจากกติกานี้ และผู้ใช้สามารถสร้างและเปลี่ยนแปลงกติกาได้ (Collective choice arrangements) มีการตรวจตราผู้ใช้ทรัพยากรด้วยตนเอง หรือโดยคนอื่นที่ผู้ใช้ทรัพยากรเห็นชอบ (Monitoring users) ในกรณีมีการฝ่าฝืนกติกาต้องมีอัตราการลงโทษที่เพิ่มจากน้อยไปหามาก โดยพิจารณาว่ากลไกในการจัดการที่มีประสิทธิภาพนั้นต้องสามารถลดความขัดแย้งที่รวดเร็ว ต้นทุนต่ำ และเข้าถึงได้ สามารถแก้ไขความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้ และระหว่างผู้ใช้กับเจ้าหน้าที่ได้ (Conflict resolution mechanisms) โดยสิทธิ์ในการออกกติกาเพื่อจัดการทรัพยากรโดยผู้ใช้ทรัพยากรเองได้รับการยอมรับจากรัฐ (Minimal Recognition of Rights) และหากทรัพยากรที่จัดการอยู่มีความเชื่อมโยงกับระบบนิเวศน์ใกล้เคียง การจัดการควรครอบคลุมระบบนิเวศน์นั้นด้วย โดยอาจเชื่อมประสานกับองค์กรหรือเครือข่ายที่ดูแลระบบนิเวศน์ในระดับที่ใหญ่กว่า (Nested enterprises)

ทั้งนี้ ในแวดวงวิชาการจัดการทรัพยากรไทย นักคิดที่เสนอหลักการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมอย่างแพร่หลาย ทั้งเพื่อการสร้างประสิทธิภาพการจัดการ ทรัพยากรป่าไม้ การแก้ปัญหาความขัดแย้งในกรณีพิพาทพื้นที่รัฐกับประชาชน นักคิดคนสำคัญ คือ ศ.เกียรติคุณ อานันท์ กาญจนพันธุ์ นักมานุษยวิทยาที่เสนอหลักคิด เรื่องสิทธิเชิงซ้อน (complexity right) สำหรับการหาทางออกเกี่ยวกับความขัดแย้งใน

การแก้ไขปัญหาชุมชนกับป่ามาอย่างยาวนาน โดยแนวคิดสิทธิเชิงซ้อนเป็นการแสดงให้เห็นว่าเรื่องสิทธิไม่ได้มีแต่เพียงปัจเจก (สิทธิตามกฎหมาย) หรือว่าสิทธิชุมชนแต่เพียงอย่างเดียว แต่ธรรมชาติของสิทธิยังมีอีกหลายอย่างที่เราไม่ได้แจจแจงออกมา

สิทธิชุมชน ซึ่งเป็นรูปแบบสิทธิเชิงซ้อน หมายถึง ภายใต้ข้อตกลงจัดการร่วมของชุมชน จะมีสิทธิหลายประเภทแต่สัมพันธ์กัน เช่น สิทธิการครอบครอง สิทธิการใช้ สิทธิการจัดการ ซึ่งสิทธิแต่ละประเภท มีการปรับสร้างใหม่อยู่เสมอ และการซ้อนของสิทธิก็มีหลายระดับ หลักสำคัญของสิทธิชุมชน ก็คือ ชุมชนที่สรรค์สร้างสิทธิขึ้นมา ไม่ว่าสิทธิการครอบครอง การใช้ หรือสิทธิปัจเจก และชุมชน สิทธิแต่ละประเภทถูกจัดความสัมพันธ์กันภายใต้ความเป็นชุมชน กล่าวคือ มีพื้นฐานของสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ เป็นสิ่งที่กำกับอยู่ แนวความคิดในเรื่องสิทธิชุมชน (community right) นั้นเกิดจากการศึกษาการจัดการองค์กรทางสังคมและวิถีชีวิตของชุมชนตลอดจนสิทธิในการใช้ที่ดินในแง่มุมต่างๆ โดยเฉพาะในประเด็นที่เรียกว่า สิทธิตามจารีตประเพณี (customary right) และ สิทธิทางศีลธรรม (moral right) ซึ่งหมายถึง แนวปฏิบัติที่ถือปฏิบัติกันมาเป็นเวลาช้านานในสังคมหรือชุมชนแต่ละแห่งจนถือเป็นจารีตประเพณีแห่งท้องถิ่นนั้น ก่อนที่ชุมชนหรือท้องถิ่นจะถูกผนวกรวมกันเข้าเป็นรัฐชาติในระยะต่อมา (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544)

“สิทธิชุมชน” เป็นอุดมการณ์ที่แนบแน่นกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนมาอย่างยาวนาน (ชลธิรา สัตยารัตนา, 2546) จากการใช้ชีวิตร่วมกันของชาวชุมชนที่ต้องพึ่งพาอาศัย ร่วมทุกข์ร่วมสุข เกิดความเอื้ออาทรและผูกพัน ความขัดแย้งแตกแยกที่เกิดขึ้นจะผลักดันให้มีการคิดค้นหาวิธีการจัดการภายในให้ลุล่วงไป ความเป็นไปของชุมชนในลักษณะดังกล่าว พัฒนาให้เกิด “กฎเกณฑ์” ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นข้อบัญญัติอันศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวชุมชนยึดถือร่วมกัน แฝงอยู่ในวิถีชีวิตชุมชน เกิดการผลิตซ้ำ เกิดการพัฒนาเป็นแบบแผนที่แข็งแรง ข้อบัญญัติดังกล่าวของชุมชน เป็นข้อบัญญัติถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกับ “ขอบเขตอำนาจ” ที่สมาชิกแต่ละคนแต่ละฐานะพึงมี พึ่งได้รับท่ามกลางการดำเนินชีวิตด้วยกัน อำนาจนั้นเป็นอำนาจที่ทุกคนยอมรับภายใต้ “คุณค่า ที่ยึดถือร่วมกัน” เป็นอำนาจที่มีความชอบธรรม ก็คือ “ระบบสิทธิ” ของชุมชนนั่นเอง

เสน่ห์ จามริก ให้ความหมายของ “สิทธิชุมชน คือ การให้ชุมชนชาวบ้านมีสิทธิในการเลือกอนาคตของตัวเอง เป็นตัวของตัวเอง เป็นอิสระโดยตัวเองในสถานการณ์ปัจจุบัน ชาวบ้านจำเป็นจะต้องเรียนรู้ชุมชนที่เขาอยู่ ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นสิ่งที่โลกกำลังจ้องอยู่ เขาต้องเรียนรู้ที่จะเชื่อมสิ่งที่เขามีอยู่กับความต้องการ ความคาดหวังจากโลกภายนอกเท่าทันที่จะปกป้องสิทธิของเขา ใน

ขณะเดียวกัน ก็ใช้สิทธิที่จะพิสูจน์ให้โลกเห็นว่าเราสามารถทำประโยชน์ให้กับโลกได้ อย่างน้อยที่สุด ปกป้องรักษาทรัพยากรของโลก

ทั้งนี้มีความสอดคล้องกับ ยศ สันตสมบัติ ที่บอกว่า “สิทธิชุมชน หมายถึง สิทธิร่วมเหนือทรัพย์สินของชุมชน สมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าเท่านั้น จึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่า โดยนัยนี้ สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว ดังนั้น แม้ว่าโดยทฤษฎีแล้วสมาชิกของชุมชนทั้งหมดจะมี สิทธิตามธรรมชาติ ในการใช้ทรัพยากรรวม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์โดยคำนึงถึง ความเป็นธรรมในสังคม เป็นสำคัญตัวอย่างเช่น ชุมชนหลายแห่งมีกฎเกณฑ์อนุญาตให้แต่ละเฉพาะครัวเรือนที่แต่งงานใหม่และยากจนเท่านั้นจึงจะมีสิทธิตัดไม้เพื่อใช้ส่วนตัว ในขณะที่ครัวเรือนที่มีฐานะดีจะไม่ได้สิทธิอันนั้น”

ระบบรัฐชาติก่อให้เกิดสิทธิอีกประการหนึ่งซึ่งมุ่งก่อให้เกิดสภาพบังคับแก่ทุกคนภายในรัฐนั้น โดยอ้างฐานอำนาจความเป็นและความมั่นคงของรัฐชาตินั้นสิทธินั้นคือสิทธิตามกฎหมาย อันเกิดจากกระบวนการจัดระเบียบทางการเมืองการปกครองในระบบรัฐชาตินั้นเอง ในหลายกรณีการอ้างสิทธิบนพื้นฐานของที่มาและแนวคิดที่แตกต่างกันนี้ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนขึ้น เช่นในประเทศไทย กรณีของชาวบ้านที่อยู่อาศัยในเขตพื้นที่ป่าสงวน ฝ่ายชาวบ้านอ้างสิทธิชุมชนตามระบบจารีตประเพณี โดยอาศัยและทำกินในพื้นที่มาตั้งแต่บรรพบุรุษ (ancestral right) ส่วนพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 เพิ่งออกมาในภายหลังส่วนรัฐอ้างความเป็นในการอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำและการดูแลทรัพย์สิน “ของชาติ” ซึ่งเป็นเรื่องของส่วนรวมของคนทั้งประเทศ

ประเด็นที่น่าสนใจในงานวิจัยของ อานันท์ กาญจนพันธ์ ประเด็นหนึ่งคือประเด็นที่กล่าวถึง สิทธิ ในความเป็นเจ้าของ (right of ownership) และสิทธิการใช้ (usufruct right) ซึ่งเป็นประเด็นที่เปิดโอกาสให้มีการประนีประนอมกันระหว่างรัฐกับชุมชนมากขึ้น รัฐอาจอ้างหลักของบูรณภาพแห่งดินแดนและอ้างกรรมสิทธิ์การเป็นเจ้าของเหนือดินแดนทั้งหมดภายในรัฐแต่สิทธิการใช้ประโยชน์ตลอดจนการบริหารจัดการดูแลทรัพยากรอย่างยั่งยืนอาจมอบให้กับชุมชน ดังเช่นกรณีของ กฎหมายป่าชุมชน ก็ได้ (ฉลาดชาย รมิตานนท์, อานันท์ กาญจนพันธ์, และสัณฐิตา กาญจนพันธ์, 2536)

นับเป็นการแสวงหาทางออกหรือการประนีประนอมกันระหว่างรัฐกับท้องถิ่นในเรื่องของสิทธิเหนือพื้นที่ทำกิน โดยสิทธิเชิงเดี่ยว หมายถึง สิทธิซึ่งถูกอ้างเพื่อเข้าครอบครอง ดำเนินการเป็นเจ้าของโดยเด็ด

ขาดแต่เพียงผู้เดียว/กลุ่มเดียวผู้อื่นไม่มีสิทธิเข้าไปใช้ประโยชน์ใน “แดนแห่งกรรมสิทธิ์” นั้นได้ ในขณะที่สิทธิเชิงซ้อน หมายถึง สิทธิในการเข้าถึงหรือสิทธิในการเข้าใช้ประโยชน์ในลักษณะที่เป็นพื้นที่ของส่วนรวม ไม่มีความเป็นเจ้าของและสูญเสียสิทธิในการใช้ประโยชน์นั้นไปเมื่อเลิกใช้พื้นที่นั้นแล้ว (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2544: หน้า 122-123) จากการบังคับใช้ พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติพ.ศ.2507 ซึ่งบังคับให้ประชาชนต้องอพยพออกจากพื้นที่ป่าสงวนไปอยู่ที่อื่นซึ่งได้สร้างความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างรัฐและประชาชน เจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ คือ ต้องการให้เป็นการประกันสิทธิของชุมชนรวมถึงการอนุรักษ์ขนบ ธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นซึ่งถือว่าเป็นจิตวิญญาณแห่งการดำรงอยู่ของชุมชน ท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชน ท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง สามารถต้านทานจากกระแสภายนอกซึ่งพยายามกวาดเอาชุมชน ท้องถิ่นให้เข้าสู่กระแสของทุนนิยมและโลกาภิวัตน์อย่างเต็มที่ นอกจากนั้นการกำหนดให้ชุมชนท้องถิ่น ได้มีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่าง สมดุลและยั่งยืน ข้อบัญญัตินี้ค่อนข้างจะเห็นได้ชัดเจนว่ายีนอยู่บนหลักการแนวคิดที่ต้องการให้ท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการจัดการ การดูแล การบำรุงรักษา ตลอดจนสิทธิการใช้และสิทธิการจัดการเชิงซ้อนนั่นเอง

ประสบการณ์ในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในประเทศไทยในรอบหลายทศวรรษที่ผ่านมาพบว่า การให้รัฐแต่เพียงฝ่ายเดียวเป็นผู้บริหารจัดการในลักษณะสิทธิเชิงเดี่ยวนั้นนอกจากไม่สามารถปกป้องและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเอาไว้ได้แล้วยังก่อให้เกิดผลเสียหายและปัญหาความขัดแย้งตามมาซึ่งไม่เป็นผลดีกับรัฐในเชิงนโยบาย ครั้นให้เอกชนดำเนินการ ผลที่ออกมาก็เป็นลักษณะเดียวกัน ดังนั้นดูเหมือนว่าการให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอนุรักษ์และบริหารจัดการรวมถึงใช้ประโยชน์ร่วมกับรัฐน่าจะเป็นทางออกที่ดีสำหรับทุกฝ่าย โดยเฉพาะในด้านของความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งจะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความสำคัญสำหรับสังคมในอนาคต

3. องค์ประกอบของความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่

1. ความมั่นคงทางอาหารบนฐานองค์กรชุมชน
 - ◆ กติกาในการใช้ประโยชน์ทรัพยากร การติดตามตรวจสอบ ดูแลรักษา
 - ◆ หลักประกัน/ทุนทางสังคม ในยามปกติและยามวิกฤต

- ◆ การต่อยอดความรู้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของเครือข่าย
- ◆ แนวคิดที่สัมพันธ์กับชุมชนรอบข้าง ทั้งระบบนิเวศน์ ปกป้องสายน้ำ

ช่วยเหลือในยามวิกฤต

- ◆ การพัฒนาศักยภาพชาวบ้านและชุมชน

2. ความมั่นคงบนฐานความรู้และชุดประสบการณ์

- ◆ การต้องพึ่งพาอาหาร ยาสมุนไพร
- ◆ รายได้จากป่า (เศรษฐกิจจากลูกประ)
- ◆ การอยู่ในพื้นที่เสี่ยง เพราะบางทางนิเวศ ต้องลดการทำลายธรรมชาติ
- ◆ ความรู้/ภูมิปัญญา เกี่ยวกับสรรพคุณ ลักษณะพิเศษของพืชป่าที่สำคัญในยามวิกฤต ความรู้ด้านความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความสำคัญสำหรับสังคมในอนาคต

3. ความมั่นคงทางอาหารบนฐานนิเวศน์และวัฒนธรรม ประกอบด้วย

- ◆ ความสมบูรณ์และหลากหลายของทรัพยากร (ดิน น้ำ ป่า อากาศ)
- ◆ ระบบการผลิตที่เลียนแบบธรรมชาติ (พื้นที่เปราะบางทางนิเวศน์) และปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ลดการใช้สารเคมี (อาหารปลอดภัย) ความมั่นคงในที่ดินในฐานะปัจจัยการผลิต (ป่าชุมชนสร้างเศรษฐกิจ แปลงปลูกเสริมความมั่นคงทางอาหาร)
- ◆ ชุมชนต้องรักษาสมดุลของธรรมชาติเพื่อสร้างความมั่นคงของระบบนิเวศ (การรักษาสมดุลของธรรมชาติจะเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความสมดุลของแหล่งอาหาร)

- ◆ วัฒนธรรมการกินบนฐานการพึ่งพาผลผลิตจากป่า (กินอาหารตามฤดูกาล มีความหลากหลาย เน้นของสด) พึ่งพากันในชุมชน “มิติของความเกื้อกูลแบ่งปัน” ในการเข้าถึงอาหาร
- ◆ อุดมการณ์ความคิดที่ว่า ป่า คือ สวัสดิการชีวิต (ชุมชนพึ่งพาตัวเองได้ ไม่เดือดร้อนสังคม มิติความเป็นธรรม)

4. องค์กรชุมชน: กลไกการสร้างความมั่นคงทางอาหารให้ยั่งยืน

ชุมชนไร่เหนือเป็นชุมชนบนพื้นที่สูงที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับป่า สามารถนำภูมิปัญญาองค์ความรู้ดั้งเดิม ซึ่งเป็นต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมมาประยุกต์ปรับใช้ในการรักษาทุนทางธรรมชาติ คือ ทรัพยากรป่าไม้ ได้อย่างเหมาะสมตามสภาพพลวัตของชุมชน โดยอาศัยองค์กรชุมชนและเครือข่ายปฏิรูปที่ดินที่ออกแบบรทเป็นกลไกสำคัญ ใช้กลุ่มและการเจรจาในระดับต่างๆ เป็นเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ฝึกกำลังผสมความร่วมมือจากสมาชิก มีกฎระเบียบทั้งที่อยู่ในรูปของจารีต ประเพณี พิธีกรรม และเป็นลายลักษณ์อักษร ในลักษณะที่เรียกว่าเป็น “ธรรมนูญชุมชน” รับรู้และปฏิบัติสืบต่อกันมา ทำให้สามารถรักษาผืนป่าหน้าห่าพันไร่ให้คงอยู่ได้

บทพิสูจน์สำคัญจากสมาชิกองค์กรไร่เหนือได้สะท้อนให้เห็นว่า “การกำหนดนโยบายจากส่วนกลาง โดยขาดความคำนึงถึงประชาชนในชุมชนท้องถิ่น เป็นความผิดพลาดอย่างมหันต์ ที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณี และทรัพยากรท้องถิ่นอันอุดมสมบูรณ์” องค์กรชุมชนและเครือข่ายปฏิรูปที่ดินฯ ที่ลุกขึ้นยืนหยัดต่อสู้กับนโยบายรัฐด้วยกระบวนการเจรจา งานศึกษาวิจัยเพื่อศึกษาปัญหาและเสนอทางออกในการแก้ไขได้ยืนยันถึงความมุ่งมั่นและอุดมการณ์ในการรักษาทรัพยากร

กระบวนการพัฒนาของชุมชนที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ ทั้งจากนโยบาย ปัญหา หรือประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยวิถีชีวิตที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ระหว่างชุมชนและแหล่งทรัพยากรในท้องถิ่น ที่เป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ แหล่งยารักษาโรค และศูนย์รวมของภูมิปัญญา วัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น นับเป็นที่มาของปัจจัยพื้นฐานในการดำเนินชีวิตของชุมชน ตลอดจนคงไว้ซึ่งศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ความมั่นคง และความยั่งยืนทั้งในด้านเผ่าพันธุ์และวัฒนธรรม

ปัจจัยหลักที่จะบ่งชี้ถึงความเข้มแข็งและความยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่นหรือองค์กรชุมชนนั้นๆ ประกอบด้วย 3 ปัจจัยหลัก คือ

(1) ภูมิปัญญาและความรู้ ที่ประยุกต์ได้อย่างสอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก หรือผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชน โดยครอบคลุมถึงปรัชญาหรือระบบความเชื่อในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนในชุมชน

(2) องค์กรชุมชน หรือกลุ่มผู้นำ ที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา ครอบคลุมถึงการจัดตั้งกลุ่มและระเบียบกฎเกณฑ์ขึ้นในชุมชน โดยรวมถึงกลไกที่ส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในกระบวนการตัดสินใจ ทั้งในด้านการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน

(3) เวทีและกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดการเรียนรู้เชิงประจักษ์ หรือการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยเห็นถึงความเชื่อมโยงของปัญหาในด้านต่างๆ และแนวทางในการแก้ไขปัญหาในกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีความเข้มแข็งในการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตน โดยมีการพัฒนาที่สอดคล้องประสานหรือไปด้วยกันในอีก 3 มิติหลัก คือ 1) เศรษฐกิจชุมชน 2) สังคมและวัฒนธรรม และ 3) การเมืองหรือการมีส่วนร่วมในชุมชนหรือจิตสำนึกสาธารณะของชุมชน

ทั้งนี้การอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนจะไม่มีทางประสบความสำเร็จ ถ้าหากคนในชุมชนซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์และผลกระทบโดยตรงจากทรัพยากรธรรมชาติขาดเจตคติ ที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ชาวบ้านในชุมชนซึ่งมีวิถีการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องตระหนักและเห็นถึงความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงในชีวิต รวมทั้งการสร้างจิตสำนึก ให้กับคนในชุมชนได้ดูแลและรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้ต่อไปจนถึงรุ่นลูกหลาน อีกทั้งคนในชุมชนจะต้องมองเห็นถึงศักยภาพที่มีภายในชุมชนนำทุนต่างๆ ที่มีใน ชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ พัฒนาศักยภาพของชุมชนให้สามารถจัดการทรัพยากรได้อย่างเหมาะสมเพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

5. บทส่งท้าย

เกษตรกรรายย่อยที่อาศัยในเขตป่าได้แสดงศักยภาพและความสามารถในการยังชีพ การดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจ สร้างสวัสดิการทางสังคม และการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การตระหนักถึงผลกระทบจากการเกษตรที่ใช้สารเคมีอันจะมีผลต่อความเสื่อมโทรมของดิน น้ำ สิ่งมีชีวิตทั้งหลายและอากาศ นอกจากนี้การเรียนรู้จากสมดุลงของธรรมชาตินำไปสู่วิธีคิดในการเลียนแบบธรรมชาติ ในการสร้างระบบการผลิตของตนเองในแปลงเกษตรอันเป็นแหล่งอาหารของครัวเรือนและชุมชน การรักษาแหล่งต้นน้ำให้ปลอดภัยและมีความชุ่มชื้นตลอดปิดตายการรักษาป่า ยังเป็นการให้บริการแก่สังคมในเชิงความมั่นคงทางนิเวศ โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ด้านล่าง เป็นพัฒนาการในการให้บริการสำคัญแก่สังคมในวงกว้าง รวมถึงการจัดการพื้นที่ต้นน้ำอันมีความเปราะบางทางนิเวศและมีจำนวนเหลืออยู่น้อยในภาวะวิกฤตทรัพยากรอย่างในปัจจุบัน อีกทั้งยังพบว่า ชุมชนมีการพัฒนาและจัดการทรัพยากรพันธุกรรม โดยปล่อยให้มีการขยายและสืบพันธุ์ตามวัฏจักรธรรมชาติทำให้พื้นที่ป่าจะมีหลักประกันปริมาณพืชพันธุ์และความหลากหลายทางชีวภาพที่ยั่งยืนและสร้างหลักประกันความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้ในอนาคต

การยังไม่เคยประสบกับภัยธรรมชาติแม้จะมีการปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ดินไปตามกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนจึงน่าจะเป็นข้อพิสูจน์หนึ่งในการจัดการ การดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรทั้งต่อชีวิต เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมได้ การทำวนเกษตรยังเป็นโอกาสให้สามารถอนุรักษ์พันธุ์พืชท้องถิ่น พืชหายาก และพืชที่มีลักษณะพิเศษที่จะขึ้นเฉพาะในธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์เท่านั้น เช่น กรณีต้นชก หน่อปุด เป็นต้น ทั้งนี้เนื่อง จากชุมชนมีประสบการณ์และเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตที่เคยสร้างความเสื่อมโทรมแก่ดินจากการใช้สารเคมีในการปลูกยางพารา แต่จากการเข้าเป็นส่วนหนึ่งขององค์กรชุมชน ซึ่งมีกฎเกณฑ์ กติกา เพื่อการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ทรัพยากรในป่า รวมถึงข้อบังคับที่เข้มงวดในการห้ามบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่ม แต่ให้เน้นการรักษาสมดุลงธรรมชาติ และการสร้างความปลอดภัยของแปลงผลิตเพื่อให้มีอาหารที่มีคุณภาพ บริโภคในครัวเรือน ฯลฯ กติกาเหล่านี้เป็นกติกาเพื่อให้เกิดความเกื้อกูลกันในทางเศรษฐกิจและวิถีชีวิต ชุมชน และเพื่อประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อมและสังคมในระยะยาว

การอนุรักษ์ภายใต้การเรียนรู้และส่งเสริมองค์กรที่มีศักยภาพในการจัดการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ทรัพยากรป่าจึงเป็น “การอนุรักษ์ที่ไม่ต้องใช้ต้นทุนสูง” เพียงแต่รัฐยอมรับและให้ “สิทธิชุมชน” ในการสร้างความเชื่อมั่นในการจัดการทรัพยากร เหมือนอย่างกรณีของรัฐเคยให้สิทธิในการสัมปทานป่าไม้ เพื่อสร้างแรง

จูงใจในการจัดการป่าไม้อย่างที่เคยผ่านมาในอดีต ซึ่งเป็นบทพิสูจน์ถึงความล้มเหลวและเป็นการจัดการที่ให้สิทธิในการทำลายทรัพยากรมากกว่าการจัดการที่เป็นประโยชน์ อย่างไรก็ตามเสียการพลิกมุมมองต่อการให้สิทธิแก่ชุมชนที่มีพันธะผูกพันในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เพราะถือเป็นแหล่งผลิตหล่อเลี้ยงชีวิตและสร้างรายได้สร้างอาชีพแก่ครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในป่า และที่สำคัญ “ที่ดินและที่ทำกิน” ในฐานะปัจจัยพื้นฐานของการดำเนินชีวิต เป็นหลักประกันที่จะเชื่อใจได้ว่าชุมชนที่อาศัยอยู่กับทรัพยากรจะต้องใส่ใจเป็นอย่างยิ่งในการรักษาสมดุลและความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้ เพื่อความยั่งยืนต่อคนรุ่นปัจจุบันและลูกหลานในอนาคต

บรรณานุกรม

- กมลรัตน์ พรหมสิงห์ และ อุทิศ สังขรัตน์. 2555. ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำเทือกเขาบรรทัด ในจังหวัดตรัง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต พัฒนามนุษย์และสังคม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- บัญชา สมบูรณ์สุข และคณะ. การปรับตัวทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรชาวสวนยางในระบบการทำฟาร์มสวนยางพาราขนาดเล็ก เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจครัวเรือนในภาคใต้ ประเทศไทย. สู่ระบบอาหารที่ปลอดภัย สร้างมูลค่าเพิ่ม และใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน, 95-109 (2005). ศูนย์วิจัยระบบทรัพยากรเกษตร (ศวทก.) คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พงษ์ศักดิ์ วิทวัสชุตินกุล ,ธรรมบุญ แก้วอำพุท และพิณทิพย์ ธิติโรจนะวัฒน์. การเปลี่ยนแปลงปริมาณและลักษณะการไหลของน้ำท่า ภายหลังการทำลายป่าต้นน้ำ และปลูกลยางพารา. ใน วารสาร Forest Research Bulletin. เล่มที่ 1 ตุลาคม 2009.
- พงษ์ศักดิ์ วิทวัสชุตินกุล และ พิณทิพย์ ธิติโรจนะวัฒน์. ทำไมจึงไม่ควรปลูกลยางพาราบนพื้นที่ต้นน้ำ. ในวารสาร Forest Research Bulletin เล่มที่ 1 ตุลาคม 2009.
- มูลนิธิสืบนาคะเสถียร. สัมปทานป่าไม้ บทเรียนจากสายน้ำเลือด. สืบค้นจาก http://www.seub.or.th/index.php?option=com_content&view=article&id=79%3Aseub&catid=23%3A2009-11-02-06-29-09&Itemid=37&limitstart=3
- วิจารณ์ ฉลอม. 2544. ความยั่งยืนของการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ป่าไม้ อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เสน่ห์ จามริก และคณะ. 2536. รายงานการวิจัยป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- เสาวลักษณ์ รุ่งตะวันเรืองศรี. การประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของป่าชุมชนในภาคใต้ : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง. คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2553. ทิศทางแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11.

เอกสารประกอบการประชุมประจำปี 2553 ของ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ.

สำนักงานพัฒนาการวิจัยการเกษตร (องค์การมหาชน). ฐานข้อมูลงานวิจัยยางพารา. ประวัติการปลูก
ยางพาราของ ประเทศไทย ประวัติการปลูกยางพาราในภาคใต้ของไทย สืบค้นจาก

http://naist.cpe.ku.ac.th/~vasu/arda/rubber/?page_id=212#sthash.fBIDmhzb.dpuf

สำนักงานพัฒนาการวิจัยการเกษตร (องค์การมหาชน). คลังข้อมูลสารสนเทศระดับภูมิภาค (ภาคใต้).

สืบค้นจาก http://naist.cpe.ku.ac.th/~vasu/arda/rubber/?page_id=212#/

อานันท์ กาญจนพันธ์. 2544. วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา.

กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อานันท์ กาญจนพันธ์, บรรณาธิการ. 2543. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ใน

ประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.